

Mantık ilminin çeşitli tarifleri yapılmış olsa da günümüz ifadesi ile en açık şekilde; "bilmeyi, bilgiyi ve bilginin arazi zatiyelerini" ele alan ilimdir diyebiliriz. Şu halde dil felsefesi, zihin felsefesi, bilgi ve bilim felsefeleri de klasik dönemde mantık ilmine dahildir, demek mümkündür. Burada özetle ifade etmek gerekirse konumuz, insan bilgisi; dahası insanın varlığa dair bilgisidir. Bu yüzden diğer bilgi türleri ve yine ilahi bilgiler, çalışmamızın kapsamı dışındadır. İnsanın, kendisi haricindeki tüm varlığa ait davranışı, epistemik bir davranıştır. İnsanın tek ontik davranışı, kendi varlığı ile olan ilişkisidir. Bu durumda diğer tüm varlıklarla ilişkimiz, kendi varlığımız ve kendimizi bilmemiz üzerinden temellendirilmektedir. Varlıkla bir başka ilişki türümüz ise eylemdir. Bilgi, eylemin başlangıç noktası olması açısından eylemin bir parçası olabileceği gibi; bilgisiz eylem olmayacağı için eylemden önce ve bağımsız olarak da kabul edilebilir.

Varlık yoksa, bilgi de yoktur. Varlık itibari ve izafi ise, bilgi de itibari ve izafidir. Ayrıca bilgi, izafi ise veya cevher değilse, bu durumda bilginin hem varlığı hem de doğruluğu, öznenin durumuna yani subjektif ilkelere bağlı kalacaktır.

Bilgi, zihinde olan bir şeydir ve burada mantık ile psikoloji kesişmektedir. Nörobilim-nörofelsefe, zihnin işleyiş sürecini ve dolayısıyla bilginin oluşum aşamalarını incelediği için, günümüzde mantık, nörobilim ve nörofelsefe ile de içiçe olmak zorundadır.

Bu çalışma, klasik dönemde itibari varlık olarak kabul edilen, ancak sonrasında cevher mi araz mı olduğu tartışılan bilginin, ontik durumunu araştırmaktır. Burada amacımız, bilgiyi ontolojik olarak temellendirmek, dolayısıyla mantık felsefesine dair bir inceleme yapmaktır. Bilgiyi ontolojik olarak temellendirmek ve varlık-bilgi ayrımı yapmak, bilginin ve doğruluğun araştırılması açısından önem arz etmektedir. Zira bilginin tamamen özneye bağlı olması ya da geçici bir durum olarak kabul edilmesi durumunda bilginin varlığına ve hatta kesinliğine dair bir sürü itirazlar ve şüpheler öne sürülmüştür. Çalışmamızda, sorulan sorulara kesin bir cevaplar bulamasak da en azından konuların anlaşılması ve çözüme doğru bir adım atılması için doğru ve gerekli soruları sormayı arzu ediyoruz.



Online Alışveriş için  
[ravzakitap.com](http://ravzakitap.com)



BİLGİNİN ONTOLOJİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ

# BİLGİNİN ONTOLOJİSİ

Varlık, Bilgi ve Zaman

Mantık ve Metafizik İlişkisine Dair Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ



İSTANBUL  
*2020*



Copyright © Ravza Yayınları, 2020

*Eserin tüm hakları Ravza Yayınları'na aittir.  
İzinsiz tamamı veya bir kısmı hiçbir ortamda kopyalanamaz.  
Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.*

**BİLGİNİN ONTOLOJİSİ**  
Dr. Öğr. Üyesi Turgut Akyüz



*Genel Yayın Yönetmeni*  
Mustafa Kasadar

*Kapak*  
Çığır Ajans

*Sayfa Düzeni*  
Ahmet Kahramanoğlu

*Sertifika No*  
43988

ISBN  
978-625-7682-29-9

*Basım Yeri ve Yılı*  
Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık  
Kale İş Merkezi No: 51-52

Davutpaşa / İstanbul  
Tel: 0212 481 94 11

1. Baskı: Aralık 2020

**RAVZA YAYINLARI**

Büyük Reşitpaşa Cad. No: 16-B/42  
Vezneciler - Fatih / İstanbul

Tel: (0212) 528 46 17  
Fax: (0212) 514 27 31

www.ravzakitap.com  
ravzasiparis@hotmail.com

# BİLGİNİN ONTOLOJİSİ

– Varlık, Bilgi ve Zaman –  
*Mantık ve Metafizik İlişkisine Dair Bir İnceleme*

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ





## İÇİNDEKİLER



ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ .....	11
1. Mantığın konusu “bilmek”tir.....	11
2. Mantık ve metafizik ilişkisi .....	12
3. Mantığın psikoloji ve nörobilimle ilişkisi .....	13
4. Kitabın amaç, yöntem ve sistematığıne dair.....	14

### Birinci Bölüm

#### “VARLIK”

BİLGİNİN NESNESİ VE BİLGİNİN ONTOLOJİSİ.....	19
1. Cevherlik ve arazlık mı yoksa bütün ve parçaları mı? Yahut düzey farkı mı? .....	22
2. Mutlak varlık tanrı mı yoksa tanrının sıfatı mı? Yoksa “VAR”, zaten varolanın ve varoluşun/varolmanın kendisi mi? .....	25
3. Varolan her şey hakîkidir/gerçektir .....	27
4. Varlığın sebepleri ve niçin sorusu .....	29
5. Tanrı'nın varlığı ve Tanrı'nın şeyleri bilmesi .....	32
6. Varolan şeylerin yani evrenin/kâinatın oluşmasına dair kısa bir mülâhaza .....	37
7. Mevcut bilime göre oluşun/varoluşun kısaca izah edilmesi... 38	
A. Atomların ve moleküllerin oluşması.....	39
B. Atomlar ve moleküller niye bir araya gelir? Hücreler niçin yapıları oluştururlar? Sistemleri bir arada tutan şey nedir? 44	

C. Hücre, yapı, canlılık ve bilinç gibi düzeyler nasıl ve niçin oluşur? .....	47
8. Maddî olan ve gayri cismâni olan ayrımı.....	49
9. İnsanın tek ontik davranışı yani tek gerçek varlık algısı, kendi benlik/varlık bilincidir .....	53
10. Varolmak eylemde bulunmaktır ya da yaşamak değişmektir... 54	
11. Ek not: Deizm veya ateizm hakkında .....	57

## İkinci Bölüm

### “İNSAN”

BİLGİNİN ÖZNESİ VE BİLİNEN MAHALLİ.....	63
1. Ruhun hakikati.....	64
A. Bilimsellik nedir, ne olamaz?.....	68
B. Günümüz biliminde ruhun varlığı ve mahiyeti: Canlı olmak davranmak demektir yani canlılık ve bilinçli hareket etmek aynı şeydir .....	70
2. Bilinç nedir? .....	77
3. Beyin, zihin, kalp ve akıl .....	80
A. Bilincin birinci düzeyi; bedenimiz yani istemli hareket ve DNA'lar .....	80
B. Bilincin ikinci düzeyi; beyin yani duyularımız.....	83
C. Hafıza.....	84
D. Duyularımız .....	87
E. Bilincin üçüncü düzeyi; benlik ve insanın diğer canlılardan farkı üzerine .....	88
F. Bilincin dördüncü düzeyi; akıl ve zihin.....	93
G. Aklın çalışma ilkelerine dair bazı notlar.....	97
H. Konuşma .....	100
J. Bilinç ve bilinçdışı ayrımı.....	101
K. Aklın temel fonksiyonları .....	103

4. Ek not: Bütün, görünen parçaların toplamından daha mı büyüktür?..... 105

### Üçüncü Bölüm

#### “BİLGİ”

- YA DA İTİBÂRÎ VARLIK..... 111
1. DNA’larda kayıtlı bilginin tarifi ve içeriği..... 112
2. Evrende dolaşan bilgilerin tarifi ve içeriği..... 112
3. Dijital veriler ..... 113
4. İnsan bilgisi ..... 114
- A. Duyu verileri..... 114
- B. Akli bilgiler..... 115
- C. Kavram ve yargı bilgileri (analitik ve sentetik önermeler) ..... 118
5. İlim yani akli bilgilerimiz cevher mi yoksa araz mıdır? ..... 119
6. İnsan, tabiatın dolayısıyla da bilginin ve bilme sürecinin bir parçasıdır ..... 125
7. Bilgi, sonuçtur ..... 127
8. Ek not 1: Gözlemlenen kısım, görünen kısımdır ..... 127
9. Ek not 2: Küllî nefis ve ittisal üzerine; tüm zihinleri birbirine bağlayan bir sistem ya da tüm zihinlerin bağlı bulunduğu bir merkez var mıdır? ..... 128

### Dördüncü Bölüm

#### “ZAMAN”

- BİLGİNİN PARÇASI VE KADERİ ..... 135
1. Mutlak ve izafi zaman: Zaman, dehr ve sermed ..... 135
2. Değişim, zaman ve zamanlama: Zamanın dış dünyada ve zihindeki durumları ..... 136
3. Bilinç ve zaman ilişkisi: Canlı olmak bilinçli hareket etmektir ya da varolmak değişmektir ..... 137
4. Zamanın İlkeleri..... 138
- A. İnsanın sınırları ve mekan ..... 138



B. Hız ve kütle .....	139
C. Işık hızı.....	140
D. Entropi, çökme ve deneyleme: Oluş ve bozuluş tek yönlüdür .....	141
E. Belirsizlik ilkesi.....	142
G. Atomların hareket etmesi yavaşlatılabilir ya da durdurulabilir mi?.....	144
5. Ek not 1: Rüyalar .....	145
6. Ek not 2: Sezgi ve bilinçdışı.....	148
7. Ek not 3: Varolan hiçbir şey, yokluktan meydana gelmez ve yok olmaz .....	150
8. Ek not 4: Gayptan haber almak ve bilimsellik .....	151
9. Ek not 5: Kader ve ölçü.....	153
10. Ek not 6: Ölüm ve bilgilerimizin akıbeti .....	155
SONUÇ .....	157
1. Varlık vardır, yokluk yoktur .....	157
2. Varolmak hareket etmek; canlılık ise bilmek demektir .....	159
3. Bilgi insandan olan bir şeydir ve insan tabiatın yani bilginin ve bilme sürecinin bir parçasıdır.....	160
4. Bilgi parçaların toplamıdır.....	161
5. Bilgi yorum ve genellemedir.....	162
6. Objektiflik; tutarlılık, uyum ve evrensellik ileidir .....	163
7. Bilgi, varlıkla birlikte vardır.....	164
8. Bilgi, bağlantılardır.....	164
9. Zaman, bilen özne ile bilgi arasındaki ilişkidir.....	164
10. Zaman, pratik olarak, durdurulamaz, yavaşlatılamaz, geri veya ileri alınamaz .....	165
KAYNAKÇA .....	167

## ÖNSÖZ



**M**antık ilminin çeşitli tarifleri yapılmış olsa da günümüz ifadesi ile en açık şekilde; “bilmeyi, bilgiyi ve bilginin arazı zatiyelerini” ele alan ilimdir diyebiliriz. Şu halde dil felsefesi, zihin felsefesi, bilgi ve bilim felsefeleri de klasik dönemde mantık ilmine dahildir, demek mümkündür. Burada özetle ifade etmek gerekirse konumuz, insan bilgisi; dahası insanın varlığa dair bilgisidir. Bu yüzden diğer bilgi türleri ve yine ilahi bilgiler, çalışmamızın kapsamı dışındadır.

İnsanın, kendisi haricindeki tüm varlığa ait davranışı, epistemik bir davranıştır. İnsanın tek ontik davranışı, kendi varlığı ile olan ilişkisidir. Bu durumda diğer tüm varlıklarla ilişkimiz, kendi varlığımız ve kendimizi bilmemiz üzerinden temellendirilmektedir. Varlıkla bir başka ilişki türümüz ise eylemdir. Bilgi, eylemin başlangıç noktası olması açısından eylemin bir parçası olabileceği gibi; bilgisiz eylem olmayacağı için eylemden önce ve bağımsız olarak da kabul edilebilir.

Varlık yoksa, bilgi de yoktur. Varlık itibari ve izafi ise, bilgi de itibari ve izafidir. Ayrıca bilgi, izafi ise veya cevher değilse, bu durumda bilginin hem varlığı hem de doğruluğu, öznenin durumuna yani sübjektif ilkelere bağlı kalacaktır.

Bilgi, zihinde olan bir şeydir ve burada mantık ile

psikoloji keşişmektedir. Nörobilim-nörofelsefe, zihnin işleyiş sürecini ve dolayısıyla bilginin oluşum aşamalarını incelediği için, günümüzde mantık, nörobilim ve nörofelsefe ile de içiçe olmak zorundadır.

Bu çalışma, klasik dönemde itibari varlık olarak kabul edilen, ancak sonrasında cevher mi araz mı olduğu tartışılan bilginin, ontik durumunu araştırmaktır. Burada amacımız, bilgiyi ontolojik olarak temellendirmek, dolayısıyla mantık felsefesine dair bir inceleme yapmaktır. Bilgiyi ontolojik olarak temellendirmek ve varlık-bilgi ayrımı yapmak, bilginin ve doğruluğun araştırılması açısından önem arz etmektedir. Zira bilginin tamamen özneye bağlı olması ya da geçici bir durum olarak kabul edilmesi durumunda bilginin varlığına ve hatta kesinliğine dair bir sürü itirazlar ve şüpheler öne sürülmüştür.

Çalışmamızda, sorulan sorulara kesin bir cevaplar bulmasak da en azından konuların anlaşılması ve çözüme doğru bir adım atılması için doğru ve gerekli soruları sormayı arzu ediyoruz.

Burada modern bilim ve felsefe okumaya teşvik ettiği için değerli dostum ve bilim insanı Dr. Fatih UZGUR'a; metnin son okumalarını yapan Rukiye ŞİMŞEK hanıma ve aziz dostum Elmin ALİYEV'e teşekkür ediyorum. Son olarak eserin içeriğini inceleme nezaketinde bulunan Prof. Dr. Aytekin ÖZEL hocama da minnettarlığımı ifade etmek istiyorum.

**Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ**

23.12.2020 – Erzincan

turgutakyuz@hotmail.com.tr

<https://www.youtube.com/c/TurgutAkyuz>

# GİRİŞ



## 1. Mantığın konusu “bilmek”tir

**A**ristotelesçi geleneğe göre bütün ilimlerin konusu varlık olup, her ilim, varlığı ele aldığı yön itibariyle diğerinden ayrılmaktadır. Yani bu durumda her ilmin konusu, varlığı ele alış yönüdür. Örneğin metafizik, “varolmayı” ele alır. Matematiğin konusu ise varlığı sayı bakımından incelemektir. Yine geometri, şekil; hukuk, emir ve yasak; biyoloji, canlılık ve fizik, hareket bakımından varlığı ele alır. Bu durumda mantığın konusu, varlığı, bilgimize konu olması bakımından incelemektir.<sup>1</sup>

Mantık ilminin çeşitli tarifleri yapılmış olsa da günümüz ifadesi ile en açık şekilde; “bilmeyi, bilgiyi ve bilginin arazi zatiyelerini” ele alan ilimdir diyebiliriz.<sup>2</sup> Şu halde dil felsefesi, zihin felsefesi, bilgi ve bilim felsefeleri de klasik dönemde mantık ilmine dahildir, demek mümkündür.

Burada özetle ifade etmek gerekirse konumuz, insan bilgisi; dahası insanın varlığa dair bilgisidir. Bu yüzden diğer bilgi türleri ve yine ilahi bilgiler, çalışmamızın kapsamı dışındadır.

<sup>1</sup> Bilginin çeşitli tanımları için bkz. Râzî, *el-Mantıku'l-Kebîr*, 240-242.

<sup>2</sup> Râzî, *el-Mantıku'l-Kebîr*, 240-242.

## 2. Mantık ve metafizik ilişkisi

Aristoteles'e göre en temel bilim, metafiziktir. Bunun ilk sebebi, bir şey üzerine konuşmak için önce o şeyin varolması gerektiğidir. Ayrıca bilginin, varolan şeylerin bilgisi olduğunu, mantığın ve bilginin tanımından anlıyoruz.<sup>3</sup> Şu halde önce, bilgiye konu olan şeylerin varlıkları araştırılmalıdır. Bilginin öznesi yani insan da varlığa dahil olduğu için burada insanın varlığını ayrıca zikretmeye gerek olmasa da insanın mahiyeti yani neliği konusu, mantık açısından önem arz etmektedir. Fakat mantık, insan meselesini, tıp veya psikoloji gibi ele almaz. Bilginin öznesi ve mahalli olması açısından insanı inceler. Son olarak bilginin kendisi de bir tür varlık olduğu için, burada, metafizik ile mantık içiçe girmekte dolayısıyla "mantık felsefesi" konusu açılmaktadır.

Fakat Aristoteles'ten sonra, mantık ilminin mi yoksa metafiziğin mi daha önce öğrenileceği veya daha temel olduğu hususu tartışılmıştır. Her ne kadar ontolojik olarak metafizik daha önce olsa da insanın varlıkla ilişkisi, bilgi üzerinden olacağı için mantığın vazedilmesi ve öğrenilmesi zarureti doğmuştur.<sup>4</sup>

Şöyle ki insanın, kendisi haricindeki tüm varlığa ait davranışı, epistemik bir davranıştır. İnsanın tek ontik davranışı, kendi varlığı ile olan ilişkisidir. Bu durumda diğer tüm varlıklarla ilişkimiz, kendi varlığımız ve kendimizi bilmemiz üzerinden temellendirilmektedir. Varlıkla bir başka ilişki türümüz ise eylemdir. Bilgi, eylemin başlangıç noktası olması açısından eylemin bir parçası olabileceği gibi; bilgisiz eylem

<sup>3</sup> Bilgi, eşyanın sureti olarak tanımlanmıştır. Konu hakkında daha fazla bilgi ve suretin mahiyeti için bkz. İbn Sînâ, *Burbân*, 72vd.

<sup>4</sup> Mantığın diğer ilimlerden önce hazırlayıcı bir ilim olması gerektiğine dair bilgi için bkz. Fârâbî, *Tevtîa*, 56.

olmayacağı için eylemden önce ve bağımsız olarak da kabul edilebilir.<sup>5</sup>

Bir başka sorun ise, bizim varlığa dair olan bilgimizin, varlıktaki karşılığı yani varlıkla ne derece örtüştüğüdür. İşte burada mantık devreye girmektedir. Yani bir başka ifade ile tüm bilimleri temellendirmek için metafizik gereklidir. Fakat metafizik bilginin imkanı ve doğruluğu için de mantık ilmi zorunludur. Bu yüzden Fârâbî'ye göre ilk bilgi, varlık bilgisi; dolayısıyla ilk temellendirilmesi gereken bilim, metafiziktir. Sonrasında bilgi yani mantık gelmektedir. Ancak bu iki bilim temellendirildikten sonra diğer bilimlerin imkanı söz konusu olabilir.<sup>6</sup>

Özetle ifade etmek gerekirse varlık yoksa, bilgi de yoktur. Varlık itibari ve izafi ise, bilgi de itibari ve izafidir. Ayrıca bilgi, izafi ise veya cevher değilse, bu durumda bilginin hem varlığı hem de doğruluğu, öznenin durumuna yani subjektif ilkelere bağlı kalacaktır.

Günümüzde felsefe deyince, metafizik ve teorik bilim anlaşıldığını da ifade etmek gerekiyor. Zira felsefe ve teorik bilim de, ilerde de görüleceği üzere, bilginin varlık ve mahiyeti yani bilginin temellendirilmesi için gerekli olacaktır.

### 3. Mantığın psikoloji ve nöro bilimle ilişkisi

Psikoloji, klasik dönemde insan ruhu ile ilgilenirken modern dönemde insanın ruh sağlığı ve devamında zihin araştırmaları ile ilgilenmiştir. Fakat zamanla zihin araştırmaları

<sup>5</sup> İnsanın temel yetilerinin bilmek, inanmak ve yapmak olduğuna dair daha fazla bilgi için bkz. Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 50vd.

<sup>6</sup> Bkz. Fârâbî, *Tevtia*, 56vd.

da geliştiği için bağımsızlık kazanmış ve nörobilim-nörofel-sefe gibi bilimler doğmuştur.<sup>7</sup>

Bilgi, zihinde olan bir şeydir ve burada mantık ile psiko-loji kesişmektedir.<sup>8</sup> Nörobilim-nörofelsefe, zihnin işleyiş sü-recini ve dolayısıyla bilginin oluşum aşamalarını incelediği için, günümüzde mantık, nörobilim ve nörofelsefe ile de içi-çe olmak zorundadır.<sup>9</sup>

#### 4. Kitabın amaç, yöntem ve sistematığıne dair

Bu çalışma, klasik dönemde itibari varlık olarak kabul edilen, ancak sonrasında cevher mi araz mı olduğu tartışılan bilginin, ontik durumunu araştırmaktır. Burada amacımız, bilgiyi ontolojik olarak temellendirmek, dolayısıyla mantık felsefesine dair bir inceleme yapmaktır. Bilgiyi ontolojik ola-rak temellendirmek ve varlık-bilgi ayrımı yapmak, bilginin ve doğruluğun araştırılması açısından önem arz etmektedir. Zira bilginin tamamen özneye bağlı olması ya da geçici bir durum olarak kabul edilmesi durumunda bilginin varlığına ve hatta kesinliğine dair bir sürü itirazlar ve şüpheler öne sü-rülmüştür.

Bilgiyi ontolojik olarak temellendirirken, önce, varlıkla il-gili klasik ve modern bilgileri, özet olarak ele almak duru-munda idik. Zira bilgi, kendi başına bir varlık olduğu gibi aynı zamanda varlığı konu edinmekte; hatta dahası kendisi de bir varlıkla birlikte yani insanda bulunmaktadır. Bu ne-denle, öncelikle, varlığın mahiyeti, yüklemeleri, varlığın ger-çek mi itibari mi oluşu, mutlak mı yoksa izafi olması, cevher-lik ve arazlık gibi hususlara değindik.

<sup>7</sup> Rose ve Rose, *Nörobilim Zihnimizi Değiştirebilir Mi?*, 17vd.

<sup>8</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 57vd.

<sup>9</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 115vd.

Devamında bilginin nesnesi olan insanı ve yine bilginin özel mahalli olan aklı inceledik. İnsanın mahiyeti, aklın tanımını ve varlığı gibi konular, bilginin konum ve mahiyetini de etkilemektir. Ayrıca insanın tabiatla olan ilişkisi, bilginin objektifliği ve tutarlığı konusunda karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde bilginin klasik ve modern tabiri ile bilgi türlerine değindik. Ayrıca bilginin ne tür bir varlık olduğu ve araz mı yoksa cevher mi olduğu meseleleri özetle incelemeye çalıştık.

Son olarak bilginin, bilme anındaki ve öznesinden sonraki durumunu inceledik. Bu konu, her ne kadar doğrudan mantığın dışında kalıyor gibi görünse ve hatta fiziğin alanı olarak kabul edilse de, bilginin varlık ve gerçekliğini anlamada, dahası bu konudaki mülahazaları tanımlamada gerekli görülmüştür.

Çalışmamızda metafizik ve mantık gibi klasik bilimlerle; fizik, felsefe, nörobilim ve psikoloji gibi modern bilimlerden, konunun sınırları ve amaçları dahilinde istifade etmeye çalıştık. Önemli konularda, birincil kaynakları kullanmaya özen gösterdik. Fakat meşhur meselelerde ikincil, en güncel ve daha açık olan kaynakları kullanmayı tercih ettik. Sözü edilen alanlarla alakalı, temel ve asgari olarak ittifak edilen görüşleri almayı uygun gördük. Fakat bazı durumlarda, farklı görüşler arasından bilinçli olarak, çalışmanın sistematığına uygun olacak görüşleri tercih ettik. Bunu yaparken de felsefenin amacının soru sormak olduğu ve teorik meselelerde nihai hakikate ulaşmayı beklemenin yersiz olduğu ilkelerinin insaf ve müsaadesine sığındık.

Zaman zaman, gerek konuları desteklemesi gerekse bazı yanlış anlaşılmanın düzeltilmesi amacıyla, konumuzla



doğrudan alakalı olmayan sorulara ve konulara değinmek zorunda kaldık.

Çalışmamızda, sorulan sorulara kesin bir cevaplar bulamasak da en azından konuların anlaşılması ve çözüme doğru bir adım atılması için doğru ve gerekli soruları sormayı arzu ediyoruz.

Birinci Bölüm  
“VARLIK”



## BİLGİNİN NESNESİ VE BİLGİNİN ONTOLOJİSİ



**B**ilgi, varlığın bilgisi olduğu ve bilen insan da var olduğu için önce varlığın mahiyetini açıklamak gerekiyor. Varlık, klasik dönemde “bedîhî (apaçık)” ve “evvelî (ilk bilgilerden)” olarak kabul edildiği için bilimsel tarihinin (tam haddinin) yapılamayacağı; fakat bir takım tasvirlerinin (resminin) ve diğer tarif türleri ile izah edilebileceği ifade edilmiştir.<sup>10</sup>

İslam dünyasındaki klasik felsefe geleneğinin temelindeki eserler Arapça olduğu için (bazen Farsça ve diğer dillerde eserlere rastlasak da kavram itibariyle klasik felsefe dilimiz Arapça’dır) “varlık” anlamına gelen “vücûd (varlık, varoluş)” ve “mevcûd/müspet (var olan)” kavramları ile ilk ve zorunlu varlık anlamına gelen “ilk mevcûd” ve kendinde/özünde/salt varlık anlamına gelen “mutlak mevcûd” kavramlarını izah etmek gerekiyor. Konumuz itibariyle meseleyi özetlemek gerekirse; bilgi varlığın bilgisi olduğu için varlık yani mevcûd, bilgiye konu olduğunda ma’lûm/muhassal/âsâr/suver olmaktadır.<sup>11</sup> Yani bir başka ifade ile bilgidен önce, bilginin konusu olan varlıkların mevcudiyeti gereklidir. Genel olarak bilgiye konu olan bu varlıklar ise bugün evren ya da kainat

<sup>10</sup> Evveli bilgiler hakkında bkz. İbn Sînâ, *Burhân*, 83vd.

<sup>11</sup> Bkz. İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/27vd.

adını verdiğimiz, dış dünyada bulunan fertler yani olaylar ve bireylerdir.<sup>12</sup> Zira gerçek anlamda dış dünyada bulunan şeyler, bireyler ve olaylardır (ümûr). Aristoteles'in ifadesi ile söylemek gerekirse; "Elma, kırmızıdır" veya "Domates, kırmızıdır" derken burada elma ve domates kavramları ile kırmızı kavramı bulunmalıdır ki kırmızıyı domates ve almaya yüklem yapabilelim. Elma ve domatesin, dış dünyada gerçek bireyleri olan kavramlar yani zihni varlıklar olduğunda şüphe yoktur.<sup>13</sup> Bu konuya bilgi konusunda tekrar döneceğiz. Fakat "kırmızı" kavramında sorun vardır. Zira dış dünyada "kırmızı" diye bir şey yoktur. Yani elma kavramı gibi işaret edebileceğimiz dış dünyada bir kırmızı nesnesi bulunmaz. Kırmızı, nesnelere özelliği şeklinde "kırmızılık" olarak dış dünyada bulunmaktadır.<sup>14</sup> Buradan ortaya çıkan ilk sorun/konu; cevher-araz ayrımıdır.

Bu ayrımı varlık bildiren önermelere uygularsak; "A, vardır" veya "B, vardır" gibi önermelerde "vardır"ın yüklem olabilmesi için (ki A ve B zaten dış dünyada (hakîkî) ya da zihinde varlığı bulunan (i'tibârî) varlıklara ait kavramlardır) "var"ın varlığı konusu netleştirilmelidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilk soru, "var"ın cevher mi yoksa araz mı olduğudur. Varlık söz konusu olduğunda ortaya çıkan ikinci tartışma ise bu önermelerde A ve B'ye yüklem olan var'ın "mutlak var/varlık"tan mı pay aldığı yani buradaki var'ın cevher mi olduğu yoksa cevher olarak bulunan bir "VAR"dan alınarak yüklem yapıp yapılmadığıdır. Örneğin "katip" yani "yazı yazan" bir kavramdır/cevherdir yani öznedir. Fakat "İnsan, katiptir" derken burada katiplik yüklem olmaktadır. Bu

<sup>12</sup> Bkz. İbn Sinâ, *Kategoriler*, 86vd.

<sup>13</sup> Zihni varlık ve ide tartışması için bkz. Omnes, *Kuantum Felsefesi*, 25vd.

<sup>14</sup> Bkz. İbn Sinâ, *Kategoriler*, 17vd.

durumda katip, itibari bir mahiyet olarak cevher kabul edilebilir. Oysa yukarda kırmızılığı bir araz olarak kabul etmiştik. Demek ki bazı yüklem araz, bazı yüklem ise cevher olabilmektedir. Diğer taraftan cevher yani özne olan bir kavram, bir başka özneye nispetle yüklem ve araz olabilmektedir. Ki bu hususu da “bilgi araz mıdır” tartışmalarında ele alacağız. Bu ikinci tartışma ise var, varlık ve varolmak ayrımı ve ilişkisidir (vücûd ve mevcûd kavramlarına dair tartışmalar) ki bu tartışmaya “mutlak varlık” ya da “varolmak bakımından varolmak” veya “bir başka şeye konu ya da yüklem olmadan özünde varlık” meselesi diyebiliriz.<sup>15</sup>

Varlık meselesi ile alakalı üçüncü tartışma ise hakikî ve i'tibârî/zihnî varlık (doğru ifadesi hakiki mahiyet ve itibari mahiyet olmakla birlikte burada daha net anlaşılması açısından varlık kavramını kullandık; zira varlık-mahiyet ayrımına ilerde değineceğiz) ayrımıdır. Normalde bu iki kavram, kavramların dış dünyada nesnelere bulunup bulunmaması ile alakalıdır. Örneğin insan kavramının dış dünyada bireyleri vardır. Bu yüzden insan kavramı hakiki bir kavramdır ve “insanlık” hakiki bir mahiyet olmaktadır. Öğrenci kavramında ise durum farklıdır. Zira dış dünyada öğrencinin bireyleri bulunmaz. Öğrencilik, şartları zamana, topluma ve hatta kuruma göre değişen bir tanımdır ve dış dünyada bulunan insan bireylerine yüklenen fazladan bir anlamdır.<sup>16</sup> Fakat özne-yüklem ilişkisinde bu konu bilginin de tabiatı ve mahiyeti gereğince başka bir düzleme taşınmaktadır. Şöyle ki “Hicret, insandır” dediğimizde Hicret'e yüklem yaptığımız şey herhangi bir insan bireyi değil “insanlık” vasfıdır. İnsanlık, klasik felsefe dikkate alındığında mahiyet yani türün (nev')

<sup>15</sup> İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/3-5.

<sup>16</sup> Gerçek ve izafi türler hakkında bilgi için bkz. Fahreddin er-Râzî, *el-Mantık'ul-Kebîr*, 294.

özüdür. Zira insan kavramının dış dünyada bireyleri bulunmaktadır. Fakat insan kavramı tür iken insanlık bir mahiyet olduğu için dış dünyada insanlık diye bir şey bulunmaz. İşte burada insanlığı yüklem yaptığımızda ve kavramı değil de kavramı oluşturan mahiyeti esas aldığımızda insanlık, özneye ya da cevherde bulunan bir araz haline gelmektedir. Özetle buradaki sorun/konu, insanın birey olarak dış dünyada bulunmasına yani hakîkî bir varlığa sahip olmasına karşın; insanlığın itibarî yani zihnî bir varlık olmasıdır. Bu konu, bilginin itibari yani zihni varlık olmasından dolayı bilginin varlığının ne olduğu ile de alakalıdır.

### **1. Cevherlik ve arazlık mı yoksa bütün ve parçaları mı? Yahut düzey farkı mı?**

Burada cevherin klasik dönemde hangi anlamlarda kullanıldığına uzun uzun değinecek değiliz. Konumuz gereği burada cevherin iki anlamı ile ilgileniyoruz; kendi başına varolması ve asıl gerçeklik olması.<sup>17</sup> İlerde Allah'ın bilinmesi ve Allah'ın bilgisi üzerinde ayrıca duracağımız ve orada da netleşeceği üzere bilimlerde (teorik ve pratik tüm bilimler dahil) konu edilen bilgi, varolan şeylerin yani evrenin ve evrende olanların bilgisi olduğu için; cevher kavramını da ilk ve esas anlamda dış dünyada varolan bireyler için kullanacağız. Zira dış dünyadaki bireyler ve olaylar, gerçek varlıklardır ve bilginimizin asıl konusu olması hasebiyle de en gerçek olan şeylerdir. Örneğin bir insan bireyi dışarda kendi başına bulunur ve bizim bilgimize esas olan şey, insan yani insanlıktır. İnsan ile alakalı diğer tüm sıfatlar ve özellikler, bizi insan bilgisine götürdüğü için gereklidirler ve insanın özü yani insanlığın bilgisine göre ikinci derece öneme sahiptir. Ki zaten bu

<sup>17</sup> Cevherin tanımı ve türleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Sinâ, *Kategoriler*, 98vd.

yüzden bu özelliklere ve sıfatlara araz diyoruz. Ve yine bu yüzden dış dünyada/tabiatıta bulunan şeylere “birincil cevherler” diyoruz.<sup>18</sup>

Araz kavramı ise temelde iki anlamı içermektedir; tâlî yani ikinci derecede olan ve bir başka şeye yani cevhere ilişkin ve cevherle birlikte varolan.<sup>19</sup> Özetlemek gerekirse cevhere “öz”; araza da “özellik” diyebiliriz.

Fakat Metafizik kitapları ve kategoriler üzerine yazılan eserler incelendiğinde; cevher-araz ayrımının sadece epistemik olduğunu söyleyebiliriz. Aslında epistemik ifadesi yeter-siz olabilir. Bunun yerine “varsayımsal/vaz’î” demek daha uygun olabilir. Fakat buradaki vaz’îlik; sanallık ve uydurma anlamında değil; itibarlık veya “bir başka şeye nispetle öyle olan” anlamlarını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle cevher-araz ayrımı ontolojik değildir. Yani dış dünyada cevherler ve arazlar bulunmaz; sadece nesnelere/şeyler (yani bireyler ve olaylar) bulunur. Biz bu nesnelere dış dünyada, öz ve özellik olarak ayıramayız. Bütün, parçalardan oluşur ve parçaların tam olması ile bütün olur.<sup>20</sup> Örneğin hücreleri oluşturan atomlar cansızdır fakat hücreler canlıdır. Bu yüzden burada, hücreleri oluşturan atomlar ve bilmediğimiz tüm şeyler birlikte bulunmalıdır. Bu şeylerden birisi eksik olursa canlılık olmaz. Bu yüzden meşhur bir kuantum ilkesini de burada zikretmek istiyoruz: “Her şey yoksa hiçbir şey de yoktur. Yani bir şeyin olabilmesi için her şeyin (tam ve eksiksiz veya bizim bildiğimiz ve bilmediğimiz her şeyin) olması gerekir.”<sup>21</sup>

Bütünün, parçaların toplamından büyük olduğu veya

<sup>18</sup> İbn Sînâ, *Kategoriler*, 91-92.

<sup>19</sup> Arazın tanımını ve türleri için bkz. İbn Sînâ, *Kategoriler*, 17vd.; 59vd.

<sup>20</sup> Bkz. Beyzâvî, *Tevâliül’-envâr*, 30v. Ayrıca bkz. Aristoteles, *Analitika es-Sâniye*, 547.

<sup>21</sup> Bkz. Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 134vd.



onlara eşit olduğu tartışmasına ise; “bütün, bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm şeylerin bir araya gelmesi ile ve düzey farkıyla oluşan bir şeydir” demekle yetiniyoruz. Aslında “bilmediğimiz” ifadesi, bütünü parçalarından daha fazla bir şey olabileceği anlamına gelmektedir. Düzey farkı da parçaların belli bir noktadan sonra farklı davranacağı anlamına gelmektedir. Ki bu durumda her iki görüş de belli bir düzeyde ve birlikte doğrudur. Klasik felsefede bir çelişki olarak bir araya getirilemeyecek bu iki görüş, kuantum felsefesinin “süper durum”larına göre birlikte doğru olabilirler yani çelişik değildirler.<sup>22</sup> Zaten bütünü oluşturan tüm parçaları bilemeyecek oluşumuz yüzünden; bütünü oluşturduğunu düşündüğümüz tüm parçaları bir araya getirerek bütün-parça ilişkisine dair somut deliller bulunabilir. Fakat bu çalışma, bizim konumuzun ve imkanımızın dışındadır.

Konumuza tekrar dönersek; daha doğru bir ifade ile cevherler ve arazların varlıkları ve gerçek (hak) oluşları arasında bir derece farkı bulunmaz. Fakat sonraki bölümlerde varlığın ve cisimlerin meydana gelişindeki aşamalarda da ifade edileceği gibi aralarında düzey farkı bulunabilir. Bu yüzden cevher yerine bütün; araz yerine de o bütünü oluşturan parçalar kavramını kullanabiliriz.<sup>23</sup> Kemmiyet ve keyfiyet gibi kategoriler bütünü parçaları gibi düşünülebilecek arazlardır. Etki, edilgi ve diğer ilişkiler için ise itibari varlık alanında söz konusu olan durumlar geçerlidir. Burada zaman ve mekan, ne ilişki ne de parça-bütün ilişkisi içinde ele alınamaz. Önemine binaen bu konuyu özel bir bölümde ele alacağız.

Arazlar ile ilgili bir başka bilinmesi gereken şey, gerçeklik olarak cevhere göre ikinci derecede gözükseler de varlık

<sup>22</sup> Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 41vd.; 94vd.

<sup>23</sup> Parça ve bütün ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Heisenberg, *Parça ve Bütün*.

olarak ele alındıklarında arazlar da bir şekilde hatta en az cevherler gibi vardılar. Arzların süreli olmaları, gerçek olmalarına; başka şeylerle varolmaları da yine varlık alanında bulunmalarına mani değildir. Ayrıca arazlar tespit edilebilir ve tekrarlanabilirler. Örneğin renk arazdır ama bir tanımı ve sabit bir frekansı vardır. Aynı renk, aynı şartlar altında aynı şekilde algılanır. Birine göre kırmızı olan başkasına göre yeşil olmaz (renk körleri ya da başka rahatsızlık durumları hariç). Ya da bir zaman yeşil olarak kabul edilen bir değer başka bir zamanda siyah olarak değerlendirilmez.<sup>24</sup>

Cevherlerin ve arazların dış dünyada bulunmak bakımından sadece düzey farkına sahip olmaları; yoksa gerçeklik yani varolma bakımından ikisinin de eşit derecede varoldukları hususu, bilginin araz oluşu konusunda tekrar karşımıza çıkacaktır.

## **2. Mutlak varlık tanrı mı yoksa tanrının sıfatı mı? Yoksa "VAR", zaten varolanın ve varoluşun/ varolmanın kendisi mi?**

Aslında bu konu, bilginin mahiyeti ile doğrudan alakalı değildir gibi görünüyor. Fakat bilginin nesnesi olan şeylerin ne derece ve nasıl gerçek oldukları, bilginin gerçekliğini desteklemesi açısından önemli olacaktır. Ayrıca bilginin nasıl bir varlığa yani gerçekliğe sahip olduğu konusunda da bu tartışma işe yarar görünmektedir.

Mutlak varlık veya "varolmak bakımından varolmak (الموجود من حيث هو موجود)" kavramlarının ortaya çıkışı; örneğin "A, vardır" derken varlığın şeylere yüklem yapıp yapılmayacağı veya varlığın mahiyete zait olup olmadığı meselesi ve bir de buradaki "varlık"ın Eflâtûn'un ideleri gibi gerçekte varolup olmadığı hususuna dayanmaktadır.

<sup>24</sup> Renklerin oluşumu için bkz. Ford, *101 Soruda Kuantum*, 45vd.

Mantık kitaplarında usulen metafizik mevzular, konu edilmez fakat meseleler/problemler bağlamında ele alınabilir. Konularımız arasında bilginin varlığı da bulunduğu ve tüm varlık meselelerin metafizik meseleler olması hasebiyle yine özet olarak bu mesele üzerinde de durmak istiyoruz.

İlk olarak “A, vardır” önermesi ile “A, A’dır” önermesinin eşit olup olmadığından başlayalım. Aristotelesçi geleneğe göre örneğin “A, B’dir” demek; zaten “A (ve ayrıca B) vardır” ve “A (ve ayrıca B) zorunludur” anlamlarına gelmektedir. Bunu da delil kabul ederek Aristoteles, varlığın şeylere yükleme olamayacağını ve yani bir başka ifade ile “A, vardır” demenin de aslında “A, A’dır” anlamına geldiğini; bunun da devir olması ve yeni bilgi vermemesi nedeniyle gereksiz olduğunu ifade etmektedir.<sup>25</sup> Buradan hareketle, varlık’ın şeylere yani varolanlara yüklem yapılamayacağı sonucu çıkmaktadır.

Varlığın şeylerin mahiyetine zait olup olmaması meselesi ise vücûd ve mevcûd kavramları tartışmasında incelenmiştir. İslam dünyasındaki genel metafizik geleneğinde vücûd yani varolmak/olmak/varoluş ve varlık yani varolan (mevcûd) kavramları aynı anlamı ifade etmektedir.<sup>26</sup> Bu durumda varolmak, varolan şeylere ve varlığın mahiyetine zait/ek/sonradan ve fazladan ilişen bir şey değildir. Zaten “A, B’dir” önermesinin aynı zamanda “A ve B vardır” anlamına gelmesi de bu anlamı ifade etmektedir.

Allah’ın bilinmesi ve Allah’ın bilmesi meselelerine özel bir yer ayırmak istediğimizi ifade etmiştik. Fakat yine de burada “var olmak, Allah’ın isimlerinden biri midir?” ya da “isimlerinin tecellisi midir?” sorularına cevap vermek

<sup>25</sup> “Varlık”ın şeylere yüklem yapıp yapılamayacağına dair tartışmalar için bkz. İbn Sînâ, *Kategoriler*, 67vd.

<sup>26</sup> Mevcûdun tanımı için bkz. İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/8vd.

istiyoruz. “Elma, kırmızıdır” ve “İnsan, katiptir” örneklerine tekrar dönersek; yüklem bazı durumlarda hakiki varlık olabileceği sonucu ortaya çıkmış idi. Buradaki mesele ise “A, vardır” derken; “var”ın veya “varlık”ın; ideler gibi varolan şeylerden bağımsız olarak varolup olmadığıdır. Genel felsefe geleneği esas alındığında aslında mutlak varlık dediğimiz şeyin varolan şeylerden bağımsız kendi başına varolmadığı; burada mutlak varlık ile kastın bir şeye yüklem ve özne olmadan varolma meselesinin mahiyetini ifade etmek olduğunu söyleyebiliriz. Özetle varolmak, tanrının kendisi ya da tanrının isimlerinden birisi değildir. Varolma ya da varoluşun, yaratmanın sonucu veya yansıması olduğu meselesini ise zaten ayrıca ele alacağız.

### 3. Varolan her şey hakîkidir/gerçektir

Varlıkla ve varolmakla alakalı üzerinde durmak istediğimiz diğer ayrımlar ise; i'tibârî/zihnî, bilkuvve ve bi'l-imbân olarak varolma meseleleridir.

Hakikî varlıkların, dış dünyadaki bireyler ve olaylar olduğunu ifade etmiştik. Bu tür varlıklara delalet eden kavramlara hakikî kavramlar; bu tür şeylerin tanımlarına ise hakikî tanımlar adı verilir. Fakat özellikle mantık kitaplarımızda karşımıza i'tibârî kavramlar ifadesi de çıkıyor. Genel olarak i'tibârî kavramlar veya i'tibârî tanımlar, dış dünyada gerçek bireyleri bulunmayan anlamların ifadesi olarak tanımlanmıştır. Örneğin öğrenci veya mümin kavramları gibi.<sup>27</sup> Aslında dış dünyada bulunanlar bireylerdir. Zira ontolojik açıdan öğrenci ve müminin mahiyetleri, diğer insanların mahiyetleri ile aynıdır. Özetle ontolojik olarak i'tibârî bir varlık bulunmaz. İtibârî oluş, bizim bilgi yani şeylerle ve şeyler arasında kurduğumuz ilişkiler ile eylemlerimize göredir ki bu konuya

<sup>27</sup> Bkz. *İbn Sinâ, Medhal, 47vd.*

bilginin varlığının derecesi bağlamında değineceğiz. Yani bir başka ifade ile bütün varolan şeyler, hakikidir; gerçektir.

Kuvve ve imkan olarak varolmak da yine insan bilgisi açısından dır. Zira varolan şeylerin zaten zorunlu olduğunu ifade etmiştik. Örneğin “İnsan, canlıdır” dediğimizde zaten insan ve canlının varolduğunu biliyoruz. Ya da daha doğru bir ifade ile varolmayan bir şey üzerine tanım ya da önerme inşa edemeyiz. Yukarıdaki ifadeleri tekrar edersek; “A, B’dir” demek “A, vardır”, “A, A’dır” ve “A, zorunludur” anlamlarını zaten içermektedir. Aynı ifadeler B için de geçerlidir. Diğer taraftan olacak olan şeyler de zaten olur. Yani bizim onların olacaklarını bilmememiz onları yok kılmaz. Ya da bizim yok olarak bilmememiz onların gelecekte yok olacağı anlamına da gelmez.

Yani varlık bakımından kuvve ve imkan diye bir ayırım söz konusu değildir. Kuvve ve imkan, bizim bilgimize göredir. Bizim bir şeyi bilmememiz, o şeyin bilinemeyeceği ya da yok olduğu anlamına gelmez. Aksine bizim bilgimiz, zaten varolan şeylerin bilgisidir. Yani biz bilmediğimizde varlık yok olmaz ama varlık olmadığında bizim bilgimizin imkanı olmaz.

Sonuç olarak itibarilik, mümkün olmak ve potansiyel olarak (kuvve) varolmak; insana göre olan bir şeydir. Yani ontolojik açıdan; varolan her şey; fiilen, zorunlu ve gerçek olarak vardır. İtibarilik, imkan ve kuvve ise sadece bilgiye göredir. Ayrıca bir insanın bilmediği bir şeyi, bir başka insan biliyor olabilir. Veya hiçbir insan bilmesede Allah her şeyi biliyordur diye kabul ederiz. Konunun açıklanması bağlamında mesela “nadir” olayların da bize göre nadir olduğunu örnek verebiliriz. Zaman konusunda tekrar bu sınırlara döneceğiz ama burada nadirliğin; örneğin 50 senede bir olan bir olayın insana göre nadir olduğu; mesela 300 sene yaşayan bir kargaya göre daha az nadir olduğunu söyleyebiliriz. Bir mermerin mesela

100 milyon senede mermer olması, insan için çok uzun süredir. Fakat kainatın ve dünyamızın yaşı esas alındığında 500 milyon sene bile kısa bir süre kabul edilebilir.

#### 4. Varlığın sebepleri ve niçin sorusu

Klasik dönemde bilimsel olarak kabul edilen temel iki soru; “ne” ve “niçin” sorularıdır. “(Var) mı” sorusu ise ontolojik bir anlam ifade etmemekte olup sadece yargıda kullanılan bir sorudur. Zira zaten varolan her şey vardır ve bu yüzden mahiyetlerin varlığı için tekrar bu soruyu sormak abestir. Bu yüzden var mı sorusu “A, B’dir” önermesinde veya kıyasta kullanılan; “bu yüklem ile bu özne bağlanabilir mi?”, “bu yüklem için kullanabileceğimiz tüm özellikleri bu özne için de kullanılabilir miyiz?” veya “bu öznenin bireyleri, bu yüklem kaplamına girer mi?” bağlamında sorulabilecek bir sorudur. Nasıl sorusu ise “niçin” anlamında değil de “ne” sorusunun açıklanması ve netleştirilmesi bağlamında aslında “nedir” sorusu ile aynı anlamda bir sorudur. “Neden” sorusuna örneğin “kainat neden yaratılmıştır?” gibi bir soruda; neden ifadesi sebep anlamından ziyade “neyden” anlamının ifadesi için kullanılabilir. Yani neden/neyden sorusu, özellikle maddi nedeni araştırmak için kullanılır.<sup>28</sup>

Bu durumda varlıkla alakalı olarak geriye iki soru kalıyor: “Nedir” ve “Niçin”. Niçin sorusu metafizik ve kelami meselelerde karşımıza sıkça çıkmaktadır. Öncelikle bütün bilimlerin; “nedir” ve “nasıldır” sorularına cevap aradığını kabul ettiğimizi ifade edelim. Yani hiçbir bilim, varlığın ne olduğunu açıklamayı ihmal edemez ve konuları dışında tutamaz. Burada bir ittifak olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin kimya, moleküllerin neyden ve nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışır. Aynı şey biyoloji için de söylenebilir. Biyolojinin de amacı, canlılığın nasıl

<sup>28</sup> Bkz. İbn Sînâ, *Burbân*, 18vd.

bir şey olduğunu açıklamaktır. Fakat tabii ki her soruya cevap bulunamaz veya bir şeylere cevap bulunduğunda bu yeni cevap, başka soruları ya da başka bilinmeyenleri getirebilir.

Varlık söz konusu olduğunda tartışmaya neden olan soru “niçin?” sorusudur. İlk çağdaki arkhe problemi ve İslam dünyasındaki yaratılış teorileri; hep bu niçin sorusu ile alakalıdır. Yani somut olarak ifade edersek; “kainatı kim ve niçin yaratmıştır, niçin daha önceden yaratmamıştır, atomlar niçin bir araya gelerek canlılık oluşturur” vs. Fakat örneğin matematik, “1 sayısı niçin vardır?” diye sormaz. Hatta biraz daha ileri gidersek matematik, 1’in ne olduğunu da açıklayamaz. Onu kabul ederek başlar (el-usûlü’l-mevdûa) ve matematiğin cevap bulduğu ilk gerçek soru, 2’nin ne olduğudur. Zira 2, 1’in katıdır ya da iki tane 1’in bir araya gelmesinden oluşur.

Peki insan niçin sorusunu niçin sorar? Somut bilimlerden örnek vermek gerekirse örneğin biz, bir uçağın düştüğünü araştırırız. Fakat bunun nedeni daha sonrasında uçakların düşmesine engel olmaktır. Camın niye kırıldığını ise camı kırıp başka şeyler üretmek ya da cam yeniden kırılmasını diye sorarız. Aslında burada aradığımız cevap “neden ve nasıl” sorularının cevabıdır. O yüzden “niçin var?” sorusuna metafizikte yani varlık konusunda ve özellikle ilk ilkelere, gerek yoktur. Zira varolan zaten vardır. Ya da bilgi itibari olarak vardır ama vardır ve öyle vardır. Niye var ya da niçin öyle var soruları, varlığın mahiyetini etkilemediği gibi aslında bizim o varlığın mahiyeti hakkındaki bilgimizi de arttırmaz ya da azaltmaz. Yani bir başka ifade ile biz, varolan şeyleri geri alamayız. Ya da olmayan şeyleri varedemeyiz. Mesela geçmişini geri alamayız ya da geleceğe müdahale edemeyiz (zaman meselesinde bu konuyu tekrar tartışacağız). Ya da varolan şeylerin başka türlü varolmasını sağlayamayız (ilerde üretim ve eyleme değineceğiz ama buradaki kastımızın ağaçtan

mobilya yapmak gibi eylemler değil; mesela herhangi bir atomun molekülünün atom numarası veya yer çekiminin başka yöne göre olması gibi temel ilkeleri değiştiremeyeceğimizi kastettiğimizi ifade edelim).

Genel olarak ifade etmek gerekirse biz, maddi ve sūfî nedenleri bilebiliriz. Yani bir şeyin madde ve formunu oluşturan şeyleri bilebiliriz ve bu yüzden bunları araştırmak normaldir. Belli bir düzeye kadar gaye sebebi yani varlıktaki hikmet ve amaçları da araştırıp bilebiliriz. Fail nedene gelince; kastımız madde ile sureti bir araya getiren şey ise bu; “nedir” sorusunu açıklayan “nasıl” sorusuna dair bir açıklamadır. Örneğin atomları bir araya getiren şey nedir sorusu anlamlıdır. Fakat burada geriye doğru ne kadar gidilebileceği, bizimle sınırlıdır. Canlılık örneği üzerinden gidersek atomlar belli bir düzeyden sonra nasıl canlı organizmalar oluşturur sorusunu bilimler; nasıllık bağlamında açıklayabilir. Fakat canlılığın niçin ortaya çıktığını bilim, araştırmayabilir. Hatta canlılığın ne olduğu, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bizim sınırları ve zamanın şartları ile sınırlıdır.

Özetle ifade etmek gerekirse; niçin sorusu “sebebi” ve “nasıllığı” araştırma bağlamında bilimlerde kullanılabilir. Fakat özellikle metafiziğin ilk ilkelerinde ve bilimin temel/basit/ilk kanunlarında niçin sorusunun sorulmaması ve niçinin araştırılmaması mazur görülebilir. Örneğin “alan niçin vardır”, “kütleçekim niye çeker” gibi sorulara bilim ve hatta metafizik, tam bir cevap bulamayabilir. Aslında zihnin bir yerde durması bağlamında ilk ilkelere ve ilk kanunlara dair böyle bir soru sormaya da gerek yoktur.

Hatta bir başka ifadeyle şöyle de diyebiliriz: Aslında bilimsel sorular, ontik orijinlere yönelik değil epistemik ilkelere, kurallara ve araştırmalara yöneliktir.



Peki fail nedenden kastımız Tanrı ise durum ne olacaktır?

### 5. Tanrı'nın varlığı ve Tanrı'nın şeyleri bilmesi

Varlık ve özellikle de varlığın nedenleri ve başlangıcı tartışmaları söz konusu olduğunda Müslüman bir zihinde akla gelen ilk sorular; Allah'ın varlığı, zati, isimleri, alemi nasıl ve niçin yarattığıdır. Varlık-bilgi ilişkisini de dikkate alırsak bu sorulara bir de Allah'ın ilmi yani Allah'ın şeyleri bilmesi tartışması eklenebilir.

Bu konudaki tartışmaları, ortalama bir Müslüman bildiğinden ve de mantık/bilgi bağlamında konuşurken diğer ilimlerin konularını, gerekmedikçe, ayrıntılı olarak incelememnin mazur görülmesinden dolayı çalışmanın bu kısmında yani varlıkla ilgili meselelerde, konuları ve tartışmaları özet olarak ifade edebilme imkanımız olduğunu düşünüyoruz.

Allah'ın varlığı sorusu genel metafizik ve mantık bilgimiz bağlamında abes bir sorudur. Zira bilgi, varlığın bilgisidir ve varlığın kaynağı Allah'tır. "Allah'ın sebebi nedir?" gibi bir soru "tanrı" kavramına bizim yüklediğimiz anlamla örtüşmemektedir. Zira tanrı; kainatın sebebi olan ilk ve zorunlu varlık anlamını ifade etmektedir. Yine tanrı tanımı; kemali, tamlığı, mutlaklığı ve değişmemeyi de içermektedir. Böyle olduğunda zaten zihin doğal olarak ilk, zorunlu ve mükemmel bir varlıkta yani bir ilk sebepte durmak zorundadır ki bu da Allah'tır. Sonraki bölümde insanın varlıkla kurduğu ilişki yani ontik ilişki üzerinde dururken varlık bilincinin bir tanrı fikrini gerekli kıldığı; hatta araştırmaya gerek duymayacak derecede bu bilginin apaçık olmasının da zorunlu olduğuna değineceğiz. Ayrıca zaten yukarda varlık bilgisinin apaçık ve zorunlu olduğuna değinmiştik. Burada sadece sebeplilik ilkesi gereği bir tanrının varolması gerektiğini söylemekle yetiniyoruz. Yani sebeplilik varsa, bir ilk sebep vardır ki bu

Allah'tır. Sebeplilik yoksa zaten bilim de olmaz. Zira biz, aynı şeylerin, aynı şartlar altında aynı sonuçları vermesi üzerine bütün bilimleri inşa ederiz. Aksi halde kanunlar ve ilk ilkeler olmaz. Örneğin kütleçekim, elmayı bazen yukarı düşüremez (başka bir etken olmadığı sürece). İstisnaların ve karmaşaların bilgisi de bir takım ilk bilgi ve ilkeleri gerektirir. Aksi halde neyin istisna ya da neyin kaos olduğuna karar vermeziz. Yani biz karmaşaları ve istisnaları; bir takım sabit bilgi ve ilkelere kıyasla bilebiliriz.<sup>29</sup> Özetle Allah'ın varlığı ve gerçek oluşu; bilebiliyor olmamızdan daha açık hatta kendi benlik bilgimiz kadar apaçık ve matematikteki 1 ile geometrideki noktanın varlığından daha gerçek ve daha sorgulanamazdır. Bu yüzden de tanrı var mı sorusu en az nokta var mı sorusu kadar abes; tanrı niçin var sorusu ise "1 niçin var?" ya da "1 niçin 1?" soruları kadar anlamsız ve gereksizdir.

Tanrının varlığının bir başka önemli delili ise yukarıda bahsettiğimiz "ontolojik" ilkedir. Yani varlık varsa bu varlığın kaynağı ve ilk varlık olarak bir VAR, vardır ki bu da tanrıdır.

Diğer taraftan Allah'ın zâtı, bizim bilgimizin üzerinde ve kapsamının dışındadır. Zira yukarıda da gerçek anlamda bilginin, eşyanın bilgisi olduğunu ifade etmiştik. Nesefî akaidinde "eşyanın hakikati" denmesinin muhtemelen iki sebebi vardır: Birincisi Allah'ın varlığı, zaten hakikatin temelidir yani haktır. Bu yüzden ayrıca zikre ya da bizim bilmemize ihtiyacı yoktur. İkincisi ise O'nun zâtını bilmenin bizim kudretimizi aştığıdır.

Peki bu, Allah'ın bilinmemesine yol açmaz mı? Hayır! Zira sebeplilik, ontik ilke ve apaçıklık fikri ile varlık bilinci yani kişinin kendi varlığını ve benliğini bilmesi, Allah'ın

<sup>29</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 191vd.

varlığını bilebilme imkanı için yeterlidir. Aklın tanımı ve güçleri ile akli bilgi türleri üzerinde düşünülürse; aklın da zaten bu bilgiyi elde etme imkanı olduğu sabittir diyebiliriz.<sup>30</sup>

Peki biz, Allah'ı nasıl idrak ederiz? Onun zatını idrak edemeyeceğimiz gerek akıl gerekse dini kaynaklarımız ile sabittir. Buradaki kastımız dünya içindir. Yani dünya şartlarında ve mevcut sınırlarda bu mümkün değildir. Bizim bildiğimiz, Allah'ın isimleri hatta o isimlerin tecellisidir. Burada şunu da ifade etmek gerekiyor ki; belki de Allah'ın 99 değil de daha fazla ismi vardır. Zira dikkat edilirse Allah'ın bütün isimleri bizim de bildiğimiz hatta bizde de bulunan vasıflardır. Affetmek, bilmek, hayat sahibi olmak vs. gibi. Bu durumda biz, sadece bize bakan yönünü veya bizi ilgilendiren cihetini bilebiliriz. Biz o seviyede ya da o seviyeden daha yüksek bir seviyede olamayacağımız için O'nu tümüyle kuşatmamamız normaldir.

İsmlere ve özellikle yaratma meselesine gelince; bilim ve metafiziğin, isimleri ve yaratmayı kabul etmekle ilgili bir sorunu yoktur. Zira zaten zorunlu ve bedihi olan tanrının varlığı bilgisi, tanrının bazı isim ve sıfatlara sahip olacağı; aksi halde zaten tanrı olamayacağı bilgisini gerektirmektedir. Gerek bilimin gerekse felsefenin/metafiziğin amacı yaratılışın var ya da yok olduğunu izah etmek değil yaratılışı açıklamaktır.

Varlık, varoluş ve olmak kavramlarına dair tartışmalar bağlamında; yaratmanın varlığı, varlığın ilkelerini ve varlığın devam ettirilmesini de kapsadığını ifade etmek istiyoruz. Aslında daha özet bir ifade ile varlığın yani alemin, Allah'ın isimlerinin tecellisi olduğunu ifade edersek bu durumda bilim ve metafiziğin konusunun, Allah'ın isimlerinin tecellisi olduğunu söyleyebiliriz.

<sup>30</sup> İbn Sînâ, *Metafizik*, 1/35vd.

Allah, alemi nasıl yaratmıştır sorusunu bilimlerin araştırabileceğini ifade etmiştik. Peki “Allah, alemi niçin yaratmıştır?” ya da “niye belli bir zamanda yaratmış da daha önce yaratmamıştır?” sorularına gelince; varlığın ve varlığın ilk ilkelerinin niçinine dair soruların gereksiz ve cevapsız olabileceğini yukarıda ifade etmiştik. Varlığın niye belli bir zamanda yaratıldığı sorusu ise zamanın mahiyeti ile alakalıdır. Çalışmanın devamında ele alınacağı üzere zaman, insan bilgisinin sınırları ile alakalı ya da varolan şeylerin ve yaratılmışların mahiyetinde bulunan bir şeydir.

Son olarak burada Allah’ın şeyleri bilmesi meselesine değinmek istiyoruz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aslında bu konu, çalışmanın konusuyla doğrudan alakalı değildir. Fakat varlığın gerçekliği ve bilginin mahiyeti/varlığı meselelerinin anlaşılması ve başka bazı yanlış anlaşılmalara mahal vermemek adına bu meseleyi izah etmek istiyoruz. Zira kimse Fârâbî gibi yanlış anlaşılıp “Sudûr nazariyesi” yüzünden tekfir edilmek istemez. Ya da hiçbirimiz, Allah’ın eşyayı bilmediğini ya da cüzileri bilmediğini iddia etmekle itham olunmayı arzu etmeyiz.

Evet; Allah’ın ilmi meselesine dönersek; insan bilgisinin insanın varlıkla kurduğu ilişkilerden biri olduğunu ifade etmiştik. İlerde de açıklayacağımız gibi bizim yani felsefenin ve bilimin konusu olan bilgi, insanla yani insanın kainatta olan şeyleri ve olayları bilmesi ile alakalı ve bu alemin verdiği imkanlarla sınırlıdır. İnsanın bilgisi, ilk olarak sonuçtur; yani yaratılmış olan şeylerin etkisidir ve doğal olarak onlar da yaratılmıştır. Oysa Allah’ın ilmi varlığın hatta yaratmanın sebebidir. Aslında Allah’ın yaratma, ilim ve kudret gibi tüm isimlerinin aynı olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki; biz, her şeyi bilemeyiz. Bilsek de istemeyiz ya da istesek de yapamayız. Bu yüzden bizim bilme ve yapma eylemlerimizde “süreç/

zaman/öncelik ve sonralık” ortaya çıkar. Oysa Allah’ın iradesi de kudreti de mutlaklıdır. Yani her dilediğini yapabilir. Bizim gibi güç yetirmekle uğraşmaz ya da güç toplamayı beklemez. Meselenin daha iyi anlaşılması için “mevcut alem, en mükemmel alemdir” sözünü izah etmek istiyoruz. Sanki bu ifade, ilk bakışta, Allah’ın birtakım evrenler yaratarak deneme yoluyla yaratmayı mükemmelleştirdiği şeklinde anlaşılabilir. Oysa bu süreç tek bir olaydır ve tek bir andır. Yani O, ol der; olur. Beklemez ya da başarısız veya eksik deneme söz konusu olamaz. Demek ki Allah’ın ilmi ile alakalı ilk fark, O’nun bilgisinin bizim bilgimiz gibi bilgi olduğu fakat derece farkı bulunduğudır. Burada insan bilgisi ile Allah’ın ilmini ifade ederken kullandığımız “ilim/bilgi” kavramını, “müşekkek lafız (yani lafızları ve anlamları aynı ama delalet dereceleri farklı” olarak kabul etmek mümkündür.<sup>31</sup>

Allah’ın ilmi ile alakalı olarak ikinci bilinmesi gereken şey, O’nun ilminin mutlak ve kamil olmasıdır. Bu yüzden O, her şeyi her an bilir. İlmi değişmez. Zira değişen şey ya mükemmel değildir mükemmel olmak için değişir ya da mükemmeldir ve değişince mükemmelliği kaybolur. İlerleyen bahislerde değişmez ve zaman meselesinde bu konuyu tekrar ele alacağız. Varolan evrenin nasıl oluştuğuna dair özette ise Allah’ın kudret ve yaratmasına şahit olacağız.

Yani sonuç olarak Allah’ın şeyleri bilmesi de bilim ve felsefenin sınırlarını aşmaktadır. Fakat burada teşbih ve tenzih dengesi muhafaza edilmeli; müşekkek kavramların mahiyetleri ve dereceleri arasındaki ilişki üzerinde hassas olunmalıdır.

<sup>31</sup> Müşekkek lafız hakkında bkz. Râzî, *el-Mantku’l-Kebir*, 266.

## 6. Varolan şeylerin yani evrenin/kâinatın oluşmasına dair kısa bir mülâhaza

Klasik dönemde İslam dünyasında yaratma ile alakalı kelamcılar ve metafizikçiler tarafından benimsenen görüşleri “atomculuk” ve “madde-suret” teorisi olarak özetleyebiliriz. Atomculuğa göre nefis ve akıl gibi ruhani/gayri cismani şeyler dahil her şey, atomlardan yaratılmıştır. Ve her şey, Allah’ın doğrudan yaratması ileler.<sup>32</sup>

Madde ve suret ise Aristoteles tarafından teorileştirilmiştir. Aristoteles, kendinden öncekilerin varlığın değişen ve değişmeyen yönleri ile somut ve soyut olan kısımlarını bu teori ile birleştirmiştir. Buna göre madde, varlığın somut ve değişen tarafıdır. Örneğin beden gibi. Suret ise soyut ve değişmeyen taraftır. Suret aynı zamanda tür ve cevher/özdür. İnsan olma vasfı yani ruh/nefis gibi.<sup>33</sup>

Atomun ve madde-suretin kaynağı ve yaratılışın sebepleri konusunda epeyce tartışma vardır. Bu kısmı da özetle ifade etmek gerekirse; şayet madde, yokluktan geliyor ise bu durumda ilahi olan haricinde bir de yokluk alemi; dolayısıyla da bir yokluk tanrısı olacaktır. Şayet maddenin kaynağı mesela Allah’ın kudret sıfatı ise bu görüş de panteizm ya da antropomorfizme yol açacaktır. Ayrıca alemin niye belli bir zamanda yaratıldığına dair ilahi iradedeki değişiklik de tartışılmıştır. Fârâbî; hem yokluğun mümkün olmadığını ispat, hem de panteizme yol açmamak; ayrıca ilahi iradedeki değişikliği de izah etmek için “sudûr” nazariyesini geliştirmiştir.<sup>34</sup>

<sup>32</sup> Bkz. Çağrıncı, *Yaratma*, TDVİA, 43/324-329.; Kutluer, *Cevher*, TDVİA, 7/450-455.

<sup>33</sup> Suret, tür, mahiyet ve tabiat kavramları için bkz. Râzî, *el-Mantık-ku’l-Kebîr*, 268vd.; 297vd.; 299vd.

<sup>34</sup> Sudur hakkında bkz. Kaya, *Sudûr*, TDVİA, 37/467-468.

Fakat bütün bu açıklamalar teorik ve metafiziktir. Yani gözlem ve araştırmaya dayanmamaktadır. Fakat bugün, bir takım teori, araştırma ve deneylerle oluş/varoluş bilimsel olarak izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden bu çalışmamızda; modern verileri ve araştırmaları kullanmayı uygun gördük. Zira bu çalışmalar, bazı tartışma ve itirazlar ya da yanlış anlaşılmalara olsa da; bilimseldir, somuttur ve teorik/matematik olarak da desteklenmiş için akla yatmaktadır.

Meselenin izahına başlamadan önce; gerek sudur ve atomculuk gibi klasik teorilerin; gerekse evrim, sicim ya da diğer teorilerin; yaratılışı ret ya da kabul olmadığını ifade etmek gerekiyor. Ve bu yüzden bu çalışmaların bilimsel olduğunu, sadece varoluşu açıklamaya çalıştığını; tüm teorilerden ateizm çıkarılacağı gibi teizmin de çok rahat çıkarılacağını; dahası bu faaliyetlerin sonucunda teizm ya da ateizme ulaşmanın bilimsel değil de metafizik bir mesele olduğunu ifade etmek istiyoruz. Aşağıda konuya tekrar döneceğiz ama girişte bu ayrımları ifade etmek gerekiyor. Bir başka ifade ile, biz Müslümanlar, yaratılışı kabul ediyor ve ona inanıyoruz; ama yaratılışın mahiyetini ve ayrıntısını bilemiyoruz. Varlığı ve oluşu anlamaya çalışmak ve buradan birtakım bilgiler çıkarmak, hem meşru hem de gerekli bir faaliyettir diyerek konumuza devam etmeyi arzu ediyoruz.

## **7. Mevcut bilime göre oluşun/varoluşun kısaca izah edilmesi**

“Modern dönem” ifadesi ile mevcut bilimsel verileri yani geldiğimiz noktadaki felsefi ve bilimsel birikimi kastediyoruz. Bu yüzden bu noktada, bize göre, modern ya da post-modern ayrımı veya kuantum ya da newtoncu gelenek

ayrımlarına gerek yoktur. Sonuçta ortada bir birikim vardır ve ifade edilen tüm “izm”ler; birikimin bir parçasıdır.<sup>35</sup>

Mevcut bilimsel ve felsefi faaliyetleri incelediğimizde 2 ana özelliğe vurgu yapmak istiyoruz:

- Seküler, pozitivist ve materyalist olma.<sup>36</sup>
- Evrimcilik.

Materyalizm, varlığın tümüyle madde ve görünen (sadece gözle görünen değil diğer araçlarla da ölçülebilen/gözlemlenebilen anlamını da içermektedir) şeylerden olduğunu kabul etmektedir.<sup>37</sup> Ki nefsin ve bilginin mahiyeti konusunda “maddecilik” ve “cisim olma” üzerinde özel olarak durmak istiyoruz.

Evrim ise, aşağıda da değineceğimiz gibi maddeyi bir araya getiren, hareket ettiren ve düzeyleri oluşturan şeydir.<sup>38</sup>

Bu yüzden mevcut bilim, varlığı 3 temel ilke ile açıklamaktadır:

- Alanlar ve parçacıklar yani madde ve enerji (kuantum teorileri).
- Kuvvetler/güçler (Newtoncu gelenek ve izafiyet teorileri).
- Evrimleşme.

### **A. Atomların ve moleküllerin oluşması**

Kainattaki varlıkları genel olarak ikiye ayırabiliriz: Canlı ve cansız varlıklar. Canlı varlıklar, yapılardan ve hücrelerden

<sup>35</sup> Bkz. Omnes, *Kuantum Felsefesi*, 21vd.

<sup>36</sup> Omnes, *Kuantum Felsefesi*, 289vd.

<sup>37</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 93vd.; 149vd.

<sup>38</sup> “Evolution” kelimesini evrim yerine inşâ veya tekâmül olarak tercüme etmek daha doğrudur. Krş. Bayrakdar, *Tekâmül Nazariyesi*, TDVİA, 40/337-339. Ayrıca bkz. Susskind, *Kozmik Manzara*, 14vd.; Dennett, *Özgürlüğün Evrimi*, 199vd.; Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 115vd.



oluşur. Hücreler ise elementlerden. Elementleri oluşturan yapılar ise atomlardır. Şimdilik burada duralım.

Cansız varlıklar da elementlerden oluşur. Yani cansız varlıklarla canlı varlıklar, geriye doğru gidildiğinde, elementlerde birleşirler.

Elementleri oluşturan moleküllerin ise atomlardan oluştuğunu ifade etmiştik. Bu en basit fizik ve kimya bilgisidir. Özetle ve genel olarak, atomların proton ve elektronlardan olduğunu biliyoruz. Bu parçacıklarla ilgili ayrıntılar ve karşı parçacıkları hakkında, zikredilen eserlere bakılabilir.<sup>39</sup>

Proton ve atomların ise parçacıklardan olduğu konusunda ittifak vardır. Bu parçacıkların da türleri ve alt parçacıkları bulunmaktadır.<sup>40</sup> Fakat bu da konumuzla doğrudan alakalı değildir. Ayrıca genel kabule göre parçacıklar aynı zamanda dalga gibi de davranmaktadır. Ki buna da “düalite” ismi verilmiştir.<sup>41</sup>

Parçacıkların nasıl oluştuğu konusundaki tartışma ve teorilere özellikle değinmek gerekiyor. Çünkü bu mesele bilginin ne olduğu konusunun anlaşılmasında işlevsel olacaktır. Bu noktada parçacıklardan devam etmek yerine en başa yani sıfır noktasına dönmek ve oradan başlamak daha anlaşılır olacaktır. Kuantum alan teorisine göre parçacıklardan önce yükler ve yüklerden önce de alanlar bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre bu alan, bizim gözlemimiz dışında kalan başka bir varlık alanıdır. Zira ortaöğretim bilgilerimizden hatırlarsak; insanın sadece belli bir frekans arasındaki ses ve görüntüleri algılayabildiğini biliyoruz. Buna aşağıda da değineceğimiz “düzey” meselesi de eklenince; madde, sadece belli bir

<sup>39</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 129vd.; 149vd.

<sup>40</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 53vd.; 71vd.

<sup>41</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 213vd.

düzeyde yani belli şartlarda ve belli ölçülerde madde haline gelmektedir. Diğer durumlarda ise enerji ya da alandır.

Diğer bir teoriye göre alanlar, aslında yokluktur. Yani bu görüşe göre yokluktan varlık çıkar ve varolan şeyler tekrar yok olur. Önceki görüşe göre ise yokluktan varlık çıkmaz ve varolan şeyler de yok olmaz. Düzey ya da alan değiştirerek varlığa gelirler ya da varlıklarına devam ederler.<sup>42</sup>

Fakat her iki teoriye göre de bu başka varlık alanı ya da yokluk alanı olan “alanlar” ya da “yaylar”; etki ve müdahale ile hareket ederler veya titrerler. Bu durumda temsili olarak “kabarcık” adı verilen etkiler oluşur. Fakat bu kabarcıklar, fotondan da küçüktür ve fotonun kütlelerinin “0 (sıfır)” olduğunu hatırlatırsak bahsettiğimiz bu kabarcıklar, bizim anlayışımıza göre var ve ölçülebilir değillerdir. Fakat bu kabarcıkların etkileri, teorik olarak ölçülmekte ve bazı deneylerle de bu teoriler desteklenmektedir.<sup>43</sup>

Bu kabarcıklar, yüksüzdür yani kütleleri olmadığı gibi enerjileri yoktur. Fakat bu kabarcıklar, sebebini bilmediğimiz bir etki veya müdahaleden dolayı bir başka alana geçerler ya da o alanı etkilerler. Böylece o alanda bir yük oluşur. Bu oluşan yükler ise kendi karşı yüklerini oluşturur. Böylece “+” ve “-“ yükler diye adlandırdığımız zıt yükler yani enerji ortaya çıkar.<sup>44</sup> Özetlersek, alanlar; bir etki ve müdahale ile hareket ederler veya titrerler. Bu etki kabarcıkları oluşturur. Bir başka etki ve müdahale ile yüksüz kabarcıklar yüklere dönüşür. Fakat bu yüklere dönüşme sürecinde ilginç bir etki vardır: Her yük, kendi karşı yükünü oluşturur. Tıpkı aynadaki yansıma veya bir bez örtünün üzerine koyulan elmanın

<sup>42</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 191vd.; 309vd.

<sup>43</sup> Omnes, *Kuantum Felsefesi*, 232vd.

<sup>44</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 64vd.

bezde gerginlik oluşturması gibi. Buna günlük hayattan ve-  
receğimiz örnek, bir nesneyi ittiğimizde nesnenin de bizi ge-  
riye doğru itmesidir. Örneğin bir topu ileri doğru fırlattığı-  
mızda top da bizi geri doğru iter. Fakat bu geri itmeyi her  
zaman fark edemeyebiliriz. Zira topun kütlesi ve dolayısıyla  
enerjisi bize göre çok düşüktür.

Fakat bu karşı olum ya da etkileşme, atomların oluşma-  
sında da büyük derecede önem arz etmektedir. Hatta aynı  
durum, kuvvetler bahsinde “karşı/denge kuvvetler” olarak  
karşımıza çıkacaktır.

İşte bu yükler, parçacıkları ve parçacıklar da atomu oluş-  
turan proton ve elektronları oluşturur. Buradaki boyutları  
anlamak için; bir elektronun bir protondan yüzbinlerce kez  
küçük olduğunu hatırlatmak istiyoruz. Bir veya birkaç pro-  
ton ise (elementler tablosundaki numaralara göre) çekirdeği  
meydana getirmektedir. Atomun çekirdeğinin de atomun  
sadece 100.000’de 1’i olduğunu söylersek buradaki boyutla-  
rın ne kadar küçük olduğunu anlayabiliriz. Protonları oluş-  
turan parçacıklar da türüne göre protondan birkaç kat ya da  
yüzbinlerce kat küçüktür.<sup>45</sup>

Atomun nasıl ve nelerden oluştuğunu ve bir atomun için-  
de ne gibi olaylar gerçekleştiğine dair birkaç çarpıcı bilgiyi  
vererek bu meseleyi bitirmek istiyoruz:<sup>46</sup>

- Alanlar, etki ve müdahale ile kabarcıkları oluşturur.
- Kabarcıklar da yine etki ve müdahale ile parçacıkları oluşturur.
- Parçacıklar ise protonu oluşturur.
- Protonun etkisiyle bir elektron oluşur.

<sup>45</sup> Susskind, *Kozmik Manzara*, 138.

<sup>46</sup> Buradaki bilgiler Susskind’in *Kozmik Manzara* adlı eserinden derlenmiştir.

- Yine bu etki ile proton ve elektronun karşı parçacıkları oluşur.
- Elektronu müdahale edilince foton yayar.
- Fotonun kütlesi sıfırdır ve ışık, fotonlardır. Yani fotonlar ışık hızında hareket ederler.
- Fotonlar, yavaşlamaz ama dururlar. Durduklarında ise yok olurlar (ya da başka alanlara geçerler).
- Elektron, karşı parçacığıyla etkileşince foton yayabilir.
- Elektron bir başka elektronla karşılaşır ise yine foton yayabilir.
- Foton, atomun yapısını bir arada tutan şeydir.
- Kuarkları yani protonu oluşturan şeyleri bir arada tutan şey ise gluondur.
- Gluonlar, kuarkların etkisi ile oluşur. Kuarkların da yüklerden oluştuğunu söylemiştik.
- Gluon, kuarka müdahale edilmesinden oluşacağı gibi iki kuarkın karşılaşması ile de oluşabilir. Hatta bir gluon başka iki gluon oluşturabilir.
- Bir kuark, başka bir kuark ve bir gluon oluşturabilir.
- Protona tepki olarak oluşan nötron da bir elektron yayabilir.
- Nötron, elektron yayımlayınca protona dönebilir.
- Bir nötron ve proton etkileşip bir elektron oluşturabilirler.
- Foton, bir elektronla karşılaşınca başka bir elektron veya foton yayabilir.
- Fakat tüm bu olaylar, saniyenin milyarlarca kez küçük kısmında olurlar.

## B. Atomlar ve moleküller niye bir araya gelir?

### Hücreler niçin yapıları oluştururlar? Sistemleri bir arada tutan şey nedir?

Modern bilimin yukarıda da özetlediğimiz açıklamalarını dikkate alırsak şu ilkelere ulaşabiliriz:

- Her şeyi başlatan bir ilk etki yani müdahale dediğimiz şey vardır. Modern bilim henüz bunun ne olduğunu açıklayabilmiş değildir. Bunun ilahi müdahale olmasına zaten bir engel olmadığı gibi ilerde bilimin ilahi müdahaleyi açıklayabilmesinde de bir imkansızlık ya da sakınca yoktur.<sup>47</sup>
- Her şey, hareket eder. Klasik teoride her şey hareketsizdir ve hareket için bir etken yani muharrik gerekir.<sup>48</sup> Modern dönemde ise parçacıklar, yükler, enerji, fotonlar, ışık, elektronlar ve hatta gök cisimleri hareket eder. Klasığın aksine modern bilimde etki, hareket için değil durmak için gerekir.<sup>49</sup>

Ve asıl önemlisi başlangıç için enerji, etki ve yükler haricinde bir de parçacıklar ve alanlar vardır.

- Hareket eden her şey ise çekme ve itme oluşturur. Şöyle ki; elektron ve protonlar ya da iki elektron ya da iki proton ya da bunların karşı parçacıkları bir araya gelince foton yayarlar. Eğer iki parçacığın yükü aynı yönde ise fotonun da yönü aynı yönde olduğu için foton parçacıklardan birini iter. Fakat bu parçacık da fotonu aksi yöne iter. Böylece foton da diğer parçacığı, kendini iten parçacığın aksi yönünde iter. Buradaki yükler çok küçük olduğu için bir arabanın diğerine arkadan

<sup>47</sup> Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hacking, *Temsil ve Müdahale*.

<sup>48</sup> Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, 147vd.

<sup>49</sup> Susskind, *Kozmik Manzara*, 32vd.

çarpmasını örnek verebiliriz. Böylece arkadaki araba öndeki arabayı iter. Fakat arabaların aksine parçacıklarda şöyle bir durum oluşur: Arkadaki araba öndekini itince öndeki araba ilerler; hatta hızı artar. Fakat bu arabadan geri yönde giden bir araba meydana gelir ve arkadaki arabaya çarpar. Böylece arkadaki araba da öndekinin aksine geri doğru gider. İşte iki aynı yönde parçacığın birbirini itmesi bu şekilde gerçekleşir. Arada yayılan foton da ya başka alana geçer ya da bu olay sırasında yutulur. Hareketleri karşıt olan iki parçacık bir araya gelince yine foton oluşur. Fakat bu foton birbiri ile karşılaşan iki parçacık arasında tabiri caizse sıkıştır. Böylece ışık hızında hareket eden foton, karşıt yüklü iki parçacık arasında gelir gider. Bu geliş gidiş öyle hızlı ve sayılamayacak derecededir ki adete bir dikey iğnesi gibi işlev görür ve iki parçacığı birbirine bağlar. Atom çekirdeğini bir arada tutan şey, bugünkü bilgilerimize göre bu foton alışverişidir. Bu parçacıkların kütlesi çok küçük ya da sıfır olduğu için birbirini etkilemeleri çok kolaydır. Zaten fotonun sıfır kütleli olduğu ve ışık hızında hareket ettiğini ifade etmiştik.<sup>50</sup>

- Parçacıkların hepsi karşı parçacık oluşmasına neden olur. Niye böyle olduğunu bilmiyoruz ama aynadaki yansıma ya da bir yatak üzerine koyulan ağır bir güllenin oluşturduğu baskı ya da bir şeyi itmeye çalışan insanın geri doğru savrulması gibi şeylerle bunu izah etmeye çalışıyoruz. Parçacıkların karşıt parçacıkları oluşturması; maddenin karşısında karşıt madde, çekim kuvvetlerinin karşısında karşı/denge çekimler bulunmasına neden olur.<sup>51</sup>

<sup>50</sup> Susskind, *Kozmik Manzara*, 138.

<sup>51</sup> Bkz. Ford, *101 Soruda Kuantum*, 54vd.

- Aşağıda izah edeceğimiz gibi tamamen maddi olarak izah edilen bu süreçte düzeyler değiştikçe kuvvetler de değişir. Örneğin kuarkları bir arada tutan şey gluonlardır. Ama atom çekirdeğini ve elektronu tutan şey, fotonlardır. Atomların molekülleri; moleküllerin de yapıları ve hücreleri oluşturmaları için başka etkileşimler yani kuvvetler, çekimler, etkiler ve ihtiyaçlar vardır. Benzer bir şekilde gök cisimlerini bir arada tutan şey ise başka çekim kuvvetleridir.<sup>52</sup> Ama her düzeyde mantık aynıdır: Her şey hareket eder ve hareket eden her şey, enerji ve karşıt yük/karşıt parçacık/karşı madde oluşturur. Bu oluşan enerji ve karşıtlar ise farklı itme ve çekmelere sebep olur.

Bu oluşan etkiler, ilerde beynin çalışmasını ve duyuların veri oluşturmasını izah ederken karşımıza çıkacaktır. Ama burada şu kadarını söyleyelim ki; bilgi dair tüm bu parçacıklar, enerjiler ve kuvvetler, ölçülsün ya da ölçülmesin tamamen maddidir yani ya bizzat maddedir ya da maddenin etkisiyle oluşan şeylerdir.<sup>53</sup>

Fakat daha önce de ifade ettiğimiz gibi bilim; parçacıkların niçin hareket ettiğini, şeylerin niye birbirini çektiğini ya da ittiğini izah edememektedir. Yukarıda özetlediğimiz şeyler aynı zamanda ilk ilkelerdir; yani bunların sebebini izah edemeyiz ama baştan kabul ederiz. Sonraki her şeyi ise bu ilkelerle izah etmeye çalışırız.<sup>54</sup> Bilim bu konuda mazurdur. Zira daima bilinmeyenler olabilir veya daima zihin bir yerde durmak zorundadır. Başka bir ifade ile insan zihninin

<sup>52</sup> Konu hakkında bkz. Susskind, *Kozmik Manzara*, 181vd.

<sup>53</sup> Nagel, *Zihin ve Evren*, 21vd.

<sup>54</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 275vd.; 295vd.

çalışabilmesi için baştan ilk bilgiler ya da ilk ilkeler veya ön kabuller gereklidir.<sup>55</sup>

### **C. Hücre, yapı, canlılık ve bilinç gibi düzeyler nasıl ve niçin oluşur?**

Günümüzde bilim, her şeyin maddi olduğunu ve varolan her şeyin alanlardan ve parçacıklardan oluştuğunu kabul eder. Alanları parçacığa dönüştüren ve parçacıkları birleştiren şey ise etkiler/müdahaleler yani kuvvetlerdir. Yukarıda enerji kavramını kullandık ama aslında enerji; etkilerin, yüklerin ve kütlelerin bir başka ifadesidir. Ölçüm ve zaman meselesinde bu konuya tekrar döneceğiz.

Her şeyin alanlardan ve parçalardan oluşmasının zorunlu sonucu ise; cansız atomlardan nasıl canlı ve bilinçli varlıkların oluştuğu sorusudur. Mevcut bilim, bunu düzeyler ile bir takım matematik formüllerle ve felsefi teorilerle izah etmeye çalışmaktadır. Öncelikli olarak bu düzeyleri şöyle özetleyelim:<sup>56</sup>

- Başlangıçta alanlar vardır. Alanlar yüklere, yükler de parçacıklara dönüşür. Ama garip olan şudur ki parçacıklar ve yükler, bildiğimiz anlamda madde ve cisim değildir. Yani buradaki ilk düzey madde altı düzeydir. Buna enerji ya da alanlar veya boşluk/yokluk diyenler de bulunmaktadır.
- İkinci düzey ise madde düzeyidir. Yani maddi olmayan parçacıklar bir araya gelerek atomu ve elementleri yani ilk maddeleri oluştururlar. İşte burada bir düzey farkı ve sıçrama vardır. Bu tıpkı bardağın taşması gibidir. Bardak dolar ama uzun süre taşma olmaz. Sonra bir

<sup>55</sup> İlmin ilk ilkeleri hakkında bkz. İbn Sinâ, *Burhân*, 102vd.

<sup>56</sup> Bilgiler, Susskind, *Kozmik Manzara*, Ford, *101 Soruda Kuantum*, Omnes, *Kuantum Felsefesi* ve Nagel, *Zihin ve Evren* eserlerinden derlenmiştir.



noktada sınıra gelinir ve taşma olur. İşte madde olmaya-  
yandan maddeye geçme de böyle bir takım sınırlar ve  
eşiklerle izah edilir.

- Üçüncü düzey, canlılık düzeyidir. Maddi olmayan şey-  
lerin maddeyi oluşturması gibi cansız şeyler de canlıyı  
oluştururlar. Bu da bir sıçrama ve düzey farkıdır.
- Son ve dördüncü düzey “bilinç” düzeyidir. Yani basit  
canlıların bilinçleri yoktur. Basitten yukarı doğru gidil-  
dikçe önce tepki yani hareketler oluşur. Bu ilk hareket-  
lerin bilinçli mi yoksa sadece parçacıkların çekme ve it-  
melerinden mi kaynaklandığını bilmiyoruz. Fakat daha  
karmaşık yapılara doğru gidildikçe bilincin ilk türü olan  
istemli ve bilinçli hareket oluşur. Bundan sonraki süreç,  
bilinçli varlığın kendi varlığı ile başka varlıklar arasında-  
ki farkı kavraması yani kendini tanıması ve sonra da  
benlik bilinci oluşmasıdır. Sonra bilme ve son olarak da  
yorumlama ve düşünme/üretme süreçleri gelir.<sup>57</sup> Bilinç  
kavramı tüm bu süreçleri içeren genel bir kavramdır. Bi-  
linç konusunu ilerde özel olarak ele alacağız.

Mevcut bilim, düzeyler arasındaki bu farkı “evrim” ile  
izah etmektedir. Evrim (zaman içinde gelişim diye tercüme  
edebiliriz), kimilerine göre akıllı tasarım; kimlerine göre ise  
tesadüf, kaos ve doğal seçimdir.<sup>58</sup> Yani tüm evrimci teori-  
ler, ateist ya da deist değildir.

Bu düzeyleri Müslümanlar olarak yaratmanın türleri ve  
hilkat ile ifade ediyoruz.<sup>59</sup> Aslında hakikat, mahiyet ve tür  
dediğimiz şeyler de bu düzey farkları ve alt düzeylerdir.

Modern bilimin üç temel ilkesini özetlersek; parçacıklar,

<sup>57</sup> Bkz. Nagel, *Zihin ve Evren*, 43vd.

<sup>58</sup> Bkz. Susskin, *Kozmik Manzara*, 141vd.; Nagel, *Zihin ve Evren*, 9vd.

<sup>59</sup> Bkz. Çağrı, *Yaratma*, 324-329.

Aristoteles'in maddî nedenine; evrim ise sûrî nedene karşılık gelmektedir. Kuvvetler ise fail nedenlerdir diyebiliriz. Gaye neden ise modern bilim ve felsefede çok araştırılmaz. Zira modern dönemde bilimin amacı fayda yani katkı, üretim ve teknolojidir. Klasik dönemde ise tüm bilimlerin gayesi pratik değildir. Bazı bilimlerin gayesi teorik yani sırf bilgidir. Fakat bunun haricinde gayesi pratik yani ahlak, sanat ve üretim olan uygulamalı bilimler de bulunmaktadır.<sup>60</sup>

### 8. Maddî olan ve gayri cismâni olan ayrımı

Mevcut bilimde alanlar, parçacıklar, kuvvetler, bilgi ve bilinç dahil her şeyin, madde olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat bütün varlığın ve hatta bilginin maddi şeylerle izah edilmesi; öncelikli olarak bizim için ruh ve akıl kavramlarının yeniden tartışılmasına neden olmaktadır. Bunun konumuzla alakasız ama önemli bir sonucu ise “ahiret hayatı” meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bilindiği üzere geleneksel kelam ve metafizik teorilerde insan; ruh ve beden olmak üzere farklı iki unsurdan oluşmaktadır. Yani insanın hem maddi hem de manevi/gayri cismani/ilahi/metafizik tarafları vardır. Bu şekildeki anlayışa “Kartezyen felsefe” ya da “düalist teori” adı verilmiştir.<sup>61</sup> Ruh meselesine bir sonraki bölümde değineceğiz ama burada her şeyin madde olmasının, mevcut İslam dünyasının kelami ve metafizik mülahazalarını etkileyip etkilemeyeceği üzerinde durmak istiyoruz.

Ruh meselesinin konumuzla doğrudan alakalı sonucu ise bilginin varlığı ve mahiyetidir. Zira akıl, ruhani bir cevher ise burada zihnî varlık tartışması ortaya çıkmakta ve sonuç olarak bilginin cevher mi araz mı olduğu tartışması zuhur

<sup>60</sup> Bkz. Fârâbî, *Tevtiâ*, 55vd.

<sup>61</sup> Bkz. Yavuz, *Rub*, TDVİA, 35/187-192.

etmektedir. Modern dönemde ise ruh geri planda bırakıldığı için bilgi tamamen maddi süreçler olarak ele alınmakta veya daha doğru ifade ile bilginin sadece görünen süreçleri ele alınmaktadır.

Ruh meselesi, ruh ve nefis kavramları başlığı altında İslam dünyasında uzun süre tartışılmış bir meseledir. İbn Sînâ öncesi dönemde ruh konusu İslam dünyasında tam net değildir. Hatta sonrasında da değişen pek bir şey olduğu söylenemez; zira İbn Sînâ sonrasında kelim dahil tüm ilimlerde İbn Sînâ'nın açıklamaları esas alınmıştır diyebiliriz. Kelamcıların bazılarına göre ruh, bedeninde sadece bir fonksiyonu iken bazı kelamcılar ruhun, ruhânî/manevî ama atomlardan oluşan bir cevher (basit cisim ya da latif cisim) olduğunu savunmakta idiler.<sup>62</sup> İbn Sînâ ve sonrası dönemde ise ruh, insanın özünü yani hakikatini oluşturan bir kavram olarak önem kazanmış; bu görüş sonraları diğer İslami ilimlere de sirayet etmiştir.<sup>63</sup>

Buradan anladığımız kadarıyla ruh konusunda nassa dayalı bir açıklama yoktur. Yani ruh konusu, tamamen o dönemki insanların bilgi birikimi ve araştırma imkanlarına göre tarif edilmiştir diyebiliriz. Bu yüzden cismânî ve gayri cismânî ayrımları da bilgi birikimiz ve araştırma imkanlarımızla sınırlıdır. Uzun süre bu tasnif işlevsel olmuş ve kullanılmıştır.

Günümüzde ise bilim; metafizik ve ruhânî olan şeyler tüümüyle reddetmektedir diyebiliriz. Bunun Müslümanlar için ortaya çıkardığı bir başka sorun ise, Allah'ın varlığı ve ahiret hayatının mahiyeti meseleleridir.

<sup>62</sup> Bkz. Yavuz, *Ruh*, 187-192.; Kutluer, *Cevher*, 450-455.; Demir, *Zerre*, TDVİA, 44/295-96.; Karlığa, *Cisim*, TDVİA, 8/28-31.

<sup>63</sup> Ruh hakkında daha fazla bilgi için bkz. Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh*.

Allah'ın varlığının metafizik olarak bilinebileceği ama zâtının bilgisinin bizim bilgimizin dışında olduğunu ifade etmiştik. Zira alem, O'nun isimlerinin tecellisidir. Yani Allah'ın zatıyla bizim bilgimiz arasında “ilahi isimler” ve “kainattaki şeyler” olmak üzere en az iki derece mahiyet farkı bulunmaktadır. Diğer taraftan Allah'ın varlığı; varlığın ve bilginin kaynağıdır ve bu yüzden varlık ve bilgi ile ilgili söylediğimiz ifadeler, aynısıyla Allah için kullanılamaz. Yani arada derece ve düzey farkı vardır. Bu yüzden bizim cisim olan ve olmayan ayrımı, kainat yani şeyler için geçerlidir.

Ahret hayatı ise tümüyle başka bir şeydir. Bazı modern teorilerde birden fazla evren bulunmaktadır. Yani bizim evrenimiz, varlığın sadece bir kısmıdır ve bizim ölçüm ve gözlemlerimizle sınırlıdır. Yani bizim alemimiz, belli frekans aralığında algılayabildiğimiz ve 2+2'nin 4 ettiği bir evrendir. Ancak başka frekans değerlerinde veya başka kuralların geçerli olduğu alemlerin varlığı teorik olarak imkansız değildir ki bu mesele bilgilerin nereden geldiği ve daha sonra nereye gittiği meselesinde tekrar karşımıza çıkacaktır.

Yani mevcut alemdeki her şeye mesela örneğin “ruh”a; “madde” demek, ontolojik veya kelami olarak bir sorun teşkil etmez. Fakat buradaki madde kavramını salt somut madde anlamında anlamamak gerekiyor. Yani maddeden kasıt sadece elle tutulur katı cisim anlamında şeyler değildir. Maddenin bilinen gaz, sıvı, katı ve plazma anlamları olduğu gibi ayrıca “maddi” kavramı; madde altı, maddenin ilkeleri ve maddenin sonucu/etkisi olan şeyleri de kapsamaktadır. Bu yüzden bu tartışma sadece bilgi ile alakalı tartışmaları etkiler. Yoksa zaten varolan her şeyin var ve gerçek olduğunu, bilimin her zaman her şeyi bilme ve izah etme imkanının olmadığını ifade ediyoruz. Bu yüzden madde ve madde altı ayrımı, tıpkı cisim olan ve olmayan ayrımı gibidir. Nasıl ki

önceki zamanlarda varlık; cismânî-gayri cismânî yahu latif/basit cisim ve kesim cisim gibi terimlerle ifade edilmiş ise bugün de mikrokozmoz, kozmoz ve makrokozmoz ifadele-riyle ya da düzeylerle ifade ve tasnif edilebilir.

Fakat tabi ki alemin tamamen materyalist olması; ruhun ve aklın varlığı, özgür irade gibi konularda bir takım yeni sorular ortaya çıkaracaktır. Ama mevcut alemin bu tür teorilerle ve kabullerle izah edilmesi; kesinlikle ilâhî alemin ve ahiret hayatı gibi konuları etkilemez. Zira biz, bugün, sadece bu evren üzerine, bugünkü bilgi birikimimiz ve araştırma imkanımızın sınırları ile bilgi edebiliyor ve konuşabiliyoruz. İnsan bilgisinin sınırlar ve şartlar üzerine çıkamaması makul ve mazurdur. Yi-ne gayp ve şahit ayrımı da bizim bilgimize göre olan bir şeydir. Ayrıca neyin gayp olup neyin olmadığı meselesinde tam bir ittifak olmadığı gibi gayp ve şahit olan şeyler, döneme göre değişebilmektedir.<sup>64</sup> Mesela eskiden mikropları ve virüsleri bilemezdik. Ama bugün bunları çok rahat gözlemleyebiliyoruz. İnsanın bilgisinin sınırının ne olduğunu bilemediğimizden araştırmaya ve öğrenmeye devam ediyoruz.

Varlığın tamamen maddi süreçlerle izah edilmesi; nefsin mahiyeti ve bilginin yani itibari varlığın gerçekliği meselelerinde karşımıza tekrar çıkacak bir problemdir. O yüzden her şeyin gerçekten madde mi olduğu görüşüne bir sonraki bölümde değinmek istiyoruz.

Konuyu, bilimin tamamen maddi süreçlerle ilgilendiğini, bunun ötesindeki meselelerin yani metafizik-madde/fizik ötesi meselelerle ilgilenmediğini; bu konuların metafizik ve kelimeler meseleleri olduğunu hatırlatarak bitirmek istiyoruz. Yani bilim, metafizik meseleleri ispat veya ret etme iddiasında değildir; olamaz da. Bilimin konusu, fenomen yani

<sup>64</sup> Bkz. Çelebi, Gayb, TDVİA, 13/404-409.

görünen alemdir. Numen yani metafizik ve ilahi meselelerde ise akıl devreye girer.

### **9. İnsanın tek ontik davranışı yani tek gerçek varlık algısı, kendi benlik/varlık bilincidir**

Bilginin bilen özne ile bilen arasında olduğunu söylerken bilinen şeylerin de aslında varolan şeyler olduğunu ifade etmiştik. Bilen yani bilginin öznesi ve bilginin kendisi üzerinde ileride duracağız. Burada başlangıç olarak insanın “ontolojik irtibatları” üzerinde durmak istiyoruz.

Varlıkla bizim ilişkimiz, ilk olarak bilgidir. Yani biz, varlıkla, “bir varlık” ilişkisi kuramıyoruz. Varlık, bizimle irtibata geçtiği andan itibaren malum olmakta yani nesne haline gelmektedir. Burada haklı olarak sorulacak soru; “varlık bilinci” sorusudur. Zira bilgi, varlığın bilgisi olduğuna ve bizim de varlıkla ontolojik bir ilişki kurma imkanımız olmadığına göre varlığın gerçekliği acaba gerçek midir yoksa bizim kurduğumuz ilişkiyle midir? Yani varlık gerçekte var mıdır yoksa sadece bizim bilgimiz midir? Descartes’in ifadesiyle; “düşündüğümüz için mi varız?” Yani bir başka ifade ile bizim bilgimiz yoksa öncelikli olarak varlık bilgisi ve sonrasında da varlığın kendisi yok mu olacaktır?

Descartes’in ifadesi bir açıdan doğrudur; yani düşünme ile varlık arasında bir ilişki vardır. Fakat bu ifadenin iki eksik tarafı vardır: Birincisi, düşündüğümüz için var değiliz; zaten var olduğumuz için düşünebiliyor ve bilebiliyoruz. Yani varlık yoksa bilgimiz zaten yoktur. Biz yoksak da bilgi olmayacaktır.<sup>65</sup>

Descartes’in görüşünün ikinci eksik yanı ise insanın kendisi ile kurduğu ilişki ile başka varlıklarla kurduğu ilişki arasında bir ayırım yapılmamış olmasıdır. Şöyle ki; insanın

<sup>65</sup> Konu hakkında temel tartışmalar için bkz. Aristoteles, *Metafizik*, 147vd.

tek ontik ilişkisi, kendisi ile kurduğu ilişkidir. Fakat maalesef bu ilişki de bilgi ve eylem ilişkisi üzerinden yürümektedir. Yani şunu demek istiyoruz; insanın, varlık bilinci ve varlığın varolduğuna dair ilk ve belki de en emin olduğu bilgi, kendi varlığının ve benliğinin bilgisidir. Varlığa dair diğer bilgilerimiz yani metafizik, bu ilkedен hareketle inşa ve ispat edilmektedir. İnsan, başka varlıkların varolduğu bilgisine de kendisi ile diğer şeylere yaptığı kıyaslama ve irtibatlandırmalardan ulaşmaktadır. Yani ben varım; bunu biliyor hatta hissediyor ve yaşıyorum. Ama ilk olarak, duyularım bana başka nesne, birey ve olayların da olduğunu göstermektedir. Bunların gerçek olup olmadığının ispatı ise kendi varlık bilincindedir. Yani ben varım, gerçeğim, hissediyorum, yaşıyorum; örneğin acıyı hissediyorum gibi.<sup>66</sup>

Özetlersek; insanın tek ontolojik davranışı, kendi varlığının bilincidir. Yani ontoloji ile epistemolojinin örtüştüğü tek yer, kişinin kendisi ile olan ilişkisindedir. Bunun haricindeki tüm davranışlar; ontolojinin dışındadır yani eylem ya da bilgi kategorisine girmektedir. Aşağıda da üzerinde duracağımız gibi aslında bilgi, eylem türlerinden yani varlıkla kurduğumuz ilişkilerden birisidir.

## 10. Varolmak eylemde bulunmaktır ya da yaşamak değişmektir

Şu halde varolmak, gerçek anlamda, hareket etmek veya eylemde bulunmaktır. Yukarıya dönersek, zaten varlığın kendisi de etki ve hareketle başlar. Alanlar titrer, fotonlar ve elektronlar sürekli hareket eder. Foton yavaşlamaz ama durur; durunca da yok olur ya da başka alana geçer. Bu işlemi tersine çevirirsek hareket başlayınca foton ortaya çıkar. Yani

<sup>66</sup> İç gözlem yani vicdâniyyat hakkında bilgi için bkz. Râzî, *Şerhu'l-işârât ve't-tenbihât*, 1/4.; *el-Mantku'l-Kebir*, 435.

varlığın (evrende varolan şeyleri kastediyoruz) temeli zatı itibariyle harekettir. Aristoteles'in bu konudaki görüşü ise farklıdır. Zira ona göre şeyler normalde hareketsizdir ve hareket için bir etki gerekir. Fakat şaşılacak derecede, antik dönemde “değişim” problemi olarak ele alınan mesele aslında burada “hareket” ya da “eylem” dedikimiz; klasik dönemde de kevn-fesat (oluş-bozuluş) veya değişim (diğer hareket türleri) yani aslında “yaratılış” olarak isimlendirdiğimiz şeydir.

Bilen öznenin varlığı da aslında harekete bağlıdır. Yani atomlar hareket eder ve hücreler sürekli çalışır. Yine ilk bilgilerimiz olan duyu verileri, hareketin sonucudur. Yani fotonlar veya ses dalgaları hareket eder ve bu sinyaller beyinde bilgiye dönüştürülür. Garip bir şekilde, fotonun hareketi olmasa idi ne hayat ne de görme duyumuz yani bilgimiz olmayacak idi.

Sonuç olarak varolmayı biz, eylemle hissederiz ve bu eylem türlerinden birisi ve belki de en önemlisi, bilgidir. Bir başka ifade ile yaşamak yani canlı olmak, değişmek yani hareket etmektir. Fakat hareket, bir başka sorunu ortaya çıkarmaktadır. Zaman yani geçmiş ve gelecek sınırları ki ilerde bu konuya değineceğiz.

Burada son olarak, bizim eylemlerimizin varlığı veya yokluğu etkileyip etkilemediği meselesini ele almak istiyoruz. Zira dedik ki; aslolan varlıktır ve biz varolan şeyler sayesinde eylemde bulunur ve biliriz. Peki insanın icat ettiği veya uzlaşmayla elde ettiği şeylerin bilgisi ile yine insanın imal ve icat ettiği şeylerin ya da yok ettiği şeylerin varlığı ne olacaktır? İcat edilen ve uzlaşmaya dayanan şeylerin bilgisi, bilgi konusunda “itibari varlık” başlığı altında ele alınacaktır. O yüzden burada eylemlerimizin varlığı etkileyip etkilemediği üzerinde durmak yeterlidir.



Aslında her şeyin parçacık veya dalgalardan ya da enerjiden oluştuğunu söylemiştik. Bu dönüşüm, hayatın her anında hissedilmektedir. Mesela bir canlı, ölmekte ve toprağa karışmaktadır. Başka bir canlı tarafından yenilen canlıların ve bitkilerin sonu da aynıdır. Bitkilerin zaten toprakta geliştiğini biliyoruz. Basit fizik bilgisiyle bizim varlığımızı sürdürmede kullandığımız enerji de aslında bu maddi ve cansız şeylerdir veya onlardan elde edilmektedir.

Şu halde insan, bir nesneyi yok ettiğini düşündüğünde aslında tabiatın bir parçası olarak hareket eder. Örneğin bir elmayı yeriz. Ama biz yemesek de zaten bu elma başka bir canlı tarafından yenilecek ya da toprağa karışacaktır. Yani biz, ontolojik olarak elmanın varlığını ve yokluğunu çok da etkilemeyiz. Sadece süreç ve düzey farkına yol açabiliriz. Bu tür eylemlerimizin mahiyeti “irade” tartışmalarının konusu olup doğrudan bilgiyle alakalı değildir.

Yeni şeyler icat ettiğimizi düşündüğümüzde de aslında tabiatın parçası olarak hareket ederiz. Zira biz, yoktan bir şey var etmiyoruz. Varolan şeyleri kullanarak yeni anlamlar ve belki yeni bilgiler üretiyoruz. Ürettiğimiz bilgilerin mahiyeti, yine itibari olan şeylerin gerçekliği konusu ile alakalıdır. Ürettiğimiz nesnelere varlığı ise aslında varolan şeylerin, başka düzlemlerde ve başka ilişkiler veya başka sistemler içinde kullanılmasıdır. Yani biz bir atomu parçalayamayız. Yani yok edemeyiz. Ya da yoktan varedemeyiz. Özetle ontik anlamda bizim varlığa bir etkimiz yoktur. Sadece sistemin yani kainatın bir parçasıyız. Bir başka ifade ile biz de varoluş sürecinin yani yaratılışın bir eseri ve bir parçasıyız. En azından varlığın ilkeleri bağlamında, varlığa veya yok olmaya sebep olacak durumda değiliz.

### 11. Ek not: Deizm veya ateizm hakkında

Bu konu, bilgi meselesi ile varlık meselesine göre daha da alakasız bir meseledir. Fakat iki nedenden dolayı burada meseleye değinmek istiyoruz: Birincisi, yukarıdaki modern materyalist açıklamaların yanlış anlaşılabilceğı ve inanan bir zihinde bazı şüphelere yol açabileceğı ihtimalidir. İkincisi ise evrim ve materyalizme değinen bilim adamlarının en az yarısının; fizik, nörobilim, biyoloji ya da astronomi kitaplarında, alakasız olarak ve ısrarla, ateizm ve deizmde ısrarcı olmalarıdır. Biz de bu inatçı ifadelere tepki olarak ısrarla, Allah'ın ilmi meselesi gibi bu meseleye de birkaç cümle ile değinmek istedik.

Varoluşu, tamamen materyalist, rastlantıcı ve kaotik teorilerle açıklamaya çalışmanın ateizme yol açacağı zaten aşikârdır. Deizm tehlikesi ise; varlığın devamı meselesinde ortaya çıkmaktadır. Zira kainatı tamamen matematik teorilerle ifade etmek, Allah'ın kainatta sürekli olarak fail olduğu görüşünü açıklamaya yetmez. Yani bir başka ifade ile baştan programlanmış ve kurgulanmış, tamamen düzene ve matematik ilkelere göre gelişen ve değışen bir kainat fikri; Allah'ın ilk yaratmadan sonra kainata bir daha dönüp bakmadığı sonucunun çıkarılmasına yol açabilir.

Tanrı fikrinin bilimsel ve felsefi izahına yukarıda değindiğimiz için bizce ateizm tartışmalarına değinmeye gerek yoktur. Zira bu apaçıktır ve bir tanrının varlığı; bilimsel araştırmalara engel olmadığı gibi bu hususta yavaşlatıcı bir etken de değildir. İnanan insanların araştırmayı ve sorgulamayı bırakmaları, dönemsel ya da kişisel bir olaydır; yani meseleye nereden bakıldığı ile alakalıdır. Yoksa bizatihi alemin Allah tarafından yaratıldığı fikri, araştırmaya engel olmadığı gibi aksine bu konuda teşvik edicidir. Zira Mevlâ, birçok ayeti kerimede; örnek almaya, tefekküre, düşünmeye, araştırma yapmaya, gökleri incelemeye, yeryüzünde gelip dolaşmaya

teşvik etmektedir.<sup>67</sup> O yüzden bu konuyu burada tartışmayı zait buluyoruz.

Deizm ise yukarıda kainatın ve canlılığın oluşumuna dair verdiğimiz bilgilerden dolayı ele alınması zorunlu hale gelen bir konudur. Kainatın atomlar, alanlar, enerji ve düzeylerle açıklanmasının deizme yol açması tamamen kişinin tutumuyla alakalıdır. Bize göre ise gerçekte tüm bu bilgiler; Allah'ın varlığına, inayet ve yaratmasına delalet etmektedir. Burada birkaç örnek üzerinden meseleyi izah etmeye çalışalım.

Öncelikli olarak varlığın başlangıcı olan “alanlar”ın ne olduğu sorusu bilimde farklı şekillerde izah edilmektedir. Kimilerine göre bu alanlar yokluk iken, kimilerine göre başka bir varlık düzeni ya da paralel evrendir. Bu alanların pekala İranşehrî'nin de ifade ettiği gibi Allah'ın kudret sıfatı olduğunu söylemek, klasik teoloji ile çelişen bir durum değildir.<sup>68</sup>

Alanların “müdahale” ile yüklere dönüşmesi de bu müdahalenin ilahi bir müdahale olduğu şeklinde pekala izah edilebilir. Birgün bilim bunun sebebi olarak bir şey gösterebilir. Bu normaldir. Ama sebepler zincirinin olması yani bilinen bu sebebin bilinmeyen başka bir sebebin bilgisine ulaşması mümkündür. Fakat dediğimiz gibi bunu ilahi müdahale olarak kabul etmek; meseleyi anlamaya ve araştırmaya asla engel olamaz.

Düzyer farkları da insanın zihnini zorlayan bir şeydir. Zira cansız atomların nasıl canlı hücrelere yol açtığı; yine şuursuz hücrelerin bir araya gelerek bilinci nasıl oluşturduğu da hayret verici olaylardır. Bu sıçramayı yapan ya da planlayanın Hak Teâlâ olmasında bir engel ya da sakınca söz konusu değildir.

<sup>67</sup> Bkz. Müllk, 3-4.; Ankebût, 20.

<sup>68</sup> Akyüz, *Ebübekir Zekerıyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri*, 13.

Parçacıkların birbirine dönüşmesi, fotonun birden ortaya çıkıp sonra kaybolması, atomların ve elementlerin etkileşmesi gibi mikro ve makro birçok kozmik olay; belirsizliğe yol açmaktadır. Yani bu durumda varlığın bir saniye sonrasında yok olup olmayacağından ya da başka bir şeye dönüşmeyeceğinden emin olamayız. Yine aynı şekilde her etkileşmeden aynı sonuç çıkacağından da emin değiliz. Burada güveni sağlayan ve belirsizliği kayıt altına alan şey; Allah'ın ilmi, hikmeti, takdiri ve kudretidir. Yani Mevlâ, keyfi olarak hareket etmez. Her şeyde bir düzen ve nizam vardır. Hatta belirsizlik ve kaos bile hesaplanabilir ve kontrol edilebilir.<sup>69</sup>

Varlığın başlangıcı gibi varlığın sonu da insanı merakla sevkeden bir şeydir. Yani bunca kainat ne olacak? Buradaki madde ve enerji nereye gidecek? Bu sorular arttırılabilir. Özetle mikro ve makro kozmzdaki birçok olay, Allah'ın halk, ibda', tedbir ve inayetine delalet etmektedir. Fakat malesef insan zihni, bazen bunca yoğun bilgi ve açıklama arasında, o anki bilgi yoğunluğuna ya da etkileyici açıklamalara kapılarak, büyük resmi kaçırabilmektedir.

Son olarak bilim, felsefe ve dinin konularının birbirinden farklı olduğuna değinmek istiyoruz. Bilim, görünen dünya ile ilgilenir ve temel bilgi kaynağı duyular ve deneydir. Fakat bu durum bilimde aklın kullanılmadığı anlamına gelmez. Sınırları olmakla birlikte bilim, bugün elimizde olan ilk ve en temel bilgi kaynağımızdır. Metafizik ise varlığı bilmeye dair ikinci bir imkanımızdır. Metafiziğin temelini ise akli bilgilerimiz oluşturur. Fakat aklın işleyişi dikkate alındığında bu alandaki bilgilerimiz de temel olarak duyularla başlar. Din ise temelde akait, ibadet ve haram-helal gibi konuları ele alır.

Bir başka ifade ile; insanın üç temel bilgi kaynağı vardır. İlk

<sup>69</sup> Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 11vd.

bilgi kaynağımız duyulardır ki bilim temel olarak gözleme ve gözlemeden aklın yardım ile elde edilen deneye dayanır. Duyular sınırlıdır ve bizi yanıltabilir. Burada akıl devreye girer ve duyuların sınırlarını tamamlar ve hatalarını düzeltir. Fakat aklın da sınırları vardır. Aklın alt sınırı, başlangıç bilgisi olmadan çalışmamasıdır. Üst sınırı ise hata edebilmesi ve bazı hakikatleri idrak edemeyebilmesidir. İşte burada da üçüncü bilgi kaynağı olan haber ve dolayısıyla din devreye girer.

Yani özetle din ile bilimin konuları arasında bir çakışma olmadığı için aralarında bir çelişki olması da söz konusu değildir. Yani din (ki İslam dinini kastediyoruz) insanın kendi imkanları ile ulaşabileceği temel bilgileri vermez; vermesi de gerekmez. Metafiziğin dinle konu olarak örtüştüğü tek yer ise Tanrı'nın varlığıdır ki metafizik bunu bir ilke olarak alır; ayrıntıları ile ilgilenmez ve diğer tartışmalara girmez.

Burada konuyu, klasik felsefede tanrının üç temel sıfatı olduğunu hatırlatarak bitirmek istiyoruz: Varlık, cömertlik ve iyilik. Yani tanrı vardır, birdir ve zorunludur ki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu üç ifade aynı anlamdadır. Zira tanrı varolmasa idi varlık varolmazdı. Tanrı cömerttir zira varlık verir; varlık vermese idi yine varlık olmazdı veya olsa da devam edemezdi. Son olarak tanrı, hayırdır yani iyidir. Zira alemde hikmet, nizam ve iyilik hakimdir. Kötülük ve düzensizlik ise lokal ve arızidir.<sup>70</sup>

<sup>70</sup> İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/326vd.

İkinci Bölüm  
“İNSAN”



## BİLGİNİN ÖZNESİ VE BİLİNEN MAHALLİ



**B**ilginin hakikatini yani bilgi ontolojisini açıklayabilmek için önce hem varolmanın ne olduğu hem de bilgimize konu olan şeylerin gerçeklikleri üzerinde durduk. Bilgi, insanda ve özellikle insan nefsi dediğimiz akılda gerçekleşen bir olay olduğundan; burada da insan nefsinin mahiyeti ve gerçekliği üzerinde durmak istiyoruz.

Klasik teoride insanın ruh ve bedenden oluştuğunun kabulünden daha önemli şey, ayeti kerimelerde “ruh” kavramının zikredilmesi; yani insanın toprak olan maddesi haricinde Mevlâ tarafından üflenen bir ruhunun olmasıdır.<sup>71</sup> Fakat daha da ilgi çekici olanı bu ruh hakkında çok şey bilmediğimiz ifade edilmesidir.<sup>72</sup> İnsanın ruh ve beden ile açıklanması; dönemin hakim görüşü olan Yeni-Eflatuncu ve Helenistik görüşlerle örtüşmektedir. Buna vurgu yapmamızın nedeni, gayp olan ruha dair kabullerimizin güncel verilere göre değişebileceğidir. Ruh hakkında az şey bilinmesini ifade eden ayet ise bize göre bu konuda araştırma yapmaya engel olmayıp aksine bu konuda daha fazla bilgi edinilmesi gerektiğine teşvik olabilir. Yani bir diğer ifadeyle İslam dünyasında ruha dair müstakil eserler yazılmasının tek sebebi Aristocu geleneğe uyup “De Anima” hakkında eser kaleme almak

<sup>71</sup> Mesela bkz. Secde, 9.

<sup>72</sup> İsrâ, 85.



olmayabilir. Meselenin bilgi, inanç ve ahiret ile ilgili boyutlarının olması, konuyu müstakil olarak ele alma zarureti doğurmuş olabilir.

Şu halde klasik dönemde insan; ruh ve bedenden oluşmaktadır. Beden, insanın maddesi ve değişen tarafıdır. Aynı zamanda somuttur. Nefis ise genel görüşe göre soyuttur; insanın suretidir ve değişmeyen özüdür (nefis, özü itibariyle aynıdır fakat bedenin gelişimi, eğitim ve tercihler gibi durumlarla gelişebilir).

Bedenin ne olduğuna dair veriler daha somuttur ve burada pekala mevcut bilimlerden istifade edilmiştir. Bedenin araştırılması ve beden ile alakalı tüm şeyler için araştırma ve gözlem yapmak genel kabul görmüştür.

Tartışmaya konu olan şey ise ruhtur. Tartışma daha başlangıçta ruhun varlığında başlamaktadır. Yani ilk soru ruhun ne olduğu değil bedenden bağımsız ayrı bir ruhun varolup olmadığıdır. Daha sonra ruhun ne olduğu, ruhun fonksiyonları ve bedenle ilişkisi gibi durumlar incelenmiştir. Ruh meselesi ile alakalı bir diğer önemli tartışma ise bu konudaki bilgi kaynaklarımızın ne olduğudur.

### 1. Ruhun hakikati

İslam dünyasında ruh ile alakalı başlangıçta farklı mülâhazalar olmakla birlikte; genel olarak, insanın, beden haricinde; soyut, gayri cismani, manevi, latif, basit, metafizik veya ilahi bir ruhu olduğu kabul edilmektedir. Burada konuyla alakalı farklı kavramların kullanılmış olmasının nedeni, bizce, “maddî ve cismânî” olanın tanımı ile alakalıdır. Kelamcılara göre alem yani evren dediğimiz şey; Allah Teâlâ haricindeki her şeydir ve tüm bu şeyler yaratılmıştır. Yaratılmış olan her şey ise cisimdir. Cisimler kesif (somut, katı, yoğun) ve

latif (gözle görülmeyen veya soyut olarak tercüme edilebilir) olarak iki kısımdır. Buna göre ruh da latif, basit bir cevherdir. Yani ruh da bir anlamda cisimdir. Hatta bazı kelamcılara göre ruh, atomlardan oluşan basit bir cevherdir.<sup>73</sup> Fakat bu açıklamaları, doğrudan materyalist olarak anlamak doğru değildir. Bilinmelidir ki bu açıklamalar, hem dönemin bilgisi ile sınırlıdır hem de bu görüşlerin asıl amacı Allah haricindeki her şeyin yaratılmış olduğunu ispat etmektir. Bu yüzden ruh da yaratılmış olmalıdır ve dolayısıyla o da cisimdir. Yani burada ruhun cisim olması meselesini, “madde olan” ve “maddî olan” ayrımı ile izah edebiliriz. Madde, somut ve gözle görülür iken maddî kavramı; maddenin sebebi, madde ile alakalı ve maddenin sonucu olan her şeyi kapsamaktadır. Yani örneğin top ve insan bedeni madde iken; fotonlar bildiğimiz alanda madde değildir ama maddîdirler.<sup>74</sup>

Genel felsefe geleneği ise ruhun; gayri cismânî bir cevher olduğunu yani maddî veya cismânî (cisim madde düzeyi iken maddî olan madde altı düzeyi de kapsayabilmektedir) olmadığını kabul etmektedir.<sup>75</sup>

İki grubun da ittifak ettiği husus, ruhun (ilerde ruh ve nefis kavramları arasındaki ilişki ve fark üzerinde durulacaktır) duyularla idrak edilemeyeceği; nefsin varlığının sadece akıl ile idrak edilebileceğidir. Felsefe geleneği aklın, sınırlı olmakla birlikte, nefsin mahiyetine dair bazı bilgileri de elde edebileceğini savunurken bazı kelamcılara göre nefsin mahiyeti ancak haber ile yani naslarla bilinebilir.<sup>76</sup>

Buraya kadarki görüşleri özetlersek; insanın bedeni

<sup>73</sup> Konun hakkında daha fazla bilgi için bkz. Uludağ, *Nefis*, TDVİA, 32/529-531. Ayrıca bkz. Yavuz, *Akil*, TDVİA, 2/242-246.

<sup>74</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 45vd.

<sup>75</sup> İbn Rüşd, *Psikoloji Şerhi*, 2vd.

<sup>76</sup> Tartışmalar için bkz. Yavuz, *Rub*, TDVİA, 35/187-192.

haricinde, mahiyetini oluşturan, duyularla idrak edilemeyen ve bu yüzden de sadece duyu harici başka bilgi kaynakları ile araştırılması mümkün olan “metafizik (manevi, ilahi, ruhani, gayri cismani, latif, aşkın, içkin, transendental gibi tüm kavramlar bu noktada aynı anlamda kullanılabilir)” bir nefsi vardır.<sup>77</sup>

Peki geleneğimizde duyularla ve dolayısıyla günümüz tabiriyle bilimsel olarak araştırılması mümkün olmayan nefsin varlığına dair bilgimizin imkanı nedir? Burada bazı delilleri özet olarak ifade edelim:<sup>78</sup>

- İnsanın bedeni haricinde bir benlik duygusu vardır. Bu da beden yani somut bir şey değildir. O halde bu nefistir.
- İnsanın tüm eylemleri ve bilgileri haricinde bir varlık bilinci vardır. Bu da yine nefistir/benliktir.
- İnsan, gözünü göremez ama gözün varlığını bilir. Bunu insani nefis yani akıl sayesinde biliyoruz. Diğer tüm duyuların bilgi kaynağı olduğunu ve bizi yanıltmadığını da yine duyularımız haricinde bir şey ile biliyoruz ki bu da akıldır.
- Duyu verilerini işleyen ve birleştiren, karar veren ve düşünen, duyular ve bilinen beden haricinde bir merkez vardır ki bu da akıl yani insan nefsidir. Akıl veya nâtik nefis, beden haricinde bir şeydir yani insan nefsidir.
- Hücrelerin kendisi canlılığı bilemez. Hatta duyular da canlılığın farkında değildir. Onlar kendilerine özel işleri yaparlar. Canlılığı bilen ben ise akıl adını verdiğimiz şeydir.
- Bilginin görünen tarafını biliyoruz ama sistemin nasıl işlediğini bilmiyoruz. İlerde de üzerinde duracağımız gibi, zihin kodlamayı hangi bilinçle yapıyor ve bu

<sup>77</sup> Bkz. İbn Rüşd, *Psikoloji Şerhi*, 4-5.

<sup>78</sup> Bu kısım, İbn Rüşd, *Psikoloji Şerhi*’nden derlenmiştir. Bkz. 2vd.; 55vd.

kodları hangi bilince veya neye göre çözümlüyor veya tüm bu sistemi yöneten mekanizma nedir gibi sorulara cevap bulamıyoruz.

- Hafıza, beynin tamamıdır. Zira beynin büyük çoğunluğu tahrip edilse bile hatıralar kaybolmaz. Hatta hafıza, beynin dışında bir şey diyebiliriz.<sup>79</sup>
- İnsanların maddesi aynıdır. Yani atomlar dağılmakta ve birleşmekte, hatta her şey aynı topraktan yaratılmakta ve yine aynı toprağa dönmektedir. Burada bireysellik ve benlik veren bir başka şey vardır ki bu şey de madde haricindedir; yani nefistir. Ayeti kerimelerde insanın topraktan yaratıldığı ve kendisine ruh verildiği ifade buyurulmuştur.<sup>80</sup>

Modern dönemde ise tüm varlığın düzeylerle ve materyalist olarak açıklandığını ifade etmiştik. Yani varolan her şey, atomlardan; atomlar ise bildiğimiz anlamda madde olmayan alt parçacıklardan ve alanlardan oluşmaktadır. Yine cansız atomlar bir araya gelerek canlı hücreleri; bilinçsiz hücreler de bir araya gelerek bilinçli yapıları oluşturmuştur.<sup>81</sup>

Bu sıçramaların nasıl oluştuğuna dair günümüzde genel olarak üç görüş vardır diyebiliriz: Birinci görüşe göre bu sıçramaların sebebi evrim ve kaos gibi teorilerdir. Yani olaylar, belli bir eşişge geldiğinde boyut ve düzey değıştirirler. Bu yüzden madde olmayan şeyler belli bir eşikten sonra madde haline gelmiştir. Cansız yapılar ise yine belli bir sınırı aşttktan sonra canlılık hareketi göstermişlerdir.<sup>82</sup> Bilincin oluşması da yine böyle bir sıçrama ve boyut farkıdır. İkinci görüşe göre ise bu sıçramaların nasıl olduğunu henüz bilemiyoruz

<sup>79</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 40vd.

<sup>80</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 101vd.

<sup>81</sup> Bkz. Nagel, *Zihin ve Evren*, 43vd.; 81vd.

<sup>82</sup> Rose, 21. Yüzyılda Beyin, 36vd.

ama bunun da aslında çok bir önemi yoktur. Zira varolan şeye, “niçin var?” diye sormaya gerek yoktur. O zaten vardır. Varolduğu için bilebiliyoruz ve varolmasa idi zaten olmazdı ve biz de varlığa bu soruyu sormazdık.<sup>83</sup> Üçüncü görüş ise teist ve ılımlı görüşlerdir. Bunlara göre burada yaratma veya ilahi müdahale söz konusudur. Bunun neticesinde de bilim ve felsefenin ötesinde bir düzen, bir düzenleyici, ilahi bir nefis ve yine ilahi bir cevher olan akıl vardır.<sup>84</sup>

Varlığın madde olan ve maddenin ötesindeki gerçeklikle izah edilmesine dair tartışmalar çok eski zamanlara kadar gitmektedir ki zaten “metafizik (tabiat ötesi yani madde dışı) kavramı buradan geliyor. Yine antik dönemde bazı atomcuların atomları bir araya getiren ve değişmeyi kontrol eden bir “logos (nefis, akıl veya yasa olarak tercüme edilebilir)” olması gerektiğini ifade etmesi enteresandır.

Günümüzde hakim ve daha bilimsel kabul edilen görüş; ilk görüştür yani klasik tabirle maddeciler ve atomculardır. Bu yüzden burada öncelikle modern dönemde bilimsel olmanın ölçüsü üzerinden durmak istiyoruz.

### A. Bilimsellik nedir, ne olamaz?

Günümüzde hakim bilim algısının “deney” ve “akla” dayanan yani deneylenmiş ve/veya matematik/felsefi olarak teorileştirilmiş bilgiler olduğunu söylemiş olsak haksızlık veya hata etmiş olmayız. Ki ortalama bir insan zihni, somut olana veya somuta benzeyene daha yatkındır. Bu yüzden bu hakim görüş, genel kitleler tarafından çok da itiraz görmeden kabul edilmiştir. Modern bilimin ne olduğu ve faydaları üzerinde fazlaca durmaya gerek yoktur. Zira bu bildiğimiz ve

<sup>83</sup> Feynman, *Kuantum Elektrodinamiği*, 19vd.; 22vd.

<sup>84</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'rüb*, 48vd.

kullandığımız bir bilgi türüdür. Yani tıptan teknolojiye, bilgisayardan alışverişe kadar somut olarak birçok bilimsel veriyi kullanıyoruz. Bu yüzden aslında kafamızda bir “veri” ve “bilim” algısı zaten bulunuyor ki bunu bilgi konusunda ele alacağız. Burada nefsin madde olup olmadığı tartışmalarına delil ararken veya delillere cevap verirken; önce günümüzdeki bu delillerin nasıl elde edildiğini konuşmak istiyoruz.

Modern bilimle ilgili bilinmesi gereken ilk şey; deney yani tecrübenin, asıl ve hatta bazen de gerçeklik kaynağı/ölçüsü olarak kabul edilmesidir. Bu mesele uzun yıllar boyunca tartışılmıştır. Bir başka ifade ile bilginin kaynağı nedir veya doğruluğun ölçüsü tartışmaları. Genel olarak bu meselede üç görüş hakim olmuştur: Duyu, akıl ve otorite (otorite; örf, yönetim ya da din olabilir). Yani modern teorinin ilk eleştiri noktası, duyular haricindeki bilgi kaynaklarını kısmen veya tamamen değersiz görmesidir.<sup>85</sup> Oysa doğru, sağlam ve tartışmasız bilginin sadece deneyle elde edilip edilemeyeceği meselesi, her an ve her durumda sorgulanması gereken bir husustur. Zira insan, sadece maddi olanla ve duyularla sınırlanamaz.

Aslında tam noktada modern bilimle alakalı değinilmesi gereken ikinci kusur ise “aklın” ve dolayısıyla da insanın; “sınırlanması” ve “kalıba sokulması”dır. Aslında akılcılık başlangıçta insanı özgürleştirmek yani tüm otoritelerden kurtarmak için ortaya atılmıştır. Fakat zamanla akılcılığın kendisi bir otorite gibi hareket ederek neyin akli olup neyin akli olmayacağına karar vermeye çalışmış; dahası bu ayırmda despotik bir hale gelmiştir. Aklın, metafizik meselelerde doğrusu ile yanlısının eşit olması da aslında uzun vadede aklın, metafizik meselelerdeki etkisini sınırlandırmıştır. Bunun neticesinde akıl, sadece fenomen alemde söz söyleyen, deney

<sup>85</sup> Krş. Omnes, *Kuantum Felsefesi*, 289vd.; 299vd.; Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 317vd.

verilerini yorumlayan, deneyin geçerliliğini tartışan/araştıran ve bu verilerden teoriler üreten bir araç haline gelmiştir.<sup>86</sup>

Deneyciliğin bir başka kusuru, “gözlemci” etkisi dediğimiz şeydir. Yani insan, sınırlı bir dünyada, belli kalıplarla ve belli frekans değerlerinde şeyleri bilebilir. Bu yüzden ilk sınır, insanın idrak ve bilgisi kapasitesi ve yöntemidir. Zaman meselesinde bu konu üzerinde durmak istiyoruz. Bir diğer gözlemci etkisi ise gözlem aletlerinin ve şartlarının sınırlı ve kusurlu olabileceğidir. Tabi ki biz elimizdeki verilere göre hareket etmekle yükümlüüz; fakat yine de elde ettiğimiz tüm verilerin gelinen noktada en iyi olduğunu iddia etmek ve diğer tüm verileri silip atmak sağlıklı değildir. Hatta bazı bilimsel metinlerdeki; “son nokta, kesin bilgi, müthiş hakikat, tek gerçek, apaçık kusursuz bilgi” gibi ifadeler bilimsel değil sübjektif ve psikolojiktir. Konu ile alakalı Mantık kitaplarının burhan bölümlerindeki katilik ve zannilik tartışmalarına bakılabilir.

Özetle bir önceki konuda ve burada vereceğimiz bazı güncel bilimsel verilerin yetersiz veya kusurlu olabileceğini; ayrıca zaten insan türü devam ettiği sürece yeni gelişmelerin olmasının mümkün olduğunu, göz ardı etmemek gerekiyor.<sup>87</sup>

## **B. Günümüz biliminde ruhun varlığı ve mahiyeti:**

### **Canlı olmak davranmak demektir yani canlılık ve bilinçli hareket etmek aynı şeydir<sup>88</sup>**

Önceki bölümlerde varlığın bazı düzeylere ve boyutlara ayrıldığını ifade etmiştik. Burada özetlemek gerekirse ilk olarak, varlık, yatay düzlemde farklı olasılıkların ve farklı frekans aralığında olan birden çok evrenden oluşuyor olabilir görüşü mevcuttur. Yani bizim algıladığımız ve içinde

<sup>86</sup> Bkz. Ünlüsoy, *Ontolojinin Epistemolojisi*, 25-52.

<sup>87</sup> Krş. Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 92vd.

<sup>88</sup> Bkz. Stewart, *Yaşamın Matematiği*, 397.

yaşadığımız evren; mevcut evrenlerden sadece birisi olabilir. Böyle bir teoriyi gündeme getiren sebeplerin başında; alanların ne olduğu, ilk enerji ve müdahalelerin kaynağı, bizim evrenimizdeki ilke ve dengeler haricinde başka ilke, denge ve olasılıkların bulunabileceği, karadelikler olayında mevcut maddenin nereye gittiği ve son olarak hareketi sona eren fotonlara ne olduğu gibi problemler gelmektedir.<sup>89</sup>

Dikey düzlemde ise madde öncesi, madde, canlılık ve bilinç düzeyleri yer almaktadır. Ruh meselesi; canlılık ve bilinç konuları olmak üzere iki meselede kritik bir hal almaktadır. Mevcut bilim ve felsefenin genel kanaatine göre canlılık; tam olarak nasıl ortaya çıktığını bilmediğimiz bir düzey farkından ibarettir. Fakat bununla ilgili bilgimiz sadece şimdilik sınırlıdır. İlla ki birgün bilim ve teknoloji geliştikçe bunların bilinmesi mümkün olacaktır. Yani özetle genel kanaate göre soyut, manevi ve bedenın ötesinde bir canlılık kaynağı yani ruh yoktur. Canlılık dediğimiz şey; hareket ve algı gibi tamamen elektronik ve kimyasal olaylardan ve ilişkilerden ibaret olan bir fonksiyon veya sonuçtan ibarettir.<sup>90</sup>

Klasik dönemde insana özel ruh anlamına gelen insan nefsi, akıl ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.<sup>91</sup> Yani klasik teoriye göre bilgi, akılda oluşan bir şeydir ve zihin, tefekkür gibi eylemler, aklın birer yetisidir. Ve bu akıl tamamen soyut bir kuvvettir yani bedenden hariç ve bedenın dışındadır. Oysa modern dönemde akıl anlamında kullanılan beyin kavramı; duyu verileri gibi sinyallerle veya kimyasal olaylarla işleyen bir makine veya bilgisayara benzetilebilir.<sup>92</sup>

<sup>89</sup> Bekenstein, *Kütleçekim Karadelikler ve Bilgi Üzerine*, 81vd.

<sup>90</sup> Mesela bkz. Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 38vd.

<sup>91</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'ruh*, 92vd.

<sup>92</sup> Bkz. Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 149vd.; Nagel, *Zihin ve Evren*, 81vd.; *Tarlacı, Bilinç*, 57vd.



Şu halde modern bilim ve felsefede hakim görüşe göre insan, görüldüğü gibi insandır. İnsanda görünmeyen ya da bilinmeyen bir taraf yoktur. Bilemediğimiz şeyler gayp ya da metafizik olduğu için değil; bugünkü imkanlarımız sınırlı olduğu içindir. İlerde beynin nasıl olduğu ve nasıl çalışacağı meselesine değineceğimiz için şimdilik burada canlılığı şöyle özetleyebiliriz:

- Moleküller bir takım etkilerle bağlar kurarak proteinleri oluştururlar. Bunu önceki bölümde izah etmiştik. Evrende varolan her şey hareket eder. Hareket eden parçacıklar ve atomlar da enerji oluşturur. Bu enerjiler çekim kuvvetleri ve bağları oluşturur. Bu kuvvetler ve bağlarla alakalı ilgili kitaplara bakılabilir. Böylece madde ve varolan şeylerin yapı taşları oluşur.
- İlk canlılık; suyun oluşması ile başlar. Su, oksijen ve hidrojen atomlarından oluşur. Atomlar ise proton ve elektron ile başka parçacıklardan. Fakat burada aslolan protondur. Çekirdekdeki proton sayısı o elementin karakterini belirler. Zira çekirdekdeki proton sayısına göre atom yörüngesinde elektronlar oluşur. Bu elektronların sayısı, farklı elementler arasındaki bağları etkilemektedir. Yani aradaki bağa göre bir element; başka bir elemen için, çözücü ya da birleştirici olabilir. Biyokimya kitaplarından bu işlemlerin ayrıntılarına bakılabilir. Suyun içindeki kalsiyum ve karbon gibi bir takım elementler kimyasal tepkime ile yapılara ve proteinler dönüşür. Mesela bu etki ile bir hücre oluşur. Su ile hücre arasındaki tepkimeler arasında da bir sınır oluşur ve bu sınır zardır.
- Bu şekilde oluşan ilk hücrelerin canlılığı; kimyasal tepkimeler ve atomlar arasındaki bağlardan ibarettir.<sup>93</sup>

<sup>93</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 36vd.

- Burada hareket için kullanılan enerji; bağlar ve çözülmeler esnasında ortaya çıkan enerjilerdir. Aslında hücrenin hareketi dediğimiz şey de hücrelerin kendi işlerini yapmasıdır: savunma, taşıma, duyma, görme, sindirme gibi. Örneğin sinir hücresi, enerjisini uyarıların iletiminde kullanılır. Yaşamak aslında hareket etmektir derken de kastedilen şey budur.<sup>94</sup>
- Hücreler bir canlı için genel olarak aynı yapıdadır. Fakat zamanla hücreler farklı işler ve ihtiyaçlar için görevlendirirler. Yani genlerin farklı yerlerinin okunması ile hücreler farklı görevleri üstlenirler ve farklı yapılara sahip olurlar. Mesela duyu, sinir, sindirim ya da savunma hücresi gibi.
- Aynı yapıdaki hücreler dokuları oluştururlar. Dokular, hücrelerin bir araya gelerek daha verimli çalışmaları içindir. Birbirinden farklı işlevleri yerine getiren dokular organları, organlar sistemleri, sistemler de canlıyı oluştururlar.<sup>95</sup>
- Yani atomları ve molekülleri bir araya getiren şey, çekim ve bağlar iken hücreleri bir araya getiren şey yarıdlaşma ve ihtiyaçlardır.
- Atomlar arası bağlar ve moleküllerin çözülmesinden enerji çıktığını biliyoruz ve deneyliyoruz. Hatta az çok enerjinin niye ortaya çıktığını da anlayabiliyoruz. Yani başlangıçta alanları harekete geçiren enerji ile protonları bir arada tutan ve elektronları çekirdeğe bağlayan bir enerji vardır. Bilim bu ilk enerjinin de kaynağını net olarak açıklayabilmiş değildir. Ama bu enerji, atomlarda bulunmaktadır ve atomları birleştirdiğimizde ya da molekülleri ayırtırdığımızda oluşan yeni

<sup>94</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 45vd.

<sup>95</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 106vd.

bağlardaki sistemin dışında kalan elektronlara ait enerji serbest kalmaktadır. Ve hücreler işte bu enerjiyi kullanmaktadır.

- Bazı parçacıklar, foton yayar. Foton, ışığı da oluşturan parçacıklardır ve kütlesi sıfır olarak kabul edilir. Fotonların bitkilerin ilgili bölümdeki elektronlara çarpması ile enerji sentezlenir. Aslında enerji de inorganik maddeler üzerinde yapılan kimyasal işlemler sonucu elde edilir. Şöyle ki inorganik maddeler organik hale gelerek hayvanlara ve mesela yine insanlara geçer. Burada tekrar inorganik hale dönüştürülür. Böylece fotonlardan ve inorganik materyallerden elde edilen enerjiler hücre içine taşınmış olur. Hücreler de bu enerjileri; hayatlarını devam ettirmek için, çoğalmak için, haberleşmek ve işbirliği yapmak ve bir de kendi görevlerini yapmak için kullanırlar.<sup>96</sup>
- İnsan hücreleri de bu kimyasal tepkimelerle elementleri işleyerek bu ayrışma ve birleşme esnasında ortaya çıkan enerjiyi kullanırlar. Tabi ki bu işlemlerde ortam ve çözücü olarak su; enerjiyi tetikleyici olarak da oksijen kullanılır. Bu yüzden insanın 100'de 80'i sudur ve insan solunum yaparak oksijen temin eder.
- Basit anlamda canlılığın, "hareket etmek" olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu ilk hareketler bilinçsizdir ve tamamen kimyasal ve elektronik olaylardır. Bu anlamda canlılığın başlangıcına enerji ve hareket etmek diyebiliriz.
- Fakat canlılığın bu şekildeki tanımı bir tasvirden ibarettir. Şimdilik canlılığı, renk ve sesi tanımladığımız gibi net olarak tanımlayamıyoruz. Tıpkı başlangıçtaki enerji ve hareketi tanımlayamadığımız gibi.
- Daha karmaşık olan şey ise "bilinç" dediğimiz

<sup>96</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 200vd.

şeydedir. Hücrelerin ihtiyaçlar için birbiri ile birleşip yapılar kurduğunu ve enerji olarak da kimyasal olaylardan elde edilen şeyleri kullandığını ifade etmiştik. İşte hücrelerin bir araya gelerek oluşturduğu bu yapılar; hangi kimyasal olaydan nasıl enerji edildiği, bağların yıkıcı mı yoksa yapıcı mı olduğu gibi gerekli tüm bilgileri “kayıt altına” alırlar. Yani bilincin ilk türü; kendine faydalı olan şeye yönelmek ve zararlı şeylerden kaçınmak şeklinde “davranışta bulunmak” yani hareket etmektir. Canlılığa enerji kullanarak hareket etmek dersek; bilince bu işi sistemli ve kasıtlı olarak yapmak diyebiliriz. Ama yine de burayı netleştirmek gerekiyor. Yani her varolan şey canlı değildir ama canlı olan her şey vardır diyebiliriz. Fakat her bilinci olan şey canlıdır diyebileceğimiz gibi her canlı olan şey de bilinç sahibidir diyebilir miyiz sorusuna; canlılığı atomların hareketinden ayıran şey bu işin sistemli ve kasıtlı yapılmadır şeklinde cevap vermek mümkündür.<sup>97</sup> Fakat tabii ki bir bitkinin güneşe doğru yönelmesi ile insanın düşünmesi ya da ahlaki eylemde bulunması aynı düzeyde bir bilinç değildir. Bu yüzden bilinci, çeşitli düzeylere ayırabiliriz. Ama basit anlamda bilinç ile canlı olmak aynı şeydir diyebiliriz. Yani canlılık; bilinçli olarak hareket etmektir. Oysa atomların ve parçacıkların hareketleri bilinçli değildir; etkilerden dolaydır ve hatta bu etkilere bağımlı olduğu için zorunludur.<sup>98</sup>

- RNA veya DNA, kayıt altına alınan bu davranış bilgilerinin devam ettirilmesidir. Yani bir canlı türü; kendisi için gerekli hücre türlerini, kendisine uygun olan enerjileri ve kimyasal işlemleri, yine kendisine faydalı

<sup>97</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 100vd.

<sup>98</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 66vd.; 74vd.

olana yönelmek ve zararlı olandan kaçınmak için gerekli hareketi kayıt altına alır. İşte proteinlerle kodlanan bu temel bilgiler, türün varlığını devam ettirilmesi için RNA veya DNA'lar ile türün yeni bireylerine aktarılır. Böylece bireyler yok olsa da türler devam eder. Yapılar karmaşık hale geldikçe ilişkiler ve ihtiyaçlar da karmaşık hale gelecektir. Bu yüzden basit bir RNA ile insan DNA'sı arasında fark olması normaldir.<sup>99</sup>

Özetlemek gerekirse ruh yani canlılık dediğimiz şey; gereken enerjileri ve hareketleri kayıt altına alıp türün yeni bireylerine aktarmak, sistemli ve istemli olarak hareket etmek yani davranışta bulunmaktır. Canlılığın en basit ifadesi ve onu atomların hareketlerinden ayıran şey budur. Nefis kavramı ise ilk anlamda canlılık anlamı taşısa da benlik bilinci ve akli da içermektedir.

Fakat yukarıdaki ifadeler, ilk bakışta tamamen materyalist gibi görünüyor olabilir. Basit anlamda canlılık, maddi şeylerle ifade edilebilir ama bu sadece varolan bir şeyin nasıl işlediğini açıklamaktan ibarettir. Niçin ve nasıl böyle olduğunu ve bu süreçlerin arkasındaki gerçek sebepleri izah etmek için bu bilimsel veriler yeterli değildir.<sup>100</sup> Evrimci materyalist bilim adamları ve felsefeciler; bunların rastlantı sonucu ve en iyi ihtimallerin bir araya gelmesi ile gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Bu tartışmalar, çalışmanın amacının dışında olmakla birlikte; bütün bu açıklamaların, sadece görünen sistemin nasıl işlediğini açıklamakla sınırlı olduğunu söylemek istiyoruz. Yani bize göre modern bilimsel verilerde, klasik dönemde kabul edilen metafizik, ilahi ve manevi bir ruhun varlığına şüphe düşürecek bir durum yoktur. İlerde bu meseleye tekrar döneceğiz ama bize göre tüm bu süreçleri yöneten, bilgileri olmasa da

<sup>99</sup> Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 19vd.

<sup>100</sup> Bkz. Stewart, *Yaşamın Matematiği*, 394vd.

bilgilerin nasıl kullanılacağını saklayan şey, nefistir. Yani DNA bilgileri saklayabilir ama burada bilgileri işlemek için bir “işlemci” gerekmektedir. DNA’ları bilgisayarın belleği gibi düşürsek bu bilgileri okuyan, birleştiren, işleyen ve uygulayan yani “bilen” ve “karar veren” bir işlemci olmalıdır. Ki bu işlemci nefistir. Aksi halde bilgilerin bulunmasının bir anlamı yoktur. Örneğin elimizde şifreler var ama şifreleri çözen yok diyelim. Ya da çözdükten sonra anlıyoruz ki bu şifreler bir işe yaramıyor diye varsayalım. Şu halde bu şifrelerin bulunmasının ya da bilinmesinin bir anlamı yoktur. DNA’lardaki bilgi ile nefis arasındaki ilişki de budur.

Tıpkı “ben” dediğim şey gibi. Ben diye bir şey vardır ama bu el, ayak ya da kalp değildir. Kulak veya göz de değildir. “Ben”i biliyorum ama onu ifade edemiyorum. Modern dönemde bu “ben”in de tamamen maddi şeylerle yani kimyasal ve elektronik olaylarla açıklanabileceği ayrı ve soyut bir nefse gerek olmadığı savunulmaktadır. Hem bu meseleye açıklık getirmek yani manevi bir cevher olan nefsin varlığını konuşabilmek hem de canlılığın en önemli sonucu ve ölçülebilir etkisi olan “bilinç” meselesini anlamak için burada önce bilinç meselesinden; sonra da “beyin”den söz etmek istiyoruz.

## 2. Bilinç nedir?

Bilinç veya klasik tabirle şuur kavramı en az 4 farklı düzeyi içermektedir: İsteğe bağlı tepki yani hareket, bilme, kendini tanıma ve düşünme.

Canlılığın ilk anlamda isteğe bağlı hareket olduğunu önceki bölümde ifade etmiştik.<sup>101</sup> Yani yapılar; kendilerine faydalı olan şeylere yönelirler ve zararlı olan şeylerden kaçınırlar. Bunun atomların ve gezegenlerin hareketinden farkı,

<sup>101</sup> Rose, 21. *Yüzyılda Beyin*, 45vd.

atomlardaki ve gezegenlerdeki hareketin tabii ve zorunlu olması; isteğe bağlı olmamasıdır (bazı bilim adamları ve felsefeciler, atomların ve elektronların hareketlerini de bir tür tercih olarak kabul ederler).<sup>102</sup> Yani atomların veya gök cisimlerinin, kuvvetlerden etkilenmeme gibi bir şansı yoktur.<sup>103</sup> Yapıların ilk hareketi olan istemli hareket ise bu tabii hareketlere ait bilgilerin kayıt altına alınarak gerektiği gibi ve bir amaca göre kullanılmasıdır. Örneğin bir hücre, atom gibi hareket etmez yani her kuvvetten etkilenmez. Kendisine faydalı ve uygun olana yönelir. Klasik dönemde beden bu hareketleri de tabii hareket olarak kabul edilmekteydi.<sup>104</sup> Fakat günümüzde hücrelerin hareketlerinin rastlantısal ya da zorunlu değil; sistemli ve isteğe bağlı olduğunu kabul ediyoruz. Aksi halde hücreler varlıklarını sürdüremezler ve ilk yanlış hareketlerinde zarar görürlerdi.<sup>105</sup> Klasik dönemde insan nefsinin bu kısmına “bitkisel” nefis adı verilmektedir.<sup>106</sup> Psikolojide “fizik merkezi” olarak ifade edilen yetiler de bu bilince karşılık gelmektedir.<sup>107</sup>

Bitkisel nefsin yetileri; DNA'lara tarafından yürütülmektedir.

Bilincin ikinci düzeyi ise bilme aşamasıdır. Genel olarak hayvanlar dediğimiz canlı türlerinde bulunan bir özelliktir. Yani insan, bu bilgi aşaması itibariyle diğer tüm hayvanlarla ortaktır. Klasik dönemde bu yetilere “hayvani nefis” adı verilmiştir.<sup>108</sup> Psikolojideki ifadesi ise “duyu merkezi”dir.<sup>109</sup>

<sup>102</sup> Krş. Dennett, *Özgürlüğün Evrim*, 77vd.

<sup>103</sup> Krş. Dennett, *Özgürlüğün Evrim*, 93vd.

<sup>104</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh*, 84.

<sup>105</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 100vd.

<sup>106</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh*, 84.

<sup>107</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 45vd.

<sup>108</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh*, 85-86.

<sup>109</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 153vd.

Duyu yetileri, bir takım özelleşmiş sinir hücreleri tarafından yönetilmekte ve yürütülmektedir.

Canlıların kendi dışındaki varlıklara ait bilgileri, zamanla “kendi varlıkları” ile diğer varlıklar arasında bir iribat ve farklılık kurmalarına sebep olmuştur ki bunun basit düzeyi “kendini tanıma”; daha üst düzeyi ise “benlik bilgisi” diye ifade ettiğimiz şeydir.<sup>110</sup> Klasik dönemdeki “vehm” kavramı, bu yetiyi de içermekle birlikte bu kısma “iç duyular” da diyebiliriz.<sup>111</sup> Günümüzde bazı hayvanların da kendilerini aynada veya resimde tanıdıklarına dair deneyler bulunmakla birlikte bu tanıma, insandaki benlik bilgisi düzeyinde değildir.<sup>112</sup>

Bilincin son aşaması ise klasik tabirle akıl (kalp veya fuad gibi başka kavramlar da kullanılabilir; hatta insan nefsi ifadesi de tam olarak akıl anlamını ifade için kullanılmıştır<sup>113</sup>), modern tabirle zihin (mind) dediğimiz şeydir; (beyin/brain) kavramı ise otonom, duyu ve zihin yetilerini de içeren daha üst bir kavramdır.<sup>114</sup> Bu kavramlar arasındaki ilişki ve farklar üzerinde sonraki bölümde özel olarak durmak istiyoruz. Bu yetiler; klasik tabirle “insan nefsi”<sup>115</sup>; psikolojideki karşılığı ise “düşünce merkezi”dir.<sup>116</sup>

Yani düşünce yetileri, akıl veya zihin dediğimiz mekanizmadır ve bu mekanizma tarafından yürütülmektedir.

<sup>110</sup> Karaçay, *Mutlu Beyin*, 31vd.; Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 110vd.; Tarlacı, *Bilinç*, 80vd.

<sup>111</sup> Râzî, *Şerhu'l-işârât ve't-tenbihât*, 1/4.

<sup>112</sup> Nagel, *Zihin ve Evren*, 145vd.; Tarlacı, *Bilinç*, 159vd.

<sup>113</sup> Tok, *Akletme Bağlamında Kur'an'da Kulak, Göz ve Kalp*, 82.

<sup>114</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 121vd. Ayrıca bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 52vd.

<sup>115</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh*, 92vd.

<sup>116</sup> Karaçay, *Mutlu Beyin*, 65vd.



<b>Bilincin Düzeyleri veya Bilincin Farklı Anlamları</b>	
Bitkisel nefis, fizik merkezi, DNA'lar	Canlılık, istemli hareket, büyüme ve üreme
Bilgi, hayvani nefis, duyu merkezi, BEYİN	Duyular ve duygular
Kendini tanıma ve benlik duygusu	Ben idraki ve varlık bilinci
AKIL, zihin, insani nefis, düşünce merkezi	Düşünme ve davranış yetileri

### **3. Beyin, zihin, kalp ve akıl**

Akıllı, kalp veya zihin dediğimiz şey; bilincin dört aşaması sonrasında oluşan yapıdır. Modern tabirle ifade etmek gerekirse insan beyni; “3.5 milyar yıllık yürütülen bir çalışma sonrası elde edilmiştir” diyebiliriz.<sup>117</sup> Yani bilincin bu dört aşama sürecini geçerek insan tarafından kullanılan akıl ve düşünce merkezi haline gelmesi, milyarlarca yıl almıştır. İslami tabirle ifade etmek gerekir ise; “kün” emri ile “fe-yekûn” süreci arasında geçen zaman 3.5 milyar yıl; hatta kainatın yaşına kıyasla 13 küsür milyar (ya da 17 milyar) yıldır.

Yukarıda canlılığı özetlemeye çalışmıştık. Burada ise bilincin bu aşamalarını özetlemeye çalışalım. Bu yüzden ilk olarak DNA’dan başlamak istiyoruz.

#### **A. Bilincin birinci düzeyi; bedenimiz yani istemli hareket ve DNA'lar**

Hücrelerin hayatlarını sürdürmek (ki aslında üremek de türün hayatını devam ettirmek anlamında bir hayat mücadelesidir demek daha doğru olur) ve daha üst organizasyonlardaki hareketlerini yerine getirmek için atom enerjisini

<sup>117</sup> Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, 65vd.

kullandıklarını ifade etmiştik. Burada proteinlere ve diğer inorganik maddelere değinmeye gerek yoktur.<sup>118</sup>

İşte hücrenin gerekli enerjiyi nasıl elde edeceği ve nasıl kullanacağı, hayatını nasıl ikame ettireceği, nasıl üreyeceği ve yapılar içinde hangi görevleri ifa edeceği dörtlü bir şifreleme sistemi olan DNA'lar tarafından kayıt edilmekte ve hücrenin içindeki ilgili birimler tarafından gerektiğinde bu şifreler ilgili yerden bulunarak çözülmekte ve yine ilgili organeller tarafından bu şifrelerin gereği yerine getirilmektedir. Yani hücre içi bilinci şu şekilde özetleyebiliriz:

- Uzun zamanlar içinde hücreler, kendilerine lazım olan bilgileri kayıt altına alırlar. Bu kayıt yeri DNA'dır.
- Türün kazandığı bu kayıtlar korunur ve yine DNA'lar vasıtası ile sonraki nesillere aktarılır.
- Canlılardaki sistemler ve organlar arttıkça doğal olarak DNA'daki bilgiler artar. Zira bir DNA'da; türe dair renk, boy vs. gibi tüm bilgiler, tüm hücrelere ait bilgiler ve hücreye özelde lazım olan tüm bilgiler saklanır.
- Bu kayıt altına alma dört farklı proteinle yapılan bir şifrelemedir. Şifreler bir araya gelerek bir metin oluştururlar. Bu metin, "insanın işletim sistemi"dir diyebiliriz.
- DNA'larda kodlu bu bilgiler arasında bilgisayar tabiri ile belgeler yani dosyalar ve işlemler yani programlar bulunur.
- Organların da beynin talimatları haricinde kendi bilinçleri ve otonom görevleri vardır. Bunları da DNA'ların bilgisine dahil edebiliriz.
- Hücre, gerektiğinde, hangi dosyaya ya da hangi programa ulaşmak istiyorsa onu elde edebilecek kabiliyettedir. Bunu binlerce kitabın olduğu bir kütüphanede

<sup>118</sup> Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 197vd.

saliseler içinde; bir kitabı ve o kitabın ilgili sayfasını bulmaya benzetebiliriz. Bilgisayar ve internetteki ara-  
maları düşündüğümüzde bu işlemi anlamak bugün için  
biraz daha kolaydır.

- Şu halde DNA'daki bilgileri üç başlık altında özetleye-  
biliriz: Hayatta kalmak yani hareket etmek ve üremek,  
haberleşme ve işbirliği ve son olarak da kendine özgü  
işlevi yerine getirme. Yani bu ilk bilgi türüne “canlılık  
bilgileri” diyebiliriz. İnsanın bedensel tüm faaliyetleri  
bu bilgilere dahildir ve insanın bilgisi ve iradesi dışın-  
da çalışmaktadır.

Bu bilgilerin moleküllerle kayıt altına alındığını yani so-  
mut olarak var olduklarını biliyoruz. Şu halde bilginin ilk tü-  
rü olan bu kalıtsal bilgi; tür devam ettiği sürece korunmak-  
tadır.<sup>119</sup> Türün varlığının sona ermesinden sonra bu bilginin  
ne olacağına ise bilgi konusunda tekrar döneceğiz.

Bu bilgilerin akıl yani bilinçli ben tarafından bilinip bilin-  
mediğini beyin konusunda incelemek zorunda kalacağız fa-  
kat burada şunu ifade etmek gerekiyor ki; vücudumuzun  
otonom ve bilinç dışı faaliyetleri, bizim bilincimiz hatta ira-  
demiz dışında gerçekleşmektedir. Aslında hücrenin kendisi  
de bu işlemlerin bilincinde değildir. Hatta DNA'lardaki  
kodların işlenebilmesi ve sonra çözülebilmesi için bir kodla-  
ma sistemi olmalıdır. Ve bu kodlama sistemini yapan hücre  
de değildir. Atomları hareket ettiren şeyi bilmediğimiz gibi  
atomların niye böyle davrandığını da bilmiyoruz. Yani özet-  
le ifade etmek gerekirse bizim canlılık diye bildiğimiz şey;  
sadece somut olarak gözlemleyebildiğimiz şeylerden ibaret-  
tir. Yani biz ruha dair bir şeyler bilmiyoruz. Hatta belki de  
ruh diye bir şey yoktur. Ruh yoktur derken kastımız belki de  
tüm bu işlemler, her an, Hak Teâlâ tarafından

<sup>119</sup> Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 321vd.

yaratılmaktadır anlamına gelmektedir. “Ruhun, Allah’ın işlerinden biri olması”<sup>120</sup> ve “Allah’ın her an yaratma halinde olması”nın anlamı da bu olabilir.<sup>121</sup> Allah’ın her işi bilmesi ve her an idare etmesi, felsefede, ta Eflâtun’dan itibaren “Tanrı’nın cömertlik ve inayeti” olarak ifade edilmiştir.<sup>122</sup>

Fakat önceki bölümde değindiğimiz bir hususu burada yine tekrar etmekte fayda var: Bilim, “niçin” sorusunun cevabını vermemekte mazurdur ve ayrıca bazı meseleleri izah da edemeyebilir. Zira insan türü devam ettiği sürece yeni bilgiler edinmeye devam edeceğiz.

## **B. Bilincin ikinci düzeyi; beyin yani duyularımız**

Hücrelerin farklı konularda uzmanlaştığını ifade etmiştik. Bilgi söz konusu olduğunda bizi ilgilendiren en önemli şey; duyularımız ve duygularımızdır. Duyular, aklımızın genel anlamda ilk bilgileridir ve bu yüzden duyularımızın nasıl çalıştığını kısaca görmek gerekiyor:

- Beş duyardan her birine özel bir hücre sistemi ve organlar vardır. Kulak, göz, işitme ve görme hücreleri gibi. Bunların adları ve çeşitlerini bilmek, bizim için bu aşamada gerekli değildir.
- Her duyunun beyinde ayrı bir merkezi vardır. Bu merkezlerin birbirinden farkı ve birbiriyle ilişkisine beyin konusunda döneceğiz.
- Görme, fotonların göz ve görme hücrelerinde sinyaller (impuls) oluşturması ile gerçekleşir. Bu sinyaller ışık kaynağının dalga boyu yani foton sayısı ve frekansına göre yorumlanarak renkler oluşturulur. Yani görme,

<sup>120</sup> İsrâ, 85.

<sup>121</sup> Rahmân, 29.

<sup>122</sup> Bkz. Şulul, *Tanrı'nın Felsefi Algulanışı*, 62vd.

fotonlar sayesinde olur fakat bütün renkleri oluşturan fotonlar aynıdır. Yani aslında renk diye bir şey yoktur. Renk, beynin, görme hücrelerinden gelen impulsların yoğunluğunu yani dalga ve frekansını yorumlamasıdır.

- İşitme de ses dalgalarının kulak ve işitme hücreleri ile beyne iletilmesidir. Ses, titreşimdir ve bu titreşimlerin şiddet ve sıklığına göre beyin, impulsları yorumlar. Aslında ses, bir çeşit gürültüdür. Yani biz gürültüyü belli bir ahenge göre yorumlarız. Böylece sesler oluşur.
- Tatma ve koklama da yine ilgili hücrelerin molekülleri yorumlaması ile beyin tarafından oluşturulan yorumlardır.
- Şu halde duyular, aslında beyinde oluşur. Fakat bunlar gerçeklerdir; zira hisseder ve yaşarız.
- Beynin ilgili bölümü, elektrik sinyali olarak ifade edebileceğimiz impulsları yorumlar. Yani aslında tüm duyu organlarından gelen impulslar aynı türde sinyallerdir. Geldiği organa ve beyinde bağlı bulunduğu bölüme göre renk veya koku olarak algılanır ve yorumlanır.
- Şu halde beynin, gelen sinyalleri yorumlamak için bir yetisi ve karşılaştırma yapmak için önceden elinde bir veri bulunması gerekir. Zira beyin, doğduğumuz andan itibaren gelişir. Böylece renkler ve şekiller veya tatlar ve seslere dair beyinde kayıtlar ve hafızalar oluşur. Örneğin biz, bir bardak gördüğümüzde, beyin gelen bu sinyalleri kendinde saklı olan bardak imgesi ile karşılaştırır. Böylece bardak verisini oluşturur.

### C. Hafıza

Aklı düşünme yetisi olarak tarif edersek; aklın, duyularla elde edilen verileri işleyen, birleştiren ve yeniden üreten bir mekanizma olduğunu söyleyebiliriz. İlerde aklın duyu harici

diğer bilgi kaynaklarını ve diğer düşünce yetilerini ele alacağız. Burada hafızayı önemli kılan iki sebep; akla işlemesi için veri sağlaması ve ayrıca duyu merkezimiz olan beynimizin çalışma prensibi ile ilgili bazı kritik bilgilere yer vermek istememizdir.

Duyuların, elektrik sinyallerinin beynin ilgili bölümü tarafından yorumlanması olarak ifade etmiştik. Burada karşımıza iki önemli hususu çıkmaktadır: Birincisi, duyu verileri, sinyallerle iletilir yani somuttur. Fakat bu sinyaller ilgili bölüme iletdikten sonra sinyalleri aktaran hücreler eski haline geri dönerler. Yani bu sinyaller kalıcı değildir (bilgilerin daha sonra ne olduğu konusunda zaman bahsinde tekrar döneceğiz).

İkinci mesele ise beynin bu sinyalleri nasıl sakladığıdır. Beyne dair çok araştırma yapılmasına rağmen beyin, vücutta hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz organdır.<sup>123</sup> Fakat zaten de böyle olması gerekir. Zira insanı, diğer canlılardan ayıran şey beyni ve aklıdır. Ve insan aklının, milyarlarca yıl içinde yapılan çalışma ve gelişmelerle bu hale geldiğini ifade etmiştik. Burada beynin yaratılışını; evrimle yani milyarlarca yıl içinde olan gelişme ve değişmelerle açıklamakta bir sakınca görmüyoruz.

Konumuza tekrar dönersek bugün bilebildiğimiz kadarıyla beyin, duyu verilerini, elektro-kimyasal işlemlerle saklamaktadır. Bu gün biz bilgisayarlarda “elektriği” bilgi işleme ve saklama için kullanıyoruz. Beyin, duyu bilgilerini elde ederken bu sistemi kullanmaktadır. DNA’lar ise bilgi aktarımı ve kaydı için proteinleri yani kimyasal işlemleri kullanmaktadır. İnsan aklının başlangıcı diyebileceğimiz hafızada ise beyin, bilgileri saklamak için elektrik verileri ile kimyasal işlemleri bir arada kullanmaktadır. Yani beynimizde, duylardan gelen sinyallere ait yorumların yani duyu verilerinin,

<sup>123</sup> Rose ve Rose, *Nörobilim Zihnimizi Değiştirebilir Mi?*, 75vd.

elektronların ve kimyasal işlemlerin kullanılarak; beyin hücreleri arasında oluşan bağlarda kodlanarak saklandığını söyleyebiliriz. Bu yüzden insan düşündükçe ve öğrendikçe, beyindeki hücreler arasındaki bağlar artar ve hatta bu bağlar genişler.<sup>124</sup> Bu bağların oluşmasını ve gelişmesini; geniş bir çayırda, farklı yerlere giderek zamanla oluşturduğumuz patikalara benzetebiliriz. Her gittiğimiz yerde, çimen üzerinde bir yol oluşur. Bunlar hücreler arasındaki bağlardır diyebiliriz. Bu patikalardan hangisini fazla kullanırsak, zamanla bu yol daha kalıcı ve daha geniş olur. Beyinde kullanılan işlemler için de durum böyledir. Yani beyni kullandıkça beyin genişir ve beyinde sürekli kullandığımız bilgilere ait bağlantılar diğerlerine göre daha geniş ve daha açık olur.

Hatta konumuzla çok alakalı değil ama alışkanlıkları, sürekli kullandığımız için kolayca ezberlediğimiz ve yine kullanıldığı için genişleyen yollara benzetebiliriz.<sup>125</sup>

Hafızada her duyuya ait veriler, farklı yerlerde, elektro-kimyasal işlemlerle kodlandığına göre; ayrıca bilgilerin kullanılmasına göre bağlantıların oluşması ve kalıcı olması durumuna göre; beyin, hafızadaki verileri belli bir süre saklar. Bu süre, kişiye, zamana veya bilginin kullanılmasına göre değişebilir. Bazı bilgilerimizi beyin ömür boyu saklar. Bazı bilgileri ise birkaç saat. Geçici bellek dediğimiz bazı bilgiler ise birkaç senelik saklanır. Sonra bu bilgiler silinir. Bu konu bilginin varlığı meselesinde tekrar karşımıza çıkacaktır.

Son olarak burada beynin bir çalışma prensibinden bahsetmek istiyoruz. Beyinde bilgileri saklayan bölüm yani hafıza, beynin belli bir bölümü değil tümüdür. Zira bazı araştırmalarda beynin büyük bölümünün tahrip edilmesine rağmen

<sup>124</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 32vd.

<sup>125</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 41vd.

hatıraların ve bilgilerin kaybolmadığı tespit edilmiştir.<sup>126</sup> Ve daha garip olanı, beynin, bu bilgileri olduğu gibi saklamaması ve hatta zamanla değiştirebileceğidir. Yukarda duyu verilerinin yorumlanmasından bahsederken; sinyallerin beyinde, önceden bulunan kalıplara göre yorumlandığını ve bizim duyu dediğimiz şeyin bu olduğunu ifade etmiştik. Yani duyular bizim için veri kaynağıdır ama bizi yanıltabilirler.

Daha ilginç olanı, hafızamızın bizi yanıltabileceğidir. Bu mesele; düşünme, irade ve karar konularında karşımıza çıkacaktır. Yani hafızamız, mevcut verileri bir takım tasarruflarda bulunarak; yani değiştirerek veya yorumlayarak kaydedebilirler. Daha tuhaf olanı ise bu bilgiler mevcut haliyle bile kaydedilse, daha sonradan beyin tarafından tadil edilebileceğidir. Yani beynimiz, hatıraları, zamanla öğrendiği şeylerle birleştirip yorumlayarak yeniden düzenleyebilirler.<sup>127</sup>

#### **D. Duygularımız**

Duygularımız ilk bakışta ahlakın yani insan davranışının konusu olarak algılanabilir. Fakat duygularımız da aklımız için bilgi kaynağıdır. Beynin ve hafızanın, bilgi üstündeki yorumlama ve tadil etme tasarrufları da dikkate alındığında, duygularımızın bilgilerimiz için önemi artmaktadır.

Duygularımızın öğrenme açısından önemi ise, insanın temel olarak ihtiyaçlara göre seçimde bulunması ve kendisine lazım gördüğü bilgileri kaydetmesidir. Mesela biz, her an, bir sürü bilgiye maruz kalırız. Ama beynimiz, bunlardan kendisine lazım olanı seçer ve hatta bazen diğerlerini algılamaz. Hafızaya kaydederken de yine bu ihtiyaçları önceler ve ihtiyaçlara göre bilgileri kodlar ve tasnif eder. Klasik tabirle

<sup>126</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 41vd

<sup>127</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 108vd.



buradaki ihtiyaçlar; şehvet ve gazaptır. Şehvet, kendine lazım olanı isteme; gazap ise tehlikeli olan veya mutsuz edecek şeyden kaçmaktır.<sup>128</sup>

Duyguları, duylardan gelen verileri yorumlamak ve bunlara tepki vermek şeklinde tarif etmek mümkündür. Modern dönemde duygularımızın, beyin tarafından, bir takım hormonlarla kontrol edildiği kabul edilmektedir.<sup>129</sup> Yani duygularımız otonumdur ve diğer hayvan türleri ile duygularımız ortaktır. Duyguları kontrollü hale getirdiğimizde ise insana özgü davranış yani ahlak oluşmaktadır.

Duyularımızın da otonom olduğunu söyleyebiliriz. Yani biz, bir objeye bakıp bakmamakta özgürüz fakat baktıktan sonraki süreç tamamen bizim kontrolümüz dışında gerçekleşmektedir. Bu konu irade ve karar meselesi ile alakalı olup daha çok ahlak ve psikoloji ilimlerinin konusudur.

Fakat insan aklının, çalışırken, duylardan elde edilen ve hafızada saklanan verileri kullandığını ifade etmiştik. Her ne kadar duyu sistemi otonom olarak çalışsa da DNA verileri gibi bilincimizin dışında değildir. Yani biz bunları biliriz ve isteğe bağlı olarak bu bilgileri kullanabiliriz.

### **E. Bilincin üçüncü düzeyi; benlik ve insanın diğer canlılardan farkı üzerine**

Bilincin üçüncü düzeyi olan benlik konusunu aklın yetilerinden biri veya iç duyu olarak kabul edebiliriz demiştik. Fakat konuşma yetisi ile de alakalı olarak insanı diğer canlılardan ayıran şeyin ne olduğu üzerinde durmak istiyoruz. Zira bir sonraki bölümde, varlık meselesinde de izah ettiğimiz gibi, çalışmamızın asıl konusunun insan bilgisinin ontolojisi

<sup>128</sup> İbn Adi, *Tebzibü'l-ahlâk*, 14vd.

<sup>129</sup> Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 197vd.

olduğu üzerinde duracağız. Bu yüzden insanın diğer canlılardan ne farkı olduğu üzerinde durmak gerekiyor ki insanın bilgisinin de diğer bilgi türlerinden farkını izah edebilelim.

Biyolojik olarak insanın diğer hayvanlarla benzerliği yüzde 90'ın üzerindedir. Zira aynı tip hücrelerden, aynı sinir sisteminden ve aynı duylardan oluşuyoruz. Hatta Jüpiter ile bile benzerliğimiz neredeyse yüzde 70'tir diyebiliriz.<sup>130</sup> Yani aynı yapı taşlarından oluşup aynı sistemle çalışmamıza rağmen insanlar; düşünen, konuşan ve kültür üreten varlıklardır. Hatta meşhur bir ifade şöyledir: "Maymun aynı hücrelerle sadece muza ulaşabilirken insan, çok uzak göklerdeki yıldızlara ulaşabilmektedir."

Bu konuda çeşitli güncel araştırmalar bulunmaktadır fakat yine de henüz tam bir cevap bulabilmiş değiliz. Ama akla en yakın cevap; insanın soyutlama ve sembolleştirme yeteneği ile konuşması ve kültür üretebilmesidir.<sup>131</sup> Peki bu fark nereden geliyor?

Bilim adamlarına göre (ki ruh tartışmalarını konumuz dışında ama varlığına dair bilgiyi saklı tutmakla birlikte) insan beyni, en yakın canlı kabul edilen maymunların beyninden yaklaşık 2 kat daha büyüktür. Bu büyüklük kadar önemli olan asıl şey ise nöronlar arasındaki bağlantılardır. Yani fizyolojik olarak iki kat fark olmasına rağmen insan beyni maymun beyninden yaklaşık 5 kat daha fazla enerji tüketmektedir. Hatta beynimiz, vücudumuzun yüzde 2'sini oluşturmakla birlikte asgari olarak enerji ve oksijenimizin yüzde 25'ini tüketmektedir. Bu da onun ne kadar yoğun çalıştığını göstermektedir.<sup>132</sup>

<sup>130</sup> Bkz. Bkz. Stewart, *Yaşamın Matematiği*, 145. Ayrıca bkz. Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 125vd.; 147vd.

<sup>131</sup> Dennett, *Özgürlüğün Evrimi*, 199vd.

<sup>132</sup> Bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 117vd.

İnsan beyninin ilk farkının boyut ve bağlantıların karmaşık olması olduğunu ifade etmiştik. Bizi diğer canlılardan ayıran ve “birey/benlik” duygusunu oluşturan bir başka şey ise “eğitim, çevre” ve “alışkanlıklar”ımızdır. Burada psikoloji ve ahlak ilimlerinin konularına müdahil olmak istemiyoruz. Amacımız sadece bilginin ne olduğunu anlamaya çalışmaktır. Bunu tekraren ifade ediyoruz çünkü önemli görüyoruz. Zira çalışma bu noktalardan bazen kafa karışıklığına sebep olabilir ya da eleştirilere maruz kalabilir. Yani okuyucunun aklına “bu konu ne alaka?” ya da “niye bazı meselelerin ayrıntıları verilmemiş?” gibi soruların gelmesi muhtemeldir. Fakat dediğimiz gibi bizim amacımız, bilginin ne olduğunu anlamaya çalışırken onun öznesi ve aracı olan insan nefsi ve aklı anlamaya çalışmaktır.

Meseleye geri dönersek; akıl, beynin bilinçdışında ürettiği ve kaydettiği bilgileri, seçerek ve bir takım başka tasarruflarda bulunarak bize iletmesiyle çalışan üst bir organizasyondur demiştik. Fakat bu noktada iki tane kritik soru akla geliyor: “düşünce insanın irade ve isteğine mi bağlıdır yoksa beynin bize taraflı olarak iletmediği bilgilerin etkisi altında mıdır?” bir de “duyular ve beyin bizden bağımsız çalışıyor ise, hormonlarımızı duygularımızı ve aklımızı etkiliyor ise ve ayrıca aklın çalışması beyinden gelen bilgilere bağlı ise; o zaman irade ve karar mekanizması diye bir şey yok mudur?” İkinci soru psikoloji ve ahlakın konusudur fakat birinci soruyla alakası bakımından şu cevabı vermek mümkündür:

Yaratılış olarak her insan, aynı nefsi ve bedenden yaratılmıştır ve eşit yetilerle doğarlar. Klasik dönemde de bu görüş kabul edilmiştir. Ki ayeti kerimede “bir tek yani eşit/özdeş nefisten yaratıldığımız” ifade buyurulmuştur.<sup>133</sup> Klasik

<sup>133</sup> Nisâ, 1.

teoriye göre ilk farklılaşma beden ve kalıtımla başlar. Sonra eğitim ve irade ile bu farklılıklar devam eder.<sup>134</sup> Yani özdeş olarak yaratılan insanların bedenlerindeki bir değişiklik nefislerini ve dolayısıyla kabiliyetlerini etkiler. Örneğin gözdeki bir hasar nefsin görme bilgisini etkiler. Eğitim de insanların farklılaşmasına neden olmaktadır. Yani eşit şartlarda doğan ikizler, aldıkları eğitime göre farklı kabiliyet ve ahlakta olabilirler. Son olarak insanları farklılaştıran şey, iradeleridir. Örneğin Kabil ve Habil, ikiz olmasalar da aynı fizyolojik özellikleri taşırlar ve aynı anne babadan dünyaya gelmişlerdir. Aynı çevrede büyüyüp aynı eğitimi almışlardır. Fakat ikisinin de karakterleri farklıdır.

Günümüzde de eğitim ve alışkanlıkların, insan aklını ve ahlakını etkilediği kabul edilmektedir. Şöyle ki beynin, duyu verilerini, daha önceden kendisinde kayıtlı bir takım temsillerle karşılaştırıp yorumlayarak yorumladığını ifade etmiştik. Bu durumda beynin elinde yeteri derecede ilk bilgi yoksa, yorumlamalar da farklı olacaktır. İnsanları birbirinden ayırıp birey yapan ilk özellik budur. Yine mesela bir dilde “düşünceli olmanın” kaygılı olmakla ya da üzüntülü olmakla aynı anlamda olduğunu ve son iki duygu için ayrı bir kelime olmadığını; ama bir başka dilde de bu üç durum için farklı kelimeler kullanıldığını düşünelim. İlk dile mensup insan, iyi bir eğitim almamış ise bu üç durumu birbirinden ayırt etmede zorlanacak ve kendi tecrübeleri ile bunları tefrik etmek zorunda kalacaktır. İkinci dilin içinde doğan kişi ise ta baştan hazır olarak bu üç durum arasındaki farkı bilerek hayata başlayacaktır. Bu durumda ikinci kişi, birinci kişiye göre hayata bir adım önde başlamıştır. Üç yaşındaki bir bebeğin beyninin, normal insan beynine göre 3 kat daha fazla nörona sahip olması da eğitim ve alışkanlıkların etkisine delildir.

<sup>134</sup> Râzî, *Kitâbu'n-nefs ve'r-ruh*, 38vd.

Zira beyin, başlangıçta nöron sayısı olarak daha zengindir. Bebeğin kullanmasına göre bu beyin şekillenir; kullanılmayan nöronlar elenir ve bir heykel gibi beyin şekillenir.<sup>135</sup>

Alışkanlıklarımız da özellikle bilinçdışı veri sağlama düzeyini etkilemektedir. Örneğin beyin, kendisine lazım olan bilgileri önemli; diğerlerini önemsiz olarak kaydeder. Yine gereksiz bilgileri bir elemeye tabi tutar. Bu da bizim alışkanlıklarımızın yani beynimizi nasıl kullandığımızın, aklımıza iletilen verilerin çokluğunu ve çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir.

Özetle 40 yaşındaki bir insanın beyni, o zamana kadar aldığı eğitim ve beyni nasıl kullandığına göre şekillenir. Fakat burada muazzam bir çeşitlilik vardır ve en küçük bir değişiklik, uzun vadede büyük farklara yol açar. Matematik olarak ifade etmek gerekirse beyin, her an 2 üzeri 100 milyar veri işleme kabiliyetine sahiptir. Bu durumda bir karar esnasında, 10 değişken olduğunu düşünürsek, beyin her bir değişken için “olumlu” ya da “olumsuz” kodlama şeklinde 2 değer oluşturur. 10 değişkenin farklı dizilim ihtimali 3.628.800 gibi büyük bir rakamdır. Bunu olumlu ve olumsuz ihtimaller olarak düşünürsek elde ettiğimiz sayıyı 2 ile çarpmamız gerekir ki bu da 7.257.600 gibi bir sayı eder. İkinci bir karar için de aynı ihtimaller söz konusudur. Bu çok düşük bir ihtimaldir ama sıfır yani imkansız da değildir. Böylece hayatımızın bir anında beynimizde oluşan bir tanecik farklı bağlantı, uzun süreçte “ben”in diğerlerinden çok farklı bir bilinç düzeyine ve davranışa sahip olmasına yol açabilmektedir.<sup>136</sup>

<sup>135</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 44vd.

<sup>136</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Ruelle, *Raslantı ve Kaos*, 13vd.

## F. Bilincin dördüncü düzeyi; akıl ve zihin

Bilincin üçüncü düzeyi; benlik ve varlık bilgisidir ve bunu önceki bölümlerde ele almış idik. Bazı hayvanlarda da bulunduğu iddia edilen bu yeti, aklın işlevlerine dahildir ve bu yüzden akıl başlığı altında bir fonksiyon olarak ele alınacak olup bize göre müstakil varlığı olan bir merkez değildir.<sup>137</sup>

Aklın yetilerine değinmeden önce aklın ne olduğu ve nasıl çalıştığına dair bazı klasik bilgilerle güncel bilimsel verileri paylaşmak istiyoruz. Burada modern zihin tabiri ile aklı aynı anlamda kullanmak istiyoruz. Tabi ki aralarında bir takım yöntem ve bakış açısı farklılıkları bulunmaktadır. Fakat bilimin zihin dediği şey, çalışma şekli ve yetileri itibariyle, bizim akıl dediğimiz şeye karşılık gelmektedir.

Beyin kavramı, bazen akıl anlamında kullanılsa da biz beyni, duyuları yöneten ve akla bilgi sağlayan aracı ve organ olarak kabul ediyoruz.<sup>138</sup> Daha önce de ifade ettiğimiz gibi biz, canlılığı ve bilinci tam olarak tarif edemiyoruz. Bunlara dair bazı tasvirler yapıyoruz. Varlığın ilkeleri söz konusu olduğunda da bazı sorulara cevap bulamıyoruz. Mesela enerji nedir, hareket nedir, her şey niye hareket eder, niye çekim vardır gibi. Bu yüzden bu çalışmada nefis kavramı, canlılık kavramından; akıl kavramı da beyin kavramından farklı olarak ele alınacaktır. Ruh yani canlılık ve beyin, hayatın ve bilincin görünen tarafıdır ve bilimlerde ancak bunlar incelenebilir. Nefis ve akıl ise, bilimin sınırlarını aştığı için metafizik ve kelamın konusu olabilir. Biz, burada, doğrudan bu ontolojik tartışmalara girmiyoruz. Fakat burada aklın, gerçek anlamda bilinç ve zihin anlamında olduğunu ve bunun beynin dışında veya haricinde olabileceğini ifade etmek istiyoruz. Aynı şekilde nefis de

<sup>137</sup> Bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 81vd.

<sup>138</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 23vd.; Karaçay, *Mutlu Beyin*, 17vd.

görünen beden ve canlılıktan başka bir şeydir ve başka bir yerdedir. Buna dair tartışmalara ilgili çalışmalardan bakılabilir. Fakat bilim, henüz, nefis ve akıl üzerinde net araştırmalar ve tarifler yapabilmiştir. Ama birgün bunların da bilimsel olarak keşfedilmesine bir engel de yoktur.

- Duyu verilerinin, elektro-kimyasal işlemlerle işlendiğini ve kodlanıp tasnif edilerek beynin ilgili bölümünde paylaşıldığını ifade etmiştik. Aklın ilk bilgi kaynağı bunlardır. Zira insan zihni, doğuştan bilgi getirmez. Zaman içinde öğrenir. İlk öğrenmesi de somut öğrenme aşamasıdır. Fakat zihin, ne zaman öğrendiğini hatırlamadığı ya da daha öncesine gidemediği için bu bilgileri doğuştan zannedebilir.
- Aklın ikinci bilgi kaynağı ise soyut öğrenme aşaması; yani ilk ve apaçık bilgiler ile nazari olarak elde ettiği külli kaidelerdir.<sup>139</sup>
- Aklın bir diğer bilgi kaynağı, benlik ve varlık bilinci ile başlayan metafizik bilgilerdir. Dinin akait bilgilerinin de bu kısma karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Mesele ile alakalı aklın işlevine ve dini bilgilerin nasıl elde edildiğine dair ilgili kitaplara bakılabilir.
- Bu üç bilgi türü, iradeye dayalı yani insanın kontrolü ve tasarrufunda olan bilgilerdir. Fakat beynimizin duyuları yorumlarken ve saklarken inisiyatif aldığını ifade etmiştik. Akıl da beynin bu işleminden, öğrendiklerinden ve alışkanlıklarından etkilenebilir. Bu mesele de çalışmamızın doğrudan konusu değildir fakat aklın çalışma prensiplerini ifade etmek açısından önemlidir.<sup>140</sup> Buna beynin ilk özelliği diyebiliriz.
- Aklın görünen sisteminin beyin olduğunu kabul

<sup>139</sup> Bkz. İbn Sînâ, *Burhân*, 14vd.

<sup>140</sup> Bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 190vd.

etmekte bir sakınca yoktur. İnsan nefsi dediğimiz, sistemi yürüten mekanizmayı da bugünkü bilimsel verilerle tam olarak tarif edemiyoruz. Beynin bizim için önemli olan ikinci yapısı; birbirinden bağımsız parçalardan yani modüllerden ve alt modüllerden oluşmasıdır. Örneğin görme, ayrı bir bölümdür. Görme sonrası elde edilen verilerin saklanması, başka bir bölümün vazifesidir. Aynı şey konuşma için de geçerlidir.

- Beynin üçüncü önemli yapısı, farklı verileri birleştirme yeteneğinin olmasıdır. Yani beynimizde farklı ve birbirinden bağımsız olarak çalışan bölümlerdeki bilgileri çağırın, işleyen, gerektiğinde silen, gerektiğinde başka verilerle birleştiren bir mekanizma vardır. Örneğin bir insan bireyinin resmi, beyinde, görme ve işitmeden hatta bazen de dokunmadan gelen veriler birleştirilerek oluşur.
- Beynin dördüncü önemli özelliği ise bölümlerin birbiri ile ortak çalışabilme yeteneğinin yanında birbirinden bağımsız olarak da çalışabileceğidir. Özetle ifade etmek gerekirse beyin sağ ve sol olmak üzere iki yarım küresi ya da lobu vardır. Bu yarımkürelerdeki bilgiler, birbirinden farklı olabilir. Örneğin sağ ve sol gözümüzden gelen görüntüler farklıdır. Beyin bu görüntüleri birleştirerek doğru bir görüntü oluşturur. Hatta kör noktada ışık oluşmadığı için beyinde oluşan görüntüde bir boşluk bulunur. Beyin bu boşluğu tamamlayabilir; dahası tamamlar.
- Beynin sağ ve sol lobunun bağımsız çalışması ama yine de aralarında iletişim olması önemlidir. Zira bu iki lop birbirinden bağımsız çalışmasa idi farklı verileri değerlendiremez, meselelere farklı açılardan bakamaz, karar ve irade yetilerinde bulunamazdık. Bunu bir uçaktaki sensörlere benzetebiliriz. Uçak beyni, farklı sensörlerden gelen farklı verileri değerlendirerek sağlam bir uçuş



oluşturur. Yani uçak sadece rüzgarı ya da sadece yüksekliği dikkate alarak sağlıklı bir şekilde uçamaz. İnsan da böyledir. Farklı verileri hatta birbiriyle çelişik bilgileri kullanarak düşünür ve karar verir. Örneğin bir işveren, işinde gevşeklik gösteren birini işten çıkarmak istediğinde tek bir veriyle karar veremez. Tek bir veriye göre karar verse idi işçinin çıkarılması gerekirdi. Fakat işçinin sağlığı ya da başka sorunlarını ya da bakmakla yükümlü olduğu kişileri dikkate alarak farklı bir yaptırım uygulayabilir.

- Beynin iki lobunun birbirinden tamamen bağımsız çalışması da risklidir ve bunun sonucunda şizofrenik hastalıklar oluşur. Yani farklı ve çelişik bilgilere muhtacız ama onları birleştirmemiz de gerekiyor.<sup>141</sup>

Özetle akli, farklı bölgelerden gelen elektro-kimyasal kayıtlara ait sinyalleri birleştiren, değerlendiren ve yeniden üreten bir mekanizma olarak tarif edebiliriz.

Bu tarife göre akli bilgi (ki kavram, yargı ya da kıyas bilgisi olabilir) somuttur ve kayıt altına alınır. Yani klasik tabirle ifade etmek gerekirse, her ne kadar zihnimizde de gerçekleşse, en azı dış dünyadaki elektriksel ve kimyasal olaylar kadar gerçeklerdir.

Bu bilgileri DNA verilerinden ayıran ise bilincimiz dahilinde olması ve DNA'ya göre kayıt sürelerinin daha kısa olmasıdır. Zira insana ait DNA verileri, insan türü devam ettiği sürece vardır. Fakat akıl verileri, en fazla, o bilgilere sahip olan insan hayatta kaldığı sürece saklanabilir. Daha sonrasında ne olduğu konusuna zaman meselesinde tekrar döneceğiz. Konu ile alakalı güncel araştırmalar ve tartışmalar olmakla birlikte; henüz, bir insanın sahip olduğu kazanılmış bu bilgilerin çocuklarına aktarıldığına dair bir bilgiye sahip değiliz.<sup>142</sup>

<sup>141</sup> Kuzban, *Neden Herkes İkiyüzlüdür*, 39vd.

<sup>142</sup> Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 30vd.

### G. Aklın çalışma ilkelerine dair bazı notlar

Klasik dönemde akıl, “bağlamak” olarak tarif edilmiştir ki bu tarif modern dönemde güzel anlamlar ifade etmektedir.<sup>143</sup> Şöyle ki akli, beyinde oluşan karmaşık ve çeşitli bilgi çorbasına, yukardan bakan bir mekanizmadır diyebiliriz. Fakat bu mekanizma sözcüğünü biraz açmak istiyoruz:

- Aklın kullandığı bilgi kaynaklarını; duyular, aklın külli ilkeleri, evveli ve bedihi bilgiler ve nazari bilgiler olarak tarif edebiliriz.
- Bu bilgiler zihinde elektro-kimyasal kodlarla şifrenir ve nöronlar arası bağlarla saklanır.
- Zihnin veri işleme kapasitesi 2 üzeri 100 milyar gibi büyük bir sayıdır.
- Bu kadar ihtimalin sebebi, en temelde, kuantum parçacıkların çalışma teorisidir. Yani zihnin bu derece karmaşık olmasının ilk nedeni atomların yapılarında aranmalıdır. Ayrıca kuantum ve kaos teorilerine göre yapıyı oluşturan parçacıklar belli bir eşiği geçtikten sonra sonuçların düzeyleri de değişmekte ve sonuçlar daha karmaşık hale gelmektedir. Tıpkı maddi olandan canlı olana, oradan da akıllı olana sıçrama gibi.
- Beynin farklı verileri işlediğini, hatta işlerken tasarrufta bulunduğunu; hatta bilgiler kayıt altına alındıktan sonra bile bu hatıralar üzerinde tasarruf yapıldığını ifade etmiştik.
- Duyularımız da bazen bilinç dışı çalışır ve beyin de bizim haberimiz olmadan bu verilere tepki verir. Refleksler buna en güzel örnektir.
- Varlık meselesinde elektronların hem dalga hem de parçacık gibi davrandığı (düalite) ve aynı anda başka

<sup>143</sup> Baba, *Mantiğin Nirengi Noktası Akıl*, 54.

yerde bulunabilecekleri; sadece ölçüm esnasında belli bir noktada bulduklarının kabul edildiğini ifade etmiştik. Kuantum ihtimal hesaplarında örneğin bir elektronun bir yerde hem bulunabileceği hem de bulunmayacağı ihtimalleri birlikte hesaplanarak doğru hesaplar elde edilir.<sup>144</sup> Bunun önemi, beynin bilgi saklarken ve işlerken, çok fazla bağlantı ve ihtimal üretebileceğidir. Yani bir nöron şayet diğer nöronlarla elektronlarla haberleşiyor ise kuantum dalga teorilerine göre aynı anda birden fazla nöron ile haberleşebilir. Üstelik bunu tek bir elektronla yapabilir.

- Buna nöronların hareketli olduğunu da eklemek gerekiyor. Bu da nöronlar arası ilişkileri ve bağlantıların çok sayıda olabilmesine imkan sağlar
- Beyindeki bağlantılar sürekli değişir. Bunda zaman ve işlevler önemlidir. Yani bazı bilgiler öne çıkarılır ve bazı bilgiler de önemsiz olarak ya başka yere kaydedilir ya da silinir. Uykular ve rüyalar, beynin her gün elde ettiği bir sürü veriyi ve hergün oluşan yaklaşık 70 bin düşünceyi tasnif etme süreci olarak kabul edilir. Beyin burada duygusal davranır. Yani kendine lazım gördüğü, sevdiği, tehlikeli görüp dikkat etmesi gerektiği bilgileri önceler. Hatta beynin en fazla dikkate aldığı verilerin tehdit olarak algıladığı bilgiler olduğu kabul edilmektedir.<sup>145</sup>
- Akıl, bu bağlantılara (ki katrilyonlarcadır) üstten bakan bir mekanizmadır demiştik. Fakat bu üstten bakış bir tepsideki gibi iki boyutlu olmayabilir. Örneğin mide, içindeki besin havuzuna üç boyutlu hatta daha çok boyutlu bakarak bu besinleri tahlil eder ve buna göre sindirir. Akıl da aynı şekilde bu bilgilere çok boyutlu bakar. Üstten bakar ifadesi sadece temsilidir.

<sup>144</sup> Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 181vd.

<sup>145</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 114vd.; 174vd.

- Bu bağlantıları elektro-kimyasal parçacıklar olarak ifade etmiştik fakat bunların dalga olma ihtimalleri de vardır. Dalga olmaları durumunda bu bağlantılar aynı anda daha çok nöronla paylaşılabilir. Dalganın bir başka özelliği ise arada boşluklar olmasıdır. Zaten bilgi alma ve işleme süreçlerinde inisiyatif alıp bu bilgiler üzerinde tasarrufta bulunan beyne ilaveten akıl da bu boşlukları doldur ve hatta bağlantıları yorumlar.
- Biz, bugün, her bir nöronun nasıl davrandığını inceleyecek bir sisteme sahip değiliz. Bu yüzden sadece ortalama olarak milyonlarca nöronun oluşturduğu bilgi nehirlerini bilebiliyoruz. Aslında akıl yani bilinçli bilgi eylemi dediğimiz şey de beyne genel olarak bakar ve ayrıntıları görmez. Bunun önemli bir sonucu, beynin olaylara genel bakması, boşlukları doldurması ve yorum yapabilmesidir. Hatta beynimiz de aklımız da bazı bilgileri eleyebilir veya bazı bağlantıları diğerlerinden daha önemli olarak vurgulayıp önemsizleri ikinci plana atabilir ya da tamamen silebilir. Yani bu anlamda bilgi sübjektiftir. Zira insanda olan biten bir şeydir.
- Fakat bu sübjektifliğin dezavantajlarını dengeleyen ve onu daha objektif hale getiren bazı sebepler vardır: Verilerin ilk olarak dış dünyadan gelmesi, verileri işleyen sistemlerin bizden bağımsız ve daha otonom olmaları, aklın bilgileri işlerken daha önceki bilgilerden ve alışkanlıklardan istifade etmesi, aynı bağlantıların örneğin mavi renginin herkes için aynı olması gibi. Aklın alışkanlıklara da bağlı olması, bizim aklımızın da diğer insanlarla bazı ortak noktaları olduğuna işaret etmektedir. Tabi ki tamamen örtüşme yoktur. Zaten öyle olsa bireyselleşme olmazdı. Fakat temel bazı ortak noktalar vardır ki bu yüzden biz, başka insanlarla iletişim kurup doğru şekilde anlaşabiliyoruz.

## H. Konuşma

Konuşmak (nutk), klasik dönemde bilmek ve düşünmek ile eş değer anlamlarda kullanılmıştır.<sup>146</sup> Modern dönemde ise bilinçli olmanın en önemli göstergesi, konuşma yeteneği (verbal tepkiler) kabul edilir.<sup>147</sup>

Aslında dil, mantık ilminin doğrudan konusu değildir. Fakat bilgilerin dille ete kemiğe bürünmesi ve yine dille kayıt altına alınarak başkalarına aktarılmasından dolayı dil ile bahisler, Mantık ilminin konuları arasında ele alınmıştır.

Bilginin varlık ve mahiyeti söz konusu olduğunda dil, bizi hem bilgilerin somutlaştırılması hem de asıl bilgi merkezi (bilimsel anlamda bilgiyi kastediyoruz) olan aklın nasıl çalıştığını ifade açısından ilgilendirmektedir. Konuşmak ya da dil dediğimiz şey, akıl ve duyuların birlikte çalışması ile oluşturulur. Şöyle ki kelime ve kavramları süzüp seçen, önerme ve kıyas oluşturan, bizim aklımızdır. Akıl, beynin de yardımı ile bu anlamları ve yorumları sese dönüştürür. Bu sesler, muhatabın kulağı vasıtasıyla tekrar beyin tarafından yorumlanıp bilgiye dönüştürülür. Şayet dili yazılı aktarırsak bu durumda muhatabın gözüyle beyne iletilir ve orada yorumlanır.

Dil ve yazı ile oluşturulan bilgi, aklın tüm süreçlerinden süzülen ve tercih edilen bir bilgi olup; en somut ve kaydedilebilir insan verileri dille ve yazıyla ifade edilen bilgilerimizdir. Bu anlamda dil ve yazı, incelemeye ve değerlendirmeye daha yatkın olup daha bilimsel ve somut kabul edilebilir ki bilginin varlığı ve varlığının devamı hususunda bu konu tekrar gündeme gelecektir.

Beynin tamamının çalışması ile oluştuğunu ifade edebileceğimiz dilin, bazı kusurlu tarafları da vardır. Bunlardan ilki,

<sup>146</sup> Baba, *Mantığın Nirengi Noktası Akıl*, 58.

<sup>147</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 108vd.

konuşma yeteneğinin beynin belli bir kısmı tarafından kullanılmasıdır. Beynin kısımlarının birbirinden bağımsız olduğu düşünülürse, konuşma yetisi sınırlı ve eksik kabul edilebilir yani dil, aklımızın tüm ürettiklerini aktaramayabilir.<sup>148</sup>

Bir başka problem ise ortalama bir insanın normalde trans halinde olduğu; sadece dikkat çekici durumlarda bilinçli davrandığıdır. Bunun anlamı şudur; beyin, sürekli tekrarlanan ve kendisine yarar ya da zararı olmayan bilgileri sıradan ve gereksiz olarak kaydeder ve dikkate almaz. Bu bir nevi filtrelemedir. Bu yüzden sık duyduğumuz şeyleri ya umursamayız ya da bunlara bilinç dışı tepkiler veririz.<sup>149</sup> Yani aklımızın bilgi kaynağı diyebileceğimiz beyin, her bilgiyi bize sunmuyor olabilir. İlerleyen bölümlerde üzerinde duracağımız gibi bilgi ve karar, beynin bilincimiz dışındaki faaliyetlerinden süzülerek bize gelen verilerin değerlendirilmesi, yorumlanması, kabul ya da veto edilmesidir.<sup>150</sup> Bu da konuşmanın, kavram ve özellikle de yargıyı tamamen yansıtmayabileceği yani kusurlu davranabileceğidir. Klasik dönemde bu yüzden dil ve düşünce ayrımı yapılmıştır ki bunun da temeli varlık-bilgi ayrımıdır. Zaten Mantık-Metafizik ayrımı da bilgi-varlık ayrımı üzerine inşa edilmiştir.

## J. Bilinç ve bilinçdışı ayrımı

Akıl dediğimiz mekanizmanın DNA ve organların çalışmalarından haberdar olmadığını ifade etmiştik. Ayrıca refleksler de bizim irademiz dışındadır. Duyu verilerini işleyen beynin de bilileri işlerken seçici davrandığı, hatta duyu verilerini yorumlayanın bizzat beyin olduğunu ifade etmiştik. Yine beynimiz, bizim irademiz dışında, hatıralarda da

<sup>148</sup> Karaçay, *Mutlu Beyin*, 57vd.; 139vd.

<sup>149</sup> Dennett, *Özgürlüğün Evrimi*, 258vd.

<sup>150</sup> Bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 244vd.

tasarrufta bulunabilir ve hatıraları değiştirebilir demiştik. Son olarak aklımızın da önemli önemsiz ayrımı yaptığını, bazı boşlukları doldurduğunu ve bilgileri birleştirip genelleyerek ayrıntıları ve gereksiz gördüğü şeyleri silebileceği ya da ikinci plana atabileceğini ifade etmiştik.

Buraya kadar ki tüm süreçlere bilinç ve irade dışı diyebiliriz. Peki bilinç dışı niye gereklidir? Bunun konumuzla alakası, bilginin seçilmiş ve süzülmüş olması yani bir bakıma aslında bazı bilgileri atmamız veya bir başka ifadeyle insan beyninin aslında “bilmemek” üzere programlanmış olduğudur. Buradan ne kastettiğimizi bilginin ne olduğu bölümünde inceleyeceğiz. Tekrar konumuza dönersek bilinç dışının etkisi ve gerekliliği üzerinde birkaç şey söylemek istiyoruz.

İlk olarak insan zihni günde yaklaşık 70 bin düşünce üretir. Bu çok büyük bir rakamdır. Şayet beynimiz bu bilgileri seçici olarak işlemese idi insanın hayatı zorlaşırdı. Ayrıca biliyoruz ki zihnimiz, bilinçli olarak, istisnai durumlar hariç, aynı anda tek bir şeye odaklanabilir. Bu kadar bilgi yığını arasından seçim yapmasa idik odaklanmamız ve öğrenmemiz imkansız hale gelirdi.

İkinci olarak akıl, yöneticidir yani üst mekanizmadır. Beyin ve alt işlevler ise bir şirketin çalışanları gibidir. Bir kişi ya da bir organ veya bir bölüm, bir alanda uzmanlaşmasa idi o işler hızlı ve kusursuz yapılamazdı. Bu yüzden uzmanlaşma olmuştur. Fakat tüm bu yapıya bütüncül bakamasa idik karmaşayı yorumlayamaz ve buna göre hareket edemezdik.<sup>151</sup> Şu halde beyin ve işlevleri olmasa idi akla işlenmiş malzeme temini mümkün olmazdı ve dolayısıyla düşünce, üretim ve iradeden bahsedemezdik. Fakat akıl ve irade olmasa idi bu durumda da parçacı, karmaşık ve hatta çelişik bilgiler

<sup>151</sup> Krş. Tarlacı, *Bilinç*, 70vd.

arasında kaybolur, bir eylemde bulunamazdık. Yani akıl, bu karmaşayı yorumlar ve bir şeyi doğru kabul ederek ona odaklanır. Ki sonraki bölümün ilk konusu da budur.

### K. Aklın temel fonksiyonları

Bitkisel nefis veya fizik merkezi, DNA'lar	<p>(<i>bitkisel nefsin hareket yetisi</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Beslenme,</li> <li>• Büyüme,</li> <li>• Üreme.</li> </ul>
--	---

Hayvani nefis veya duyu/duygu merkezi, BEYİN	• <i>Dış duyu, havâss veya derrâke</i>	
	• <i>İç Duyu, müdrike (hayvani nefsin bilme yetisi)</i>	
	İdrak, şuur veya likâ, alma aşaması	El-hissü'l-müşterek
	İdraklerin saklanması	Vehim
	Bilgilerin işlenmesi	Musavvira
	İşlenmiş bilgilerin saklanması	Müvehhime
	Bilgilerin saklanması	Hayal ve hafıza
	Saklanan verilerin geri çağırılması ve yeniden üretilmesi	Mütehayyile
	Üretilmiş bilgilerin saklanması	Mütehayyile veya müfekkira
	• <i>Muharrike yani duygular (hayvani nefsin yapma yetisi)</i>	
	Bilgilerin idraki	Müdrike
	İrade ve karar verme	Beyin veya vehim
	Yapma	Muharrike; şehvet ve gazap gibi duygular



İnsan nefsi veya düşünce merkezi, AKIL	• <i>Âlime (insani nefsin bilme yetisi)</i>	
	Kavramların idrak edilmesi	Teemmül
	Kavramların işlenmesi	Mütevehhime
	Kavramların saklanması	Zâkire
	Kavramların geri çağırılması ve yeniden üretilmesi	Tezekkür
	Tasdik ve kıyas bilgilerinin el edilmesi	Fehm
	Tasdik bilgilerinin işlenmesi	Mütehayyile ya da mütevehhime
	Tasdik bilgilerinin saklanması	Zâkire ya da hâfıza
	Tasdik bilgilerinin geri çağırılması ve yeniden üretilmesi	Tefekkür, hads, zekâ
	• <i>Amile (insani nefsin yapma yetisi)</i>	
	Hulki hareket	Alışkanlığa dayalı davranışlar ve ahlak
	Mantıkî ve fikrî hareketler	Daha ileri düzey davranışlar

Tablodaki kavramlar dönem ve düşünüre göre değişiklik gösterebilir. Fakat burada esas olan; bilgilerin alınma, işlenme, saklanma ve yeniden üretme aşamalarının birbirinden ayrıştırılmış olmasıdır. Ayrıca tabloya dikkat edilirse duyu verisi (marifet) ve akli bilgi (ilim) arasında da bir ayrım yapılmış olmasıdır. Son bir önemli nokta ise bilgileri saklayan bölüm ile işlenmiş bilgileri saklayan bölümlerin de ayrıştırılmış olmasıdır. Buradaki ayrıştırmadan kasıt, beyni ya da akli bölümlenmekten çok; eylemler ve yetiler arasındaki farkın keşfedilmiş olmasıdır.

#### 4. Ek not: Bütün, görünen parçaların toplamından daha mı büyüktür?

Buraya kadarki bölümleri dikkate aldığımızda okuyucunun aklında şu sorular oluşabilir:

- Duyuların nasıl işlediğini biliyoruz ama bu sistemi işleten şey nedir? Veya bu, nefis dediğimiz şey midir?”
- Duyu verilerini kaydedip, tasnif eden ve geri çağıran mekanizma veya işletim sistemi nedir ve nerededir?
- Bilinçli ve iradeli olmak adını verdiğimiz sistem, görünen sistemin kendisi midir yoksa görünenden fazlası mıdır?
- Hafıza nerededir? Yani beyin bilgileri sadece fiziksel olarak mı saklıyor yoksa bunun bir yedeği, yansıması ya da (tıpkı karşı yük, karşı parçacık ve anti madde gibi) bir karşı durumu var mıdır?
- Akıl, sadece görünen beyinden mi ibarettir yoksa daha fazlası mıdır veya başka bir yerde midir?

Bilimin, görününe göre yani deney ve gözleme göre hareket ettiği, fakat metafiziğin akıl sayesinde görünenin ötesine geçtiği yani görünmeyen/ilahi/aşkın bir alanın imkanına dair bilgiler elde ettiği ilkeleri göz önüne alınarak birkaç açıklama yapmak istiyoruz.

Burada ilk bilinmesi gereken şey, bölümün girişinde de değindiğimiz gibi, görünenin ötesinde bir benlik, varlık bilinci ve bilincimizin yani soyut/ilahi/metafizik bir aklımızın olduğudur. Yani duyuları idare eden, fizik dünyada etkilerini gözlemlediğimiz bir manevi alan/cevher bulunmaktadır ki buna akıl, insan nefis ya da nâtik nefis adını veriyoruz.

Bilimin amacı ve sınırlarına ilaveten yine biliyoruz ki duyularımız gibi aklımız da belli bir frekans aralığını algılamakta yani aklımızın da alt ve üst sınırı bulunmaktadır.

Aklımızın alt sınırı; başlangıç bilgisi olmadan çalışamaması yani başlangıç için bir takım bilgilere ihtiyaç duymasıdır. Üst sınırı ise yanılabilmesi ve yine bazı şeyleri idrak edememesidir.<sup>152</sup> Fakat idrak edememesi zaman ve mekanla yani zamanın şartları ile sınırlanmıştır diyebiliriz. Yani birgün bu sınırları, tabi ki Yüce Yaratıcı'nın müsaade ettiği kadar bilebiliriz. Mevcut bilgilerimize dayanarak, Allah'ın zatı hariç diğer şeyleri bilebilme imkanımız olduğunu yani sadece Allah'ın zatının gayp olduğunu söyleyebiliriz (hata etmek ve yanılmak ta mümkündür ki bu durumda bazı şeyleri biliyor olsak da bu durum geçici veya izafi olabilir).

Bu durumda biz, bugün, bu şartlarda, bu imkanlarda, yukarıdaki sorunun cevabını net olarak bilemiyoruz. Fakat bu durum, bildiklerimize göre davranmamak veya araştırmaya devam etmemek anlamına gelmez. Aksine insan, ezelde kendisine verilen isimlendirme<sup>153</sup> ve tercih yeteneği<sup>154</sup> sayesinde ölüncüye hatta insan türü yokoluncaya kadar yeni bilgiler elde etmeye yetkili ve memur kılınmıştır diyebiliriz.

Bu açıklamaları desteklemek adına son olarak kainatta bugün farkına varılan ama tüm yönleri hala aydınlatılmamış olan; ayeti kerimelerdeki “çift çift”<sup>155</sup> yaratılmanın belki bir izahı olan meseleye de yer vermek istiyoruz: Bildiğimiz kadarıyla evrende, dişi-erkek haricinde başka ikilikler ve dengeler bulunmaktadır. Örneğin, yük-karşı yük, madde-anti madde, parçacık-karşı parçacık, vs. gibi. Bugün maddeyi gözlemleyebiliyoruz ama anti maddeyi gözlemleyemiyoruz ama varlığını; dahası varolan her şeyin, aynadaki görüntü gibi bir yansıması ve ikizi olduğunu biliyoruz. Bu durumda her

<sup>152</sup> Bkz. Ford, *101 Soruda Kuantum*, 295vd.

<sup>153</sup> Bakara, 31vd.

<sup>154</sup> Şems, 8.

<sup>155</sup> Zâriyât, 49.

etki de yine kainatta bir etki veya yansıma yahut karşı bir alan oluşturur. Bu durumda akla, görünen insanın da bir yansıması veya etkisi olduğu fikrini getiriyor. Belki de ruh dediğimiz şey budur. Veya konumuzla alakalı olarak, gözlemlediğimiz bilgilerin ve bilme süreçlerinin, henüz gözlemleyemediğimiz bir yansıması olabilir.

Hatta bugün atomlar veya parçacıklar arasında; parçacıkların aynı zamanda dalga gibi davranması ve yine çekim kuvvetleri gibi nedenlerden yola çıkarak “sicim teorisi” örneğinde olduğu gibi, bir bağ bulunup bulunmadığına dair teoriler de bulunmaktadır.<sup>156</sup> Şayet parçacıklar ve atomlar arasında bir bağ varsa acaba bu parçacık ve atomların oluşturduğu beyinler arasında da bir bağ var mıdır gibi bir soru sorma imkanımız bulunmaktadır. Bu soru da, bilginin nerden geldiği ve nereye gideceği konusunda karşımıza çıkacaktır.

---

<sup>156</sup> Susskind, *Kozmik Manzara*, 213vd.



Üçüncü Bölüm

“BİLGİ”



## YA DA İTİBÂRÎ VARLIK



**B**ilgi denilince klasik dönemde tekil ve dağınık bilgiler (marifet) ve bir de külli ve sistematik bilgi olmak üzere iki şey kastedilmektedir. Birinci kısım, duyu verileri; ikinci kısım ise akli bilgilerdir.<sup>157</sup> Bilgiye klasik dönemde “zihni varlık” veya “itibari varlık” adı verilmiştir ki bu husustan varlık bölümünde söz etmiştik.

Bilgi denilince yine klasik dönemde akla gelen “insan bilgisi”dir ve burada bilginin konusu olan şey de “eşyanın hakikati” yani evrende bulunan şeylerin bilgisidir. Fakat günümüzde bu başka bilgi türleri de hayatımıza girmiştir ki buna göre bilgileri dört başlık altında tasnif edebiliriz. Zira bilginin ne olduğunu tanımlamadan önce bilgi türlerine değinmek mecburiyeti hasıl olmuştur ki böylece hangi tanım neye ve kime göre hangi tür bilginin tarifidir konusunu sağlam bir temelde izah edebilelim.

### **Bilgi türleri**

- Evrendeki bilgi.
- DNA’larda saklanan bilgi.
- İnsan bilgisi.
- Dijital bilgi yani bilgisayarda kayıtlı bilgi ve yapay zeka.

---

<sup>157</sup> Râzî, *el-Mantıku’l-Kebîr*, 248.



Çalışmamızın ana konusu “insan bilgisi”dir zira nantık ilminin konusu da ilmin ne olduğu ve bu neliğe ait arazi zatiyelerdir.<sup>158</sup> Fakat diğer üç bilgi türü her ne kadar insan bilgisinden bağımsız olsa da insanın araştırma alanına girdiği için insan bilgisinin tanımını ilgilendirmektedir. Zira insanlar, DNA’daki bilgileri ve evrendeki bilgileri araştırırlar. Bilgisayar bilgisi de insan ürünüdür ve insanlar bu sayede bilgiyi hem işlemekte hem de kayıt altına almaktadır.

### 1. DNA’larda kayıtlı bilginin tarifi ve içeriği

DNA’larda hücre ve dolayısıyla canlılığın korunması ve sürdürülmesi için gerekli bilgilerin olduğunu önceki bölümde ifade etmiştik. Bu bilgiler DNA’larda veya RNA gibi DNA benzeri yapılarda proteinler kullanılarak şifrelenmektedir. Bu bilgiler somuttur ve okunup işlenebilmektedir.<sup>159</sup> Canlılığın asıl kaynağı ve bu sistemi asıl yürüten şey olarak kabul ettiğimiz nefis ise somut olmayıp bilimin konusundan çok kelam ve metafiziğin konusuna dahildir fakat yine de bilginin gerçekliği ve varlığının devamını izah etme açısından ilerde nefsin durumuna da değinmek istiyoruz.

### 2. Evrende dolaşan bilgilerin tarifi ve içeriği

İnsanoğlu ta eski zamanlardan beri felekler alemi denilen gökyüzünde ve evrende bir takım bilgilerin, bazen ilahi canlıların olduğunu düşünmüş; hatta bazen de evrendeki yıldızların ve gök cisimlerinin akıllı varlıklar olduğunu iddia etmiştir.<sup>160</sup> Son dönemde bazı bilim adamları ve felsefeciler evrenin de aslında bilgi sakladığını ifade etmişlerdir.

<sup>158</sup> Mantığın çeşitli tarifleri için bkz. Sâvî, *el-Besâiru’n-nâsriyye*, 57.; Fârâbî, *İhsâu’l-ulûm*, 67vd.

<sup>159</sup> Karaçay, *Yaşamın Sırrı DNA*, 19vd.

<sup>160</sup> Bkz. Bolay, *Alem*, TDVİA, 2/357-360.

Buradaki en basit bilgi; insan oğlunun ürettiği sesler ve evrendeki tüm varlıkların görüntüleridir. Zira biz biliyoruz ki sesler, dalgalar olarak yayılmakta ve engel olmadığı sürece vakumlu/boş uzayda ilerleyebilmektedir. Işık için de aynı şey söz konusudur. Zira ışık da sürekli olarak hareket eder ve evrende yol alır. Hatta evrenin tahminen 13.8 milyar ışık yılı uzaklıkta olan kısmını bildiğimiz düşünülürse ışık, uzayda, milyarlarca yıl ve sayılamayacak derecede mesafeler kat edebilmektedir. Bu da bilim adamları ve felsefecilere, geçmişte varolan ses ve görüntü gibi bilgilerin evrenin bir yerinde saklı olabileceğine dair bir umut vermiştir. Teorik olarak bu mümkündür.

Fakat pratik olarak bu bilgilerin tamamını ve özellikle geçmiş tarihe yönelik bilgileri bulup bulamayacağımızı bilmiyoruz. Fakat bugün, bizden milyarlarca ışık yılı uzaklıktan gelen ışıkları ve hatta elektromanyetik sinyalleri tespit edebiliyoruz. Bu da bu sinyallerin ve dalgaların, milyarlarca yıl saklı kaldığını yani bir başka ifade ile evrende olup biten şeylerin bilgilerinin evrenin bir yerinde bulunması gerektiğini göstermektedir. Evrende saklı bu bilgiler de dalga ve frekans gibi somut verilerdir ve ölçülüp kaydedilebilir ve işlenebilir.<sup>161</sup>

### 3. Dijital veriler

Bilim adamlarının bilgi derken günümüzde kastettikleri ilk anlam; bilgisayar ve internette kullandığımız bilgilerdir. Ki bunun dijital kodlarla datalar halinde şifrelendiğini, işlendiğini, üzerinde işlem yapılabilindiğini ve kaydedilip uzun süreler saklanabildiğini biliyoruz.<sup>162</sup>

<sup>161</sup> Bekenstein, *Kütleçekim Karadelikler ve Bilgi Üzerine*, 81vd.

<sup>162</sup> Bkz. Rovelli, *Gerçeklik Görüldüğü Gibi Değildir*, 253vd.; Bekenstein, *Kütleçekim Karadelikler ve Bilgi Üzerine*, 7vd.

Günümüz bilgisayarlarında elektronlar kullanılabilir. Fakat elektron altı olan kuantum parçacıklarına dayalı bir veri sistemi oluşturma çabaları da sürmektedir.<sup>163</sup>

Her iki bilgi türü de somut olup gözlemlenebilmekte ve işlenebilmektedir.

Burada somutluktan kastımız, konumuz ile alakalı olarak, bilginin gözle görülür ve elle tutulur bir şey olduğudur. Yani çalışmamızın asıl konusuna dönersek buraya kadar ki üç bilgi; klasik tabirle “hakiki” diyebileceğimiz bir mahiyete sahiptirler. Zira sadece zihinde değillerdir; dış dünyada ya kendi başlarına ya da başka varlıklarla yani cevher ya da araz olarak bulunabilmektedirler.

#### **4. İnsan bilgisi**

İnsan bilgisi, yukardaki üç bilgi türünü de içermekte olup kendi içinde sistemleştirmek gerekirse “duyu” ve “akıl” verileri olarak iki başlıkta ele alınabilir.

##### **A. Duyu verileri**

Duyuların, duyu organları sayesinde alınan ses dalgaları (işitme duyusu), titreşim (veya elektronların birbirini itmesi (zira aslında kuantum teoriye göre dokunma yoktur zira elektronlar birbirini iter ve dışlama ilkesi gereği aynı alanda bulunamazlar, bu yüzden dokunma aslında dokunduğumuz şeyin atomlarındaki elektronların bizim dokunma organlarımızdaki atomların elektronlarını itmesidir) yani dokunma duyusu), moleküller (tatma ve koku duyusu) ve fotonların (görme duyusu) sinir hücreleri tarafından “impuls”lara çevrilmesi ve bu sinyallerin beyinde yorumlanması şeklinde gerçekleştiğini ifade etmiştik.

<sup>163</sup> Reichenbach, *Kuantum Mekanikinin Felsefi Temelleri*, 133vd.; 224vd.

Şu halde bu impulslar elektrik sinyalleri ya da elektron dalgaları halindedirler ve ölçülüp gözlemlenebilir. İmpuls; sinyal, dalga ve itme anlamlarına gelir ki ilgili dalga, molekül ya da fotonun hücreyi uyarması ve onda sinyal oluşturmasıdır.

İmpulsların hafıza tarafından kaydedilmesi üzerine de çalışmalar yapılmaktadır. Şimdilik ayrıntılı olarak bu şifreleri çözemsek de genel olarak bu kayıtları ve bağlamları ölçebiliyoruz. Bu durumda impulsların da hakiki birer mahiyet olduklarını; yani sadece itibari varlık ya da arazlardan ibaret olmadıklarını söyleyebiliriz.<sup>164</sup>

## B. Akli bilgiler

Klasik dönemde gerçek anlamda bilginin akıl bilgisi (ilim, burhan, yakın, felsefe, hikmet aynı anlamdadır<sup>165</sup>) olduğunu ifade etmiştik. Eski dönemlerde de bu akli verilerin itibari mi yoksa hakiki mi olduğu veya cevher mi yoksa araz mı olduğu tartışılmıştır.<sup>166</sup>

Eski çağlarda atomcular ve bazı materyalist diyebileceğimiz gruplar, bilginin maddi şeyler olduğunu ve atomlardan oluştuğunu savunmuşlardır.<sup>167</sup> Bu materyalist görüş, günümüzün bilim anlayışında hakim konumdadır diyebiliriz. Bu görüşe göre, bilgiler tamamen somut şeylerdir yani elektro-kimyasal olaylardan oluşur. Beyin de görünen beyindir. Ayrıca soyut ve metafizik bir ruh ya da akıl yoktur.<sup>168</sup>

Aristotelesçi gelenek ise duyu verileri de dahil olmak üzere tüm bilgilerin nefiste bulunduğunu yani “soyut-zihni

<sup>164</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, Tarlacı, *Bilinç*.

<sup>165</sup> Fârâbî, *Tevtıa*, 57.

<sup>166</sup> Bkz. Kaş, *Zihni Varlık Anlayışının Klasik Sonrası Dönemde Ahmlanışı*.

<sup>167</sup> Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 60vd.

<sup>168</sup> Krş. Omnes, *Kuantum Felsefesi*.

kavramlar” olduğunu savunmuştur. Bu geleneğe göre aslında duyu da nefiste gerçekleşir. Zira duyu organları sadece sinyalleri alır; ama onu işleyen, bilen ve yorumlayan nefis yani akıldır.<sup>169</sup>

Mantık ilminin ilkeleri dediğimiz özdeşlik ve onun türevi olan ilkeler de bilginin imkanı ve gerçekliği üzerine inşa edilmiştir. Yani varlık, vardır; bilgisi mümkündür. Bizim bilgimiz kesin ya da kesine yakın doğrudur. Bilginin mümkün olması ya da yaklaşık doğru kabul edilmesi durumunda insanın konuşması dahi mümkün olmaz. Aristoteles’in kendisi burada şöyle bir çürütme yöntemini kullanır: Bir insan, bildiğini biliyor ise zaten bilgi mümkündür. Bilmediğini biliyor ise burada da bir bilgi vardır. Yani bilmediğini bilmek te bir bilgidir ve bilginin imkanını ispat eder. Bildiğini bilmeyen insan ise cahildir ve bu cahillik, bilginin imkanına gölge düşürmez. Yani cehalet, bilginin mutlak yokluğu anlamında olmayıp o anda o muhatap tarafından bilinmediği anlamına gelir.

- Biliyorum yani bildiğimi biliyorum (ilim).
- Bilmiyorum yani bilmediğimi biliyorum (ilim).
- Biliyorum ama bildiğimi bilmiyorum (çelişki).
- Bilmiyorum ve bilmediğimi de bilmiyorum (saçmalık).

Aristoteles’e göre dördüncü ihtimal “bilmediğini bilmektir” ki filozof, böyle bir kişinin konuşmasına bile gerek olmadığını ifade ederek böyle bir kişinin muhatap alınmaya değer olmadığını ifade etmiştir.<sup>170</sup>

İslam kelam ilmi geleneğinde bilginin imkanı ve doğruluğu savunulmuş; fakat bilginin cevher mi yoksa araz mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bilginin cevher ya da araz olarak kabul edilmesinin sonuçlarına aşağıda değinmek istiyoruz.

<sup>169</sup> Bkz. İbn Rüşd, *Psikoloji Şerhi*, 55vd.

<sup>170</sup> Krş. Aristoteles, *Metafizik*, 187vd.

Tekrar konumuza dönersek; bilginin tamamen somut olduğunu iddia eden gelenek, aşırılıkla itham edilmiştir.

Fakat buna karşılık bir başka aşırılık ise nominalizm ve aşırı idealizmdir. Zira bu teorilerde bilgi, tamamen soyut ve itibari yani zihnin ürünü olarak kabul edilmiştir ki bunun sonucu tamamen sanal bir bilgi; hatta sanal/kurgu bir metafizik teoridir.

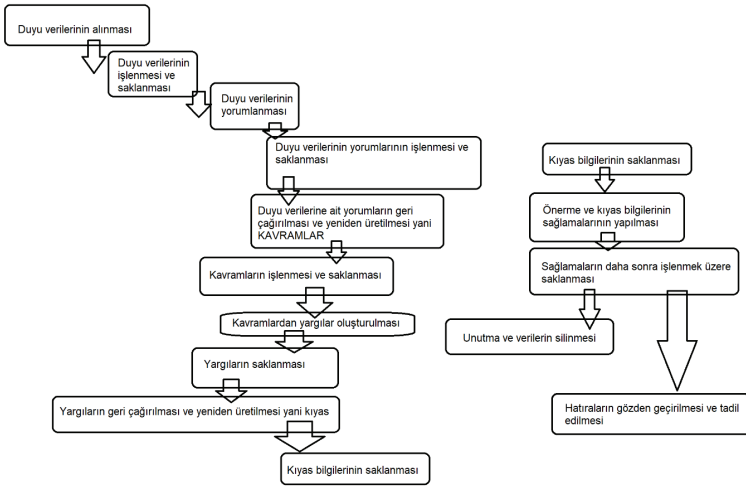
Günümüzdeki bilgiler ışığında akı, nefsi ve hatta hafızayı bilimsel olarak bilip izah edemiyoruz. Hatta bazı nörobilimcilere göre hafıza, beynin dışında bir yerde olmalıdır. Konu tartışmalı ve ihtilafli olmakla birlikte; her ne kadar nefsin ve aklın varlığını ölçüp kaydedemiyorsak da bu faaliyetlerin somut işlem merkezleri olan beyni ve zihni gözlemleyebiliyoruz.

Şöyle ki: akli tarif ederken, beyinden gelen dağınık ve karmaşık bilgilerin üst bir bakışla yorumlanmasından söz etmiştik. Bu yorumlama esnasında nöronlar arasında protein bağları ve elektro-kimyasal işlemler oluşmakta ve genel olarak bu faaliyetler haritalandırılabilir. Elimizdeki imkanlar, tek bir nöronun faaliyetlerini gözlemleyebilmekten uzaktır. Ki bu durumda bu veri kayıtlarını ve aklın somut işlemlerini henüz ayrıntılı olarak gözlemleyemiyoruz. Fakat genel olarak burada bir hareketlilik ve iletişim olduğunu ölçümlüyoruz. Hatta bir akli faaliyeti meydana getiren milyonlarca nöronun çalışması esnasındaki elektro-kimyasal olayları haritalandırabiliyoruz.

Bu durumda duyu ve akıl verilerinin de somut ve gerçek yani hakiki mahiyetler olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar asıl ve faal işlemleri yani ruh ve akli gözlemleyemiyor isek de bunların etkilerini ve sonuçlarını gözlemleyebiliyoruz. Aslında biz; kuantum parçacıkları, çekim kuvvetlerini, elektronları ve

hatta enerjiyi, doğrudan gözlemleyemiyoruz. Bunların etkilerini ölçerek teorik olarak bunlara ait istatistiksel koordinat veya dalga haritaları çıkarıyoruz. Ve kendilerini değil de etkilerini ölçtüğümüz bu alanlara ait bilgileri bilimsel olarak kabul ediyoruz.<sup>171</sup> Bu durumda insan bilgisinin ve hatta düşünce eyleminin, bir elektron ve kuantum parçası veya bir enerji ya da yer çekimi kadar gerçek olduğunu söyleyebiliriz.

**Tablo 1- Akli bilginin türleri ve insan aklının temel işlemleri**



### C. Kavram ve yargı bilgileri (analitik ve sentetik önermeler)

Klasik mantıkta bilgi, dış dünyadaki varlıklara (hâricî varlık/birincil cevherler) ait duyu verilerinin (hissî suret) insan zihni tarafından soyutlanması ve işlenmesi (hayâlî suret/ikincil cevherler/kategoriler/ilk makuller) neticesinde tamamen akılda oluşan (zihni/itibârî varlık) kavramlarla

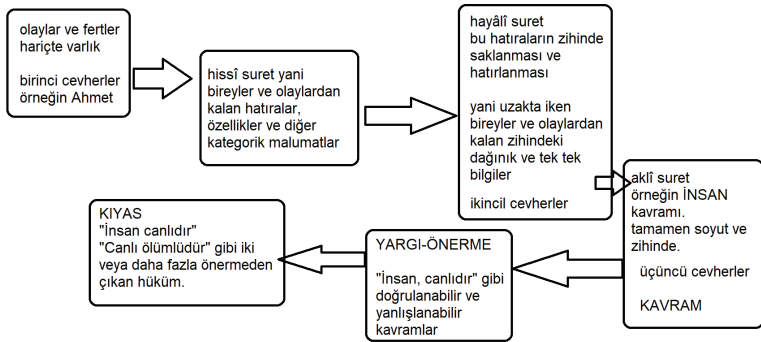
<sup>171</sup> Omnes, *Kuantum Felsefesi*, 232vd. Ayrıca bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 47vd.

(tasavvur/mahiyet/hakiyet//ikinci maküller/üçüncü cevherler/küllîler) başlamaktadır. Ki gerçek anlamda ilk bilgi (ilim) budur.<sup>172</sup>

Zihin, kavramları birleştirerek önce önermeleri; sonra da bu önermeleri birleştirerek kıyası oluşturmaktadır. Bu üç işlem aynı zamanda insan aklının temel yetileri olup klasik mantık ilminin ana konularını oluşturmaktadır.

Çalışmamızın ana konusu, işte burada bahsedilen ve gerçek anlamda insan bilgisi olan kavram ve yargı bilgilerinin ontolojik geçekliğidir.

**Tablo 2- İnsan bilgisinin oluşum aşamaları ve türleri**



## 5. İlim yani akli bilgilerimiz cevher mi yoksa araz mıdır?

Klasik mantık geleneğinde bilgi, kavram yani tasavvur ile başlamaktadır. Tasavvur, dış dünyadaki bireylerin zihindeki sureti olarak tarif edilmiş olup bu anlamda bilginin (ilim) tanımı ile örtüşmektedir. Bir başka ifade ile bilgi, ilk olarak beş tumdür.<sup>173</sup>

<sup>172</sup> Bkz. İbn Sînâ, *Kategoriler*, 86vd.

<sup>173</sup> Bkz. Sâvî, *el-Besâiru'n-nâsriyye*, 57.



Beş tûmelden birisi olan tûr (nev') gerçek anlamdaki kavram bilgisidir. Zira beş tûmel içinde dış dünyada bireyleri olan tek tûmel, tûrdür. Bu anlamda tûr; mahiyet ve hakikat ile örtüşmekte, zatı yani dış dünyadaki bireyi temsil etmektedir. Tûrûn, cevhere; diğer dört tûmelin ise tûrû ve dolayısıyla cevheri oluşturan arazlara benzetilmesi mümkündür.

Cevher ve araz konusuna varlık bahsinde değinmiş idik. Konuyu burada tekrar bilgi bağlamında ele alırsak; cevher ve araz ayrımı ontolojik değil epistemik bir ayrımdır diyebiliriz. Zira dış dünyadaki varlıkları cevher veya araz olarak bölemeyiz. Dış dünyada bireyleri görürüz. Dahası biz cevheri, arazlarla birlikte algılarız; yani doğrudan cevheri duyarlarla elde edemeyiz. Aslında cevher, insan zihninde oluşan bir anlamdır.<sup>174</sup>

Bilginin cevher mi araz mı olduğu ya da nasıl bir ontolojik duruma sahip olduğu tartışmaları, ilk olarak burada başlamaktadır. Eflatun ve Aristoteles arasındaki tartışmayı özetlersek; “cevher, arazların bir araya gelmesi midir yoksa cevher, arazların bir araya gelmesine ilaveten kendisine ilave edilen fazladan bir suret/ide ile mi oluşur?” diyebiliriz. Buradan madde-suret tartışması ortaya çıkmaktadır. Meseleyi ilaç örneği üzerinden ele alırsak; ilaç, bir takım farklı parçaların (eczâ; eczane ismi buradan gelir) belli oranlarda bir araya gelmesi ile oluşur. Buradaki kritik soru şudur; bu parçaların tûrû ve miktarı, ilacı oluşturmaya yeterli midir yoksa bu parçalara ilaveten ayrıca bizim bilmediğimiz bir başka özellik mi dahil olmaktadır? Eflatuncu görüşe göre, parçaların bir araya gelmesinin ilaçları oluşturmaya yetmediği, bu parçalara

<sup>174</sup> Krş. İbn Sinâ, *Kategoriler*, 86vd.

idelerden de biraz ilave yapmak gerektiğini söylemek mümkündür.<sup>175</sup>

Aristoteles'in temel açıklamaları dikkate alındığında ise suret, ekstra bir şey olmayıp, bu parçaların bir araya gelme ve hangi parçaların bir araya geleceği bilgisinden ibarettir. Bu durumda mahiyet, varlığa zait bir şey değildir. Bir başka ifade ile "insan kavramı" ile "insanlık mahiyeti" aynı şeydir.

Peki türün, fasıl ve cinsten (veya cins ve araz ya da diğer tümellerden) oluşması nasıl açıklanacaktır? Zira burada tür yani en temel kavramlarımız, bireylerin kendi gerçeklerine ve mahiyetlerine ilave bir takım özellikleri de içeriyormuş gibi görünmektedir. Aristotelesçi açıklamaları esas alarak, cevher-araz ilişkisinin yukarıdaki yorumunun bu konuya çözüm olabileceğini söyleyebiliriz. Yani insan kavramı, insanlık mahiyeti ile aynı anlamı içermekte olup insanlık, insan kavramına ilave bir şey değildir. Bilakis, ruh ve bedenin yani maddenin nefis ile birleşmesinin bir sonucudur ki burada bizim bildiğimizden fazladan/başka bir bileşen yoktur. İnsanın suretinin insan nefsi olduğunu kabul eden görüşlere göre suret, maddeye zaitmiş gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Fakat bu hususu da insanın, ruh ve beden cüzlelerinden oluştuğunu; insanlığın bu bileşenler olduğunu söyleyerek izah edilebilir.<sup>176</sup>

Yine de klasik dönemde, mahiyetin, varlığa ya da varolma sıfatının varolan şeye zait olup olmadığı konularındaki görüşler tartışmasız kabul edilebilecek bir sonuca ulaşmış değildir. Ki aslında bilim ve felsefenin doğası dikkate alındığında, başlangıç için gerekli ilk ve zorunlu (evvelî ve zarurî

<sup>175</sup> Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, 124vd.

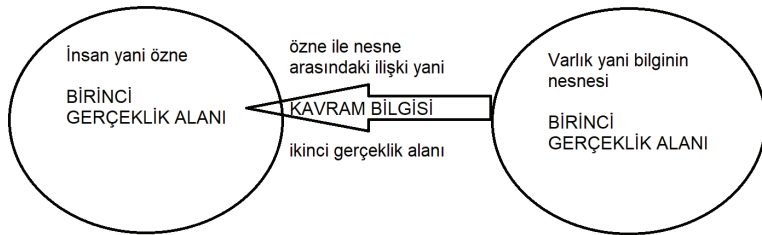
<sup>176</sup> Krş. İbn Rüşd, *Psikoloji Şerhi*.

bilgiler) hariç diğer meselelerde nihai bir neticeye ulaşmayı da beklememek gerekiyor.

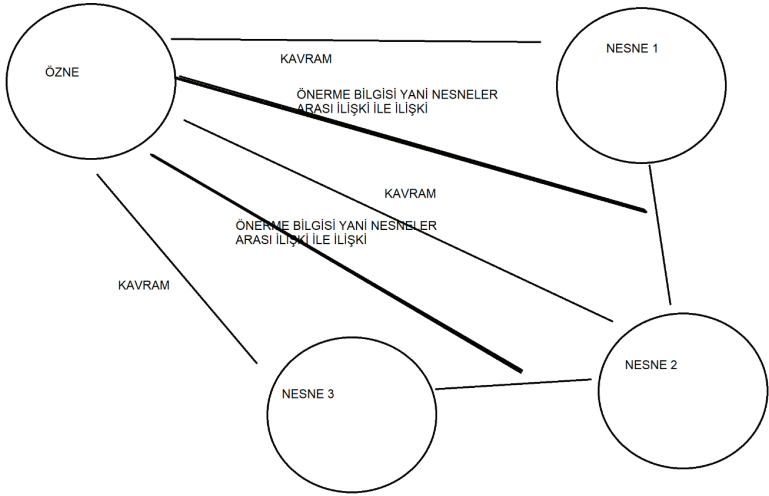
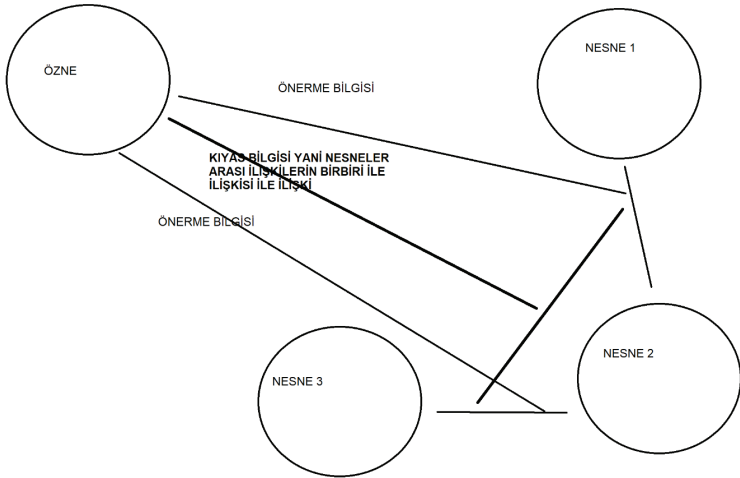
Cevher ve tür meselesine tekrar dönersek; dış dünyada bireylerin bulunduğunu, bu bireylerin de kendilerini bize, arazlarla arzettiğini; duyuların arazları idrak ettiğini, cevherin yani mahiyet ve hakikatin, akıl tarafından oluşturulduğunu/bilindiğini ifade etmiştik. Peki akıldaki bu cevher veya tür yani suretin kendisi araz mıdır yani geçici ve tali midir yoksa cevher midir yani hakikati ve sabitesi var mıdır?

İbn Sînâ'ya göre bilgi, nispettir ve izafet kategorisine dahildir; yani arazdır. Zira bilgi, varlığın kendisinde olmayıp insanın varlıkla ilişki kurması sonucu ortaya çıkar. Bu durumda kendi başına bağımsız bir varlığı yoktur; asıl önemli dış dünyada bir varlığı bulunmamaktadır. Bilginin varlığı, bilen özne ile bilinenin yani insan ile alemin varlığına bağlıdır ki bu durumda bilgi bir izafet veya nispet olmaktadır. Fakat burada bir çelişki olduğuna değinmek istiyoruz. Zira her ne kadar İbn Sînâ, bilginin araz (izafet kategorisine dahil) olduğunu ifade etse de İbn Sînâci gelenek, bilgiyi, suret olarak yani bir cevher olarak tarif etmiştir.<sup>177</sup>

**Tablo 3- Birinci ve İkinci Gerçeklik Alanı Yani Harici ve İtibari Varlık**



<sup>177</sup> Krş. İbn Sînâ, *Kategoriler*, 137-138.

**Tablo 4- Üçüncü Gerçeklik Alanı Yani Önerme Bilgisi****Tablo 5- Dördüncü Gerçeklik Alanı Yani Kıyas Bilgisi**

Genel olarak mantık eserleri İbn Sînâ'nın bu görüşünü esas alarak ilerlemişler yani bilginin araz olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat İbn Sînâ sonrası, özellikle de bazı

kelamcılar, bilginin araz oluşunun; bilginin varlığına ve dolayısıyla da hakikatine gölge düşüreceği görüşünden hareketle bilginin cevher mi yoksa araz mı olduğu konusunu tartışmaya açmışlardır. Şöyle ki bazılarına göre bilgi, varlığın zihindeki “suret”idir. Bu durumda bilgi, cevher olmaktadır. Bazıları ise bilgiyi, “suretin hasıl olması” olarak tarif etmişlerdir ki bu durumda bilgi bir isim veya cevher olmayıp sadece bir yüklem ve sıfattan ibarettir yani arazdır.<sup>178</sup>

Bilginin cevher mi yoksa araz mı olması tartışmasının asıl dayandığı sorunun, zihnî/itibârî varlığın, gerçeklik boyutu ve gerçeklik derecesi ile alakalı olduğunu söylemiştik. Bir başka ifade ile bilginin araz olduğunu kabul etmenin; bilginin, geçici ve anlık oluşan, aslında kendi başına varlığını da devam ettiremeyen ve bu yüzden de kalıcı bir varlığa sahip olmayan bir şey olduğunu iddia etmek olduğu söylenebilir. Bu durumda bir nesnenin varlığı, kurulan ilişkilere göre şekillendiğinden; her bir ilişkide yeni bir bilgi oluştuğu, dahası aynı nesne ile ilişki kuran farklı kimselerde, ilişkinin değişmesinden dolayı ve bilginin de bir ilişki olması nedeniyle farklı bilgiler oluştuğu; hatta bilginin ve dolayısıyla doğruluğun, bilen öznenin durumuna bağlı olacağı gibi mahzurlar ortaya çıkmaktadır.<sup>179</sup>

Bu kaygıları taşıyanlar ise bilginin cevher olduğu, yani öznenin durumuna veya farklılığına göre değişiklik arzetyemeyeceği, bu durumda doğruluğun da bilen özneye değil varlığın kendisine ve bir de insan aklının fitratına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.

<sup>178</sup> Bkz. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevakıf*, 168vd.

<sup>179</sup> Bkz. Akşüz, *Gelenekten Hareketle “Özgürlük-Tutarlılık, Sübjektiflik-Objektiflik ve Farklılık-Ortaklık” İkilemleri Üzerine Bir Değerlendirme*.

Aslında insan aklının fitratı ve varlığın tabiatı dikkate alındığında bu iki tartışmanın da çözülebilmesi mümkündür.

## **6. İnsan, tabiatın dolayısıyla da bilginin ve bilme sürecinin bir parçasıdır**

İbn Sînâ şarihleri, insan zihninin doğuştan boş bir levha olduğu (tabula rasa/heyûlânî akıl/levhâyı gayri mektûbe) ve ilk bilgilerin duyularla elde edildiğini ifade etmektedirler. Bu durumda akli bilgilerimizin de ilk ve temel kaynağı duyulardır. Bilginin insanda yani insan aklında oluşan bir durum olması, onun objektifliği tartışmalarını gündeme getirmektedir. Bu sorunu ortadan kaldıracak ilk açıklama; bilen özne ile bilinen nesnenin tabiatı arasında bir uyum olması veya bir başka ifade ile bilen, bilinen ve bilmenin aynı ilahi nizam tabii olmasıdır. Yani nasıl ki midenin bir çalışma prensibi varsa aklın da bir çalışma prensibi vardır. Ki akıl söz konusu olduğunda bu fitrat, Allah'ın kendisine verdiği "isimlendirme yeteneği"dir.<sup>180</sup>

İnsan aklının doğuştan boş olduğunu iddia eden İbn Sînâcî gelenek, bu ilk aklın bir fitratının bulunduğu ve bir takım ilk bilgilere (evâil) sahip olduğunu ifade etmişlerdir.<sup>181</sup> Bu ilk bilgilerin, aklın çalışma prensipleri olan kategoriler olduğu söylenebilir. Zira insan zihni, varlık ile karşılaşınca ilk olarak, büyüklük-küçüklük, doğru-yanlış ve zaman-mekan gibi ayrımlarda bulunmaktadır ki bunlar kategorilerdir. Kategorilerin insan zihninin ortak özelliği olması, tüm insanların bilgileri arasında bir uyum olduğunu göstermesi bakımından, insan bilgisinin tutarlılığını desteklemektedir.

<sup>180</sup> Bakara, 31.

<sup>181</sup> Bkz. Akyüz, *Fabreddin er-Râzi'ye Göre Aklın Tanımı ve Temel İşlevleri*, 24.

Diğer taraftan her ne kadar kategoriler insan zihninde olsa da varlıklar, kategorilerle bilinmeye müsaittir. Yani biz varlıkta, renk ve konum gibi yönlere işaret edebilmekte ve bunu başkalarına aktarabilmekteyiz. Biz, bugün, fotonların beyin tarafından yorumlanması olduğunu biliyoruz. Fakat bütün insan beyinleri, aynı frekans ve şiddetteki fotonları aynı renk olarak yorumlamakta, dahası bunu bilen öznenen bağımsız olarak yapmakta, sürekli aynı şartlarda aynı işlemi aynı şekilde yorumlamakta olup varlığın kendisi de sürekli olarak aynı yoğunluk ve frekansta foton yaymaktadır.

İnsanın, tabiatın bir parçası olmasının önemli bir sonucu olarak, günümüz bilgileri dikkate alındığında, insan zihninin çalışmasında maddeyi oluşturan parçacık ve enerjilerin temel prensiplerinin geçerli olduğunu biliyoruz. Yani gerek duylar gerekse zihin, önceki bölümlerde de izah edildiği üzere, maddenin bu temel özelliklerini kullanarak veri işlemekte, veri depolamakta ve verileri tekrar tekrar kullanmaktadır.

Zihnin bu temel işlevinin bir sonucu da, duyu verilerinin ve hatta duyu verilerinin yorumlanmasının, beyin tarafından otomatik olarak yani insanın bilinç ve iradesi dışında işlenmesidir. İnsan, bilme ve sonuçlandırma hatta çıkan sonuçları değerlendirme konusunda iradeli ve bilinçli davranabilir ama temel veri kaydetme ve işleme süreçlerini değiştiremez; buna ancak belli oranlarda müdahale edebilir.

İnsan zihni ile tabiat arasındaki bu uyum, bilginin objektifliği ve ontolojik gerçekliği meselesinde önemli bir dayanaktır.<sup>182</sup>

<sup>182</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Akyüz, *Gelenekten Hareketle "Özgürlük-Tutarlılık, Sübjektiflik-Objektiflik ve Farklılık-Ortaklık" İkilemleri Üzerine Bir Değerlendirme*.

## 7. Bilgi, sonuçtur

Klasik dönemde varlık-bilgi ve dolayısıyla da gerçeklik ve doğruluk ayrımı yapılmıştır ki bu ayrım hala güncelliğini korumaktadır. Buraya kadar yazılanlardan, bilginin bir cevher olduğu, dahası somut olarak gözlemlenebildiği ortaya çıkmaktadır. Bu da varlığı olduğu gibi bilme veya bir başka ifade ile insanın varlığı kesin olarak bilebileceği ve bu bilgisinde hata etmeyeceği anlamına gelmektedir. Fakat durum böyle değildir. Bilgimiz sürekli gelişmekte, bazı bilgilerimiz yanlışlanmaktadır.

Bunun sebebi, bilginin, varlığın bilgisi olması ve dolayısıyla varolandan sonra ve varolana bağlı olmasıdır. Bu durumda bilginin ontolojisi ile bilginin konusu olan varlıkların ontolojisi arasında ayrım yapmak gerekiyor. Bu ayrım, hem gerçeklik-doğruluk ayrımının yapılmasında hem de zamanda geriye doğru gitme imkanının, insan için, ontolojik olarak değil de ancak epistemik olarak mümkün olabileceğini ortaya koyma meselesinde önemli olacaktır.

## 8. Ek not 1: Gözlemlenen kısım, görünen kısım

Bilimin, görünür/ölçülebilir olanla ilgilenmesi ve felsefenin, bilimin sınırları olduğunu ifade etmesi, bizim, bilme süreçlerinin hatta bilginin bazı yönlerinin farkında olmadığımız anlamına gelmektedir. Zaten zihin araştırmaları da bugün, beyin ile ilgili çok az şey bildiğimizi ifade etmektedir. Buna göre:

- Bilgi, bugün, hem parçacık hem de dalga olarak kabul edilmektedir. Zira duyu verilerinin işlenmesinde parçacıkların ve kuvvetlerin temel özelliklerinden istifade edilmektedir.
- Zihnin genel olarak çalışmalarını haritalandırabiliyoruz yani bir nöronun nasıl çalıştığını ve bir bilginin beyinde nasıl kodlandığını bilemiyoruz.



- İnsanın duygularını, hem beyni hem de vücuttaki sinir etkileşimlerini inceleyerek gözlemleyebiliyoruz. Zira bazı duygularımız yüzümüzde bazı duygularımız da mide veya kalbimizde bir takım etkiler bırakmaktadır. Ama yine de bu işleri yürüten mekanizmayı tam olarak bilemiyoruz.
- Elektro-kimyasal olaylar bir tepki ve sonuçtur. Fakat bu tepkiyi yöneten merkezin ne olduğu, hafıza meselesi gibi muğlaktır.
- Hormonlar da aynı şekilde sonuç ve tepkidir. Yani öfkenin sebebi sadece hormon veya sinirlerden/nöronlardan gelen mesajlar değildir. Bu mesajları yorumlayan ve ilgili hormonlara talimat veren bir merkez vardır ki bu merkez, bizim nefis adını verdiğimiz şeydir.
- Burada bilgi işletim sistemi sorusu, acaba bütün beyinlerin dışarda başka ve tek bir merkeze mi bağlı olduğu sorusunu ortaya çıkarmaktadır ki bu durum, klasik dönemdeki “ittisal” teorisini akla getirmektedir.<sup>183</sup>

Bilgilerimizin görünüle sınırlı olması; bilgilerin nerede saklandığı ve silindiğini söylediğimiz bilgilerin nereye gittiği sorularını akla getirmektedir ki gerek verilerin saklanması gerekse unutulmanın beyin fizyolojisi açısından ne anlama geldiği sorusu, bilginin geleceği probleminde karşımıza çıkacaktır.

### **9. Ek not 2: Küllî nefis ve ittisal üzerine; tüm zihinleri birbirine bağlayan bir sistem ya da tüm zihinlerin bağlı bulunduğu bir merkez var mıdır?**

Bu konu, insan ve nefis bahsinde ele alınabilirdi ancak gerek önceki konuların epeyce yoğun olması gerekse bu açılmaya ihtiyaç teşkil edecek bazı bilgilerin de ortaya

<sup>183</sup> Bkz. Kutluer, *İttisâl*, TDVİA, 23/484-485.

konulmasının gerekliliği nedeniyle konunun bu bölümde ele alınmasının daha anlamlı olduğu kanaati hasıl olmuştur.

Burada sorulması gereken ilk soru, “2+2’in 4 etmesi rastlantı ve zorunluluk mudur? Yoksa acaba yaratıcı tarafından böyle planlandığı için mi 2+2=4’tür?” Bu soru, duyu verilerinin işlenmesi ve kaydedilmesinin arkasındaki sistemi anlama açısından önemlidir. Soruyu, bilginin geçmişi-geleceği ve ayrıca kader meselesi bağlamında ele alacak olursak “şayet tüm varlıkları, atomları bir araya getiren parçacık ve enerjilerden oluşmuşsa acaba bu oluşum bir tesadüf müdür veya bir sisteme mi dahildir yahut sistemin de ötesinde tüm süreç planlanmış mıdır?”

Bu soru, bilginin nereden geldiği ve nasıl oluştuğu meselesini anlamak için önemlidir. Zira bilgi, varlığın bilgisi ve dahası varlığın sonucu ise; acaba bu varlığın sebebi, sistemin kuruluşu ya da tüm süreçleri içeren bir önceden bilgi var mıdır? Bu durum “faal akıl ve ittisal teorileri” bağlamında tartışılmıştır.<sup>184</sup>

İkinci soru ise tüm insan zihinlerinin nasıl ortak kategori ve kurullarla çalıştığı meselesidir. Ki yukarıda da bu probleme değinmiş idik. Gelenek, sanki mıknatısların birbirini çekmesi gibi zihinler arasında da bir iletişim ve uyum olabileceğine dair ifadeler içermektedir. Bugün bilim, işleyişi anlayabilmekte ama işleyişi sağlayan merkezi sabit bir yere oturtmamaktadır.

Üçüncü soru ise kainattaki tüm bilgileri kaydeden ve saklayan bir beyin yani klasik ifade ile bir “külli nefis”<sup>185</sup> var

<sup>184</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Özpilavcı, *Akıl Risalesi Geleneği ve Bu Geleneğin Bağlamında Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Akıl Risalesi*.

<sup>185</sup> Külli nefis hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akyüz, *Ebübekir Zeke-riyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri*, 55vd.

mıdır? sorusudur. Dahası böyle bir merkez varsa acaba bu merkez ilk soruda sorulan “sâhibü’s-suver” ile aynı şey midir?<sup>186</sup> Gelenekte yukarıdaki üç soru da sorulmuş ve bir açıklama yapılmaya çalışılmıştır.

Günümüzde bilginin gözlemlenebilen kısmının, süreci neyin ve nasıl idare ettiğine dair sorular cevap verememiş olması bu soruları güncel tutmaktadır. Örneğin DNA şifrelerini ele alırsak; günümüzde şifreler, kendi başına bir anlam ifade etmezler. Şifreleri anlamlı kılan öncesinde bir planlama gereklidir. Ayrıca şifreleri çözen bir merkez olmalıdır (bu merkez tek bir insan da olabilir). Fakat DNA söz konusu olduğunda bu merkezi tam olarak tanımlayamıyoruz.

Yine canlılığın ne olduğunu anlayabiliyoruz ama canlılığın ne olduğunun tam bir tanımı yapmış ve niçinini bulabilmiş değiliz. Mesela bu noktada, yapıların, belli bir seviyeye geldiğinde nasıl sıçrama yapıp farklı davrandığını da bilemiyoruz. Bu düzeyleri tespit edebiliyoruz ama düzeylerin niye böyle olduğunu bilemiyoruz. Kaos teorisinde incelenen bir konu olan bu meseleye dair en özet bilgi şudur; “sayılar, belli bir karmaşadan sonra sıçrama yaparlar. Bu durum formüller için de geçerlidir. Yani sayılar ve formüller, belli bir düzeyden sonra, artık, kendilerini oluşturan parçaların özelliklerinden farklı davranış sergilerler.” Bu düzeylerin bir sabitesi vardır ama bu sabitin neden ve niçin öyle olduğunu bilemiyoruz.

Özetlemek gerekirse; DNA şifrelerini kodlayan ve okuyan bir sistem vardır. Aynı şey zihindeki verilerin saklanması ve işlenmesinde de geçerlidir. Ki buna akıl diyoruz. Fakat akıl, bütün bu parçaların toplamı mıdır yoksa bizim

<sup>186</sup> Bkz. Özpilavcı, *Akıl Risalesi Geleneği ve Bu Geleneğe Bağlamında Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Akıl Risalesi*.

gözlemleyemediğimiz tarafı var mıdır?; ve asıl önemlisi silinen bilgiler nereye gitmektedir? Zira bilgi zihnimizde işlenmekte ve saklanmaktadır. Bugün DNA'da kodlanan bilgileri çözebilsek de zihnin bilgileri nasıl ve nerede kodladığını bilmiyoruz.

Fakat hepsinden daha kritik bir soru; kuantum fizik ve felsefesinin tüm açıklama ve işleyici incelendiğinde, acaba tüm bilgileri kaydeden daha üst bir sistem olup olmadığıdır. Veya bir başka ifade ile nasıl ki insan beyni bir takım bilgileri saklayabiliyor ise zihnin temel çalışma prensibini oluşturan madde ve enerjiden oluşan kainatın kendisi, acaba daha büyük bir beyin olarak işlem yapıyor olabilir mi? Ya da bilemediğimiz başka varlık boyutlarında bu işlemi yapan bir mekanizma olabilir mi? Bu soru henüz cevaplanabilmiş değildir. Fakat yukarıdaki üç soru dikkate alındığında, bilginin nereden gelip nereye gittiği, dahası ZAMAN'ın ne olduğunun anlaşılması; bir başka ifade ile geçmiş ve geleceğin bilinebilme ihtimali, insan zihni için en heyecanlı sorulardan birisidir.

Sonraki bölümde, bu soruya kesin bir cevap bulamasak da en azından konunun anlaşılması ve çözüme doğru bir adım atılması için doğru ve gerekli soruları sormayı arzu ediyoruz.



Dördüncü Bölüm

“ZAMAN”



## BİLGİNİN PARÇASI VE KADERİ

### 1. Mutlak ve izafi zaman: Zaman, dehr ve sermed

**Z**aman, Aristoteles tarafından kategori yani aklın ilk ilkelerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Fakat bu ilk ilkelerin zihinde bilfiil ya da bilkuvve olarak varolup olmadığı hususu münakaşalı bir mevzudur. Şöyle ki; zaman, bir cevher midir yani akılda bulunan bir bilgi midir yoksa aklın varlıkla ilişkisi esnasında ortaya çıkan bir durum mudur? Aristoteles'e göre zaman, arazdır yani kendi başına bir durum değildir; bilgi ile birlikte meydana gelir ve bilginin bir parçasıdır.

Aristoteles, zamanı, “hareketin sayısı/ölçüsü” olarak tanımlar. Fakat sonraki dönemlerde bu hareket, doğrusal hareketin tanımı olarak kabul edilmiş; daha uzun süreli ve döngüsel hareketin var olduğundan söz edilmiştir. Hatta İbn Sînâ'ya göre bu iki zaman türü de varlığı açıklamakta yeterli olmayıp “mutlak zaman” ya da “zamansızlık” veya “ilahi zaman” olarak tanımlayabileceğimiz “sermed” ve “ebed” kavramlar öne sürülmüştür.<sup>187</sup> Ki sermed kavramı dikkate alındığında, zamanın, sadece zihnin bir işlemi ya da bilginin bir parçası olmadığı, aynı zamanda kendi başına da varlığının bulunduğu söylenebilir.

<sup>187</sup> Bkz. Akyüz, *Ebübekir Zekerıyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri*, 147.



## 2. Değişim, zaman ve zamanlama: Zamanın dış dünyada ve zihindeki durumları

İkinci tartışma ise dış dünyada zamanın varlığının bulunup bulunmadığıdır. Yani zaman zihinde midir veya metafizik bir durum mudur yahut fizik alemde zaman diye bir şey bulunabilir mi? Einstein, zamanı, “kadranda görünen şey” olarak tanımlamış; daha sonra zaman, atomların hareketinin yani değişimin ölçüsü olarak kabul edilmiştir.<sup>188</sup>

Günümüzde zaman, mekan ile birlikte ele alınmaktadır ve varlığın bir boyutu olarak incelenmektedir. Bu açıklamaya göre zaman, sanki dış dünyada, mekan gibi varlığı bulunan somut bir şeymiş gibi tasarlanmaktadır. Fakat burada kastedilen duruma zaman demek yerine “değişim” demek daha doğru olur. Şöyle ki varlıkta bir akış ve geri alınamaz bir gidiş vardır. Bu somut olarak gözlenebilir. Ama zaman adını verdiğimiz şey, bu değişimin bir yorumudur ve zihnin bir işlemidir. Yani zihin, tıpkı mekan gibi, dış dünyadaki olayları ve değişimi, kendisini ve şimdii/anı dikkate alarak tasnif eder. Bu durumda zaman bir yorum hatta bir varsayımdır diyebiliriz. Yani zaman, öncelikli olarak duyuların, değişimi algılaması ve sonra aklın olayları yorumlamasıdır.<sup>189</sup>

Mesele zamanın kendi varlığı açısından bu şekilde açıklanabilir. Fakat insanın bilgisi söz konusu olduğunda zamanın tanımı, bilginin ontolojisinin temel kurucu parçası haline gelmektedir. Zira zaman, geçmiş ve gelecek ile alakalı olması bakımından bilginin nereden gelip nereye gideceği konusunda belirleyici bir etkidir.

<sup>188</sup> Bkz. Hawking ve Penrose, *Zamanın ve Uzayın Doğası*, 65vd.

<sup>189</sup> Bkz. Işıklı, *Kuantum Dünyasında Zaman Var mı?*, 102vd.

### 3. Bilinç ve zaman ilişkisi: Canlı olmak bilinçli hareket etmektir ya da varolmak değişmektir

İlk bölümde, canlılığın hareket etmek ve eylemde bulunmak olduğunu ifade etmiştik. Bu, akış ya da değişim veya oluş-bozuluş adını verdiğimiz şeydir. Zira canlılığın en genel tanımı, istemli harekettir. Bu durumda değişim, kaçınılmazdır. Ayrıca maddenin de sürekli olarak oluş ve bozuluşa maruz kaldığını, atomların sürekli hareket ettiğini, hatta Aristoteles'in aksine modern dönemde aslolanın hareket olduğunu ifade etmiştik. Şöyle ki Aristoteles'e göre varlıklar hareketsizdir ve hareket için bir sebep gerekir. Oysa günümüz biliminde durum farklıdır. Aslolan harekettir yani atomlar sürekli olarak hareket ederler. Atomlar hareket etmese bile en azından onu oluşturan parçacıklar hareket etmektedirler. Bu hareket neticesinde enerjiler ve yükler oluşur. Bu da parçacıkları ve atomları, birleşmeye veya ayrılmaya zorlar ve böylece sürekli yeni şeyler oluşur.

Atomik ya da atom altı bu hareketler, doğal olarak hücrelerin oluşmasını ve hatta ömürlerini etkilerler. Şöyle ki atomların hareketlerini hızlandırabilirsek hücrelerin oluş ve bozulmaları da hızlanacağı için ömürleri de kısalmaya başlar. Bu durumda insanın yaşlanması da hızlanır. Tersine durumda yani atomların ya da parçacıkların hareketlerini yavaşlatabilirsek hücrelerin ömrünü ve dolayısıyla da insanın ömrünü uzatabiliriz.

İnsan zihni de çalışma prensibi olarak maddenin bu en temel parçacıklarının fonksiyonlarından istifade ettiğine göre; atomların hareketlerini yavaşlatmak, zihnin çalışmasını ve bilgi süreçlerini yani bilincimizi ve algımızı da yavaşlatacaktır.<sup>190</sup>

Şu halde zamanın tamamen somut olduğunu söyleyemesek de maddi süreçlerin, zaman algısını etkileyebileceğini

<sup>190</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Heisenberg, *Fizik ve Felsefe*, 251vd.

söylemek mümkündür. Zira zaman, bir bilinç durumudur ve irade, bilinç ve hatta uyku gibi olaylar, bu algıyı etkileyebilmektedir ki klasik dönemde de mutlak ve izafi zaman meseleleri tartışılırken uyku ve uykusuzluk halleri örnek verilmiştir.

#### 4. Zamanın İlkeleri

Mevcut kitaplardan hareketle zamanın anlaşılması için ele alınması gereken birkaç ilke olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar:

- Mekan,
- Hız ve kütle,
- Işık hızı,
- Entropi, çökme ve deneyleme ilkeleri.
- Belirsizlik ilkesi, rastlantı ve kaos,
- Süperpozisyon ilkesi ve dolanıklıktır.

#### A. İnsanın sınırları ve mekan

Zamanı anlamanın önemli ölçülerinden birisi, insan bilgisinin yani insanın duyularının ve aklının bir sınırı olduğudur. Zira duyularımız, tüm varlığı idrak edemezler. Öncelikli olarak duyularımız, belli frekans aralıklarıyla sınırlandırılmıştır. Örneğin her sesi duyamayız ve her rengi algılayamayız. Bunun alt ve üst sınırları vardır. Örnek olarak beyin, çok aşırı şiddetli acı durumunda kendini kilitlemekte ve bu acıyı bilinç dışına itmektedir. Aksi halde insan vücudu, bu dayanılmaz acı karşısında iflas edebilirdi.<sup>191</sup>

Duyularımızın ve beynimizin ikinci sınırı ise kapasitedir. Yani beyin, belli bir veri işleme ve saklama kapasitesi

<sup>191</sup> Bkz. Canan, *İnsan Fabrika Ayarları II*, 158vd.

vardır. Yine mesela insan zihni aynı anda tek bir olaya odaklanabilir. Bunlar da insan bilgisini sınırlayan durumlardır.<sup>192</sup>

Bilgimizin üçüncü bir sınırı ise mekandır. Mekan, uzaklık gibi sınırları ve yine maddi olan ve olmayan veya frekans aralığı ya da dışı gibi durumları ifade etmektedir. İnsan zihni, üç boyutu idrak edebilir; dört ve daha üzeri boyutları idrak edemez (ileri derecede matematik işlemler hariç).<sup>193</sup> Hatta insan zihni, diğer canlılara göre mekanı algılamada ve yön bulmakta daha zayıftır. Bazı canlılar iç pusula, yıldızların durumu veya dünyanın manyetik alanına göre bir mekanlama ve yön bulma işlemi yaparken insan; duyu verileri ile elde ettiği bilgilere göre haritalandırma yapabilmektedir (tabi ki teknolojik imkanlar hariç; burada insanın birey olarak yön bulmasından bahsediyoruz).<sup>194</sup>

Özetle ifade etmek gerekirse insan, 2x2'nin 4 ettiği, insanların 2 ayaklı olduğu, görmenin ışığa dayalı olduğu bir evrende yaşamakta veya böyle bir evreni idrak edebilmektedir. Yine insan zihninin bir sınırı vardır. Yani her şeyi bilemez ve yeni bilgiler elde edebilmek için eskileri silmek zorundadır.

## B. Hız ve kütle

Hız, kütle ve zaman arasındaki ilişki il olarak ciddi bir şekilde Einstein tarafından ifade edilmiştir. Örneğin 90 km giden bir arabaya göre 100 km hızında giden bir araba, 10 km hızla hareket ediyormuş gibidir (aynı yönde olduklarını ve araçların dışını dikkate almadığımızı varsayarsak). Yine buna göre uzayda yani herhangi bir dış mekanın olmadığı durumda 100 km ile giden iki araç, birbirlerinin hareketsiz

<sup>192</sup> Krş. Kurzban, *Neden Herkes İki Yüzlüdür*, 15vd.

<sup>193</sup> Susskind, *Kozmik Manzara*, 39vd.

<sup>194</sup> Bkz. Sultan Tarlacı, *Bilinç*, 106-107.

olduğunu varsayacaklardır. Burada dolaylı olarak değişim ve zaman algısı da etkilenmektedir.<sup>195</sup>

Kütle ile hız arasında da bir ilişki vardır. Zira nesnelerin kütleleri artınca ya hızları azalacak ya da onları aynı hızda hareket ettirecek güç/enerji miktarı artacaktır.<sup>196</sup> Ayrıca kütlelenin zamanı ve mekanı büktüğü; dolayısıyla da zamanı yavaşlatabildiği kabul edilmektedir. Nesnelerin hızlarının, atomların hareketini ve dolayısıyla saatlerimizi ve zihinlerimizin zaman algısını etkilediğine dair deneyler ve teoriler bulunmaktadır ki hatta bu araştırmalar somut olarak uydular aracılığıyla konum belirlenmesinde kullanılmaktadır.<sup>197</sup>

### C. Işık hızı

Işık hızı, ilk olarak nesnelerin sahip olduğu enerjilerin hesaplanmasında kullanılmıştır. Fakat sonraki deneylerde, ışık hızının, varlıktaki değişme için de bir sabite olduğuna dair teoriler gündeme gelmiştir. Bu durumda ışık hızı, zamanın yönü ile alakalıdır. Şöyle ki nesnelerin hızları arttıkça değişim karşısındaki dirençleri artmakta dolayısıyla bu nesneler için zaman yavaşlamaktadır. Sonuç olarak ışık hızına çıkan bir nesne için zamanın tamamen durduğu, ışık hızından daha hızlı hareket eden bir nesnenin ise ontolojik tek yönlülüğü kırabileceği ve zamanda geri doğru gidebileceği düşünülmektedir.<sup>198</sup>

Fakat burada en temel problem, maddenin hızının artması durumunda ağırlığı da artacağı için onu hareket ettirmek

<sup>195</sup> Bkz. Hawking ve Penrose, *Zamanın ve Uzayın Doğası*, 27vd.; 109vd.

<sup>196</sup> Ford, *Kuantum Felsefesi*, 60vd. Ayrıca bkz. Stewart, *Evreni Ölçmek*, 121vd.; 304vd.

<sup>197</sup> Stewart, *Evreni Ölçmek*, 18vd.; 66vd.

<sup>198</sup> Işık hakkında daha fazla bilgi için bkz. Feynman, *Kuantum Elektrodinamiği*.

için gereken enerjinin de artacak olmasıdır. Örneğin klasik fiziğe göre bir arabayı 100 km'den 200 km'ye çıkaracak enerji ile 200 km'den 300 km'ye çıkarmak için gerekli enerjinin eşit olduğu düşünülürdü. Fakat günümüzde, 200 km'deki bir arabanın ağırlığının 100 km'deki arabadan daha fazla olması nedeniyle arabanın hızı arttıkça harcayacak olduğu enerjinin hıza göre artacağı bilinmektedir. Bu durumda herhangi bir nesneyi, ışık hızına çıkarmak için gereken enerji miktarı neredeyse sonsuz olmaktadır.<sup>199</sup>

Bunun önemli bir sonucu da hiçbir nedenin ışık hızından daha hızlı bir sonuca yol açmasının mümkün olmadığıdır. Yan parçacıklar veya kuvvetlerin etkilerinin de sınırı, ışık hızıdır. Kainatta hiçbir olay, bu sınırı aşamaz ve sınırdan daha hızlı sonuç veremez.<sup>200</sup>

#### **D. Entropi, çökme ve deneyleme: Oluş ve bozuluş tek yönlüdür**

Enerji korunum kanunlarından günümüzde en ilgi çekeni entropidir. Entropiye düzensizlik de denilebilir. Yine aynı kavram; “maddenin en az enerji durumunu tercih etmesi” şeklinde tarif edilmiştir. Kavramın üçüncü ve önemli bir anlamı ise “varlıkta geri alınamazlık ve tek yönlülük”tür.<sup>201</sup> Örneğin bir yumurta kırılabilir ama kırılma aynıyla geri alınamaz. Yine sıcak ve soğuk suları karıştırabiliriz ama aynı karışımı tekrar sıcak ve soğuk diye geri alamayız.

Burada bilinmesi gereken bir başka husus ise değişimin zorunlu olduğudur. Hücrenin yaşlanmasını geri alamayacağımız

<sup>199</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Hawking ve Penrose, *Zamanın ve Uzayın Doğası*.

<sup>200</sup> Işıklı, *Kuantum Dünyasında Zaman Var mı?*, 103.

<sup>201</sup> Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 141vd.

gibi durdurmamız da mümkün değildir.<sup>202</sup> Yani varlıkta gidiş tek yönlüdür ve dahası bu gidiş zorunludur.

Bunun ilk sebebi olarak deneyleme ve çökme teorileri geliştirilmiştir. Buna göre olaylar, gözlemlediğimiz ve deneylediğimiz anda kesinleşmiş; dahası tek bir ihtimal zorunlu olarak tercih edilmiş olur. Örneğin paranın havaya atılmadan önce yazı veya tura gelmesi için iki ihtimali vardır. Fakat para havaya atıldıktan sonra ikisinden biri kesinleşeceği için diğer ihtimal imkansız hale gelmiş olacaktır. Tekrar aynı olayı geri almak istediğimizde karşımızda iki ihtimal bulunmaktadır. İki ihtimalli durumlarda olayları geriye almak kolay olabilir. Örneğin birkaç tane mavi atom ile mesela yine birkaç tane kırmızı atomu karıştırdığımızda, yeteri kadar beklersek, bu atomlar tekrar birbirinden ayrılabilir ve mavi atomlar bir tarafa, kırmızı atomlar bir başka tarafa kümelenebilir. Fakat kainattaki olaylarda genelde çok sayıda element ya da çok sayıda şart vardır. Aşağıda kaos meselesinde buna değineceğiz. Bu durumda olayların tekrar geri alınabilmesi daha da karmaşık ve imkansız hale gelecektir.

Bir başka önemli neden ise belirsizlik, kaos ve rastlantıdır.

### **E. Belirsizlik ilkesi**

Kaos teorisini anlamlı kılan en önemli şey, Heisenberg'in belirsizlik ilkesidir. Bu ilkeye göre kainattaki her şey, noktasal olarak bilinemese de istatikselsel olarak yani belli değer aralıklarında bilinebilmektedir. Örneğin biz, suyun soğuk olup olmadığını bilebiliriz. Ama kaç derecede olduğunu bilemeyiz. Fakat bu bilgiyi günlük hayatta kullanırız. Burada soğuk ve sıcak arasında kesin bir çizgi yoktur. Sadece belli bir

<sup>202</sup> Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 149vd.

aralık ve genel bir durum vardır.<sup>203</sup> Böyle bir imkan, bilgimizin sınırlarını genişletmektedir.

Aslında insan zihninin genelleme yaptığını; yani belli bilgilerielediğini ve belli detayları görmezden gelerek aralarda ki boşlukları doldurduğunu ifade etmiştik.

### F. Kaos ve rastlantı

Meseleyi bir örnek üzerinden şöylece anlatabiliriz. Örneğin şu anda önümüzde 10 tane farklı şeyi yapma seçeneği olsun. Sonraki adımda yine karşımıza 10 seçenek çıkacaktır. Bu durumda gün içinde 10 kez karar almak durumunda kaldığımızda; onuncu kararımızdaki toplam tercih ihtimalimiz 10 üzeri 10 yani 10.000.000.000 olacaktır. Bu da günün sonunda elde ettiğimiz sonucun 10 milyarda 1 ihtimal gerçekleşme olasılığının olduğu anlamına gelmektedir. Fakat günün sonunda bu 10 milyar ihtimal arasından sadece 1 tanesi gerçekleşmiş yani kesin hale gelmiştir. Tıpkı yazı tura atmadan önce iki ihtimalin de yüzde 50 oluşuna karşın para atıldıktan sonra ihtimallerden birinin 100 diğerinin de mutlaka 0 olması gibi.

Fakat günün sonunda gerçekleşen bu 10 milyarda 1 ihtimali tekrar geri almak istediğimizde karşımıza 9.999.999.999 ihtimal daha çıkacaktır. Şöyle ifade etmek gerekirse günün sonunda 1 ihtimal yüzde 100 gerçekleşmiştir. Fakat olayı geri almak istediğimizde 9.999.999.999 daha denemek veya bu 9.999.999.999 ihtimalin gerçekleşmesini beklemek gerekmektedir. Yani zamanın ileri gitmesi durumunda ihtimaliyet değil de kesinlik varken (gözlemlene ve çökme yani tek olayın ortaya çıkması) zamanı geri alırken ihtimaliyet söz konusudur.<sup>204</sup>

<sup>203</sup> Heisenberg, *Fizik ve Felsefe*, 220vd.

<sup>204</sup> Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 164vd.; 181vd.



Burada son olarak satranç ilk icat eden kişi örnek olarak verilebilir. Hikayeye göre bilgin, oyun bitinceye kadar ki her hamlesi için kraldan buğday alacaktır. Başlangıç olarak ilk hamlede 1 buğday alacak; sonraki hamlelerde buğdayların sayısı her defasında 2 katına çıkacaktır. Kral bu teklifi çok basit bulur. Fakat hamleler ilerledikçe oyunun vahimliği artar. Buna göre 2.hamlede 2; 3.hamlede 4; 4.hamlede 8; ... derken 100.hamlede 2 üzeri 100 buğday gerekmektedir ki hamle sayısı arttığında bilginin talebini yerine getirmek imkansız olacaktır. Bu örnek aslında “başlangıç durumuna hassas bağlılık” ilkesi altında ele alınmıştır. Fakat örneği burada kullanma sebebimiz, hayatın ne kadar karmaşık olduğu, olayların bu karmaşalar arasından seçildiği ve kesinleştiği, fakat olayları geri almak istediğimizde diğer tüm elenen ihtimallerin de gerçekleşmesi gerektiği konusuna vurgu yapmaktır.<sup>205</sup>

### **G. Atomların hareket etmesi yavaşlatılabilir ya da durdurulabilir mi?**

Atomların yavaşlatılması durumunda zamanın yani zaman algısının da yavaşlayabileceği hatta insanın yaşlanmasının da yavaşlatılabileceği, teorik olarak doğru ve mümkün kabul edilmektedir.

Bu durumda atomun ya da parçacıkların hareketini tamamen durdurduğumuzda yaşlanma ve zaman da durdurulabilecektir.

Teorik olarak bu iki durum mümkündür. Fakat öncelikli olarak bilinmesi gereken husus, parçacıklar küçüldükçe, onlara müdahale etmek için gereken enerjinin büyümesidir. Örneğin bir tahtayı kesebiliriz ama o tahtayı oluşturan atomları parçacıklarına ayırmak için güneşin merkezinde

<sup>205</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*.

üretilen sıcaklık ve basıncın bile yetersiz olduğu kabul edilmektedir. Bu enerji, bir parçacığı oluşturmak söz konusu olduğunda, kainatın toplam enerjisinin bile bir tek parçacığı oluşturmak için yetersiz geleceği söylenebilir.<sup>206</sup>

Ayrıca teorik olarak, fotonlar üzerinde yapılan deneylerden yola çıkılarak, parçacıkların yavaşlatılmayacağı ancak durdurulabileceği, durduklarında ise kayboldukları bilinmektedir.

Bunu şöyle de ifade edebiliriz; canlılık hareket etmektir ve hareket için enerji gerekmektedir. Bu durumda bir hücreyi durdurmak için onu tamamen enerjiden izole etmek gerekir ki bu durumda hücre durur ve sonrasında da yok olur. Hücrelerin yok olması ise dokuların ve dolayısıyla dokunun oluşturduğu canlıların yok olması demektir.

Parçacıkların durdurulması ve yavaşlatılması meselesi, zamanın yavaşlatılması, durdurulması ve hatta geri alınması meselesinde karşımıza çıkmaktadır.

### 5. Ek not 1: Rüyalar

Zaman meselesi söz konusu olduğunda akla gelen ilk tartışma ve ilk örnek rüyadır. Gerek zamanın varlığı gerekse geçmiş ve gelecekteki bilgilerin bilinebilmesinin imkanına dair tartışmalarda rüya, gerek felsefenin (teorik bilim anlamını kastediyoruz) gerekse pozitif bilimlerin konusu olmuştur. Günümüzde bir takım görüntüleme teknikleri ve sosyal araştırma yöntemleri sayesinde rüyalara dair somut bilgiler ve teorilere ulaşılmıştır.

Buna göre insan zihni, uykuda da çalışır. Hatta beynin, uykudayken tükettiği enerji hemen hemen uyanırken tükettiği enerjiye eşittir. Beynin uykuda, hayati fonksiyonların

<sup>206</sup> Bkz. Hawking ve Penrose, *Zamanın ve Uzayın Doğası*.

devamı yanında vücudun gelişim ve bakım faaliyetlerini yürüttüğü; aynı zamanda öğrenme süreçlerinin de uykuda iken gerçekleştiği kabul edilmektedir. Yani beyin, uyanırken topladığı bilgileri (ki günlük yaklaşık 70.000 civarı bilgi ve düşünce üretiminden bahsedilmektedir) uykuda iken değerlendirilmekte; yarar ve zarar prensibine göre kayıt altına almakta, diğer verileri elemekte; bu elenen verilerden bazılarını tamamen silerken bazılarını da geçici süre kaydetmekte ya da bir şekilde arkaplana atmaktadır.

Her insan günlük ortalama 2 saat rüya görmektedir. Bu rüyalardan çoğunu hatırlamayız. Fakat hatırlanan rüyaları üç bölüme ayırabiliriz:

İlk kısım rüyalar, rutin olarak görülen rüyalar. Bunların bir takım öğrenme ve zihni tedavi edici süreçlerle alakalı olduğu düşünülmektedir.

İkinci tür rüyalar, geçmişe veya yaşanmış ya da yaşanmaya devam eden şeylere dair rüyalar. Buraya kadar ki iki grup rüya, beyin çalışma prensibi ile izah edilebilmektedir. Yani bu tür rüyalar, beyin, kendinde olan verileri işlerken ortaya çıkan etkileşimlerden ibarettir diyebiliriz.<sup>207</sup>

Gerek rüyalar, gerekse insanın hafızası yani geçmişe dair hatıraları, geçmişte varolan şeylerin bilgilerinin kaybolmadığı yani bir yerlerde varolduğuna dair düşüncelerin oluşmasına sebep olmuştur. Bir başka ifade ile geçmiş, ontolojik olarak geri alınamasa da beyinde canlı ve renkli hatıraları saklanmaktadır. Bu da bilginin, ontolojik varlığını ve cevher oluşunu desteklemektedir.

Aslında insanın hatıra ve hafızası dikkate alındığında insan zihninin bazen, zamanlamayı dikkate almadan da işlem

<sup>207</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 51vd.; 113vd.

yaptığını yani geçmiş ve gelecek olayları bir arada değerlendirebildiğini biliyoruz.

Üçüncü tür rüyalar ise en enteresan olanları ve tarih boyunca en çok dikkat çekenleridir. Bu tür rüyalarda gelecek olan olaylar bazen aynıyla bazen de temsili olarak görülür. Kur'anı Kerim başta olmak üzere birçok tarihi kaynak da bu tür rüyaların varlığını teyit etmektedir.<sup>208</sup> Bazen devam etmekte olan süreçlerin rüyada çözüme ya da sonuca ulaşması da bu tür rüyalara örnektir.

Geleneğimizde rüyalar, bazen peygamberliğin bir alameti olarak görülmüş bazen de filozoflar tarafından aklın bir yetkinliğinin sonucu olarak kabul edilmiştir. Rüyaların aklın yetkinliğinin bir sonucu olarak kabul edilmesi; külli nefis, faal akıl, ittisal ve sahibisuver gibi tartışmaları gündeme getirmiştir. Yani bu görüşte olanlara göre bilgi, evvelden yani olaylar meydana gelmeden önce bir yerde kayıtlıdır. Yetkin akıl, maddi ve süfli alemin ötesine çıkarak ve sınırlarını aşarak bu bilgilere ulaşabilir.<sup>209</sup>

Günümüzde ise geleceğe dair rüyalar çeşitli şekillerde izah edilmektedir:

İlk açıklamaya göre beyin, devam etmekte olan süreçte zaten bir takım şeylere hazır olduğu için; rüyada iken, diğer meşgul eden faaliyetlerin azalmasından dolayı bu bilgilere odaklanır ve bunları çözüme ulaştırır. Bilince gelen şeylerin, bilinçdışının çalışması neticesinde olduğunu önceki bahislerde ifade etmiş idik.

Bir başka açıklamaya göre insanlar, her gün rüya görürler. Bu rüyalar o kadar çok sayıdadır ki (her bir insan için her

<sup>208</sup> Bkz. Mısır Kralının Rüyası, Yusuf, 43vd.; Hz. Yusuf'un rüyası, Yusuf, 4-6.; Hz. İbrahim'in rüyası, Saffat, 102vd.

<sup>209</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 122vd.

gece en az 50 farklı konuda 2 saatlik rüyadan söz edilmektedir) bazı görülen şeylerin dış dünyada bizzat yaşanması sadece bir tesadüften ibarettir ve bu kadar çok rüya sayısı açısından normaldir.<sup>210</sup>

Bir başka açıklama ise parapsikolojik açıklamadır. Bu görüşe göre bazı rüyalar, yukarıdaki iki şekilde izah edilebilir. Fakat bazen geleceğe dair şeyler, alakasız kişiler tarafından ve öncesinde bir bilgi olmadan görülebilmektedir. Zamanın insan zihninin bir işlevi olması ve teorik olarak zamanın yavaşlatılabilmesi, durdurulabilmesi hatta geri alınabilmesinin mümkün olması gibi durumlara; varolan şeyin yok olmadığı sadece alan değiştirdiği, bir şeyin yoktan değil de başka bir varlık alanından geçiş yaptığı gibi kuantum teoriler de eklince bu tür rüyaların hatta bilinçli ve uyanıkken bu tür bilgilerin elde edilebilmesi imkanı reddedilememektedir.<sup>211</sup>

## 6. Ek not 2: Sezgi ve bilinçdışı

Sezgi (hads), feraset veya basiret diyebileceğimiz bir yetidir ve zorunlu yani kesin doğru bilgi (ya da kesine yakın genel geçer doğru) olarak kabul edilmiştir. Klasik kitaplarda “zihnin hızlı işlem yapması veya zihnin orta terimi atlayarak doğrudan sonuca gitmesi (sür’ati intikali’z-zihn)” olarak tarif edilmiştir.<sup>212</sup> Yani bir başka ifade ile sezgi, zihnin, ayrıntıları atlayarak veya delilleri aşarak hızlı işlem veya sonuca sıçrama yapmasıdır.

Sezgi, doğal olarak diğer araştırma ve düşünme yöntemleri gibi bilinmeyenin peşinde koşmaktır ve geleceğe dair olabileceği gibi mevcut durumda bilinmeyen şeylere dair de

<sup>210</sup> Tarlacı, *Bilinç*, 125vd.

<sup>211</sup> Bkz. Tarlacı, *Bilinç*, 120vd.

<sup>212</sup> İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, 50vd. Sezgi hakkında bkz. Hökelekli, *Hads*, TDVİA, 25/68-69.

olabilir. Fakat sezgiyi hayvani içgüdü veya iç duyu (vicdan) ile karıştırmamak gerekir. Sezgi doğuştan bir yetenek olabileceği gibi tecrübeyle de oluşabilir veya gelişebilir. Bu yüzden sezgi, tıpkı deney (tecrübe) gibi duyular ile aklın ortak çalışması neticesinde oluşur. Vehm kavramı soyutlama yapma anlamına gelir ve yüzden bazen sezgi yerine kullanılmıştır. Fakat soyutlama neticesinde elde edilen bilgiler, burhani yöntemlerle delillendirilebilirse akli bilgiler haline gelir. Aksi halde delillerin durumuna yanlış veya zan kabul edilirler.<sup>213</sup>

Sezgi, düşünme yani tefekküre benzemektedir. Fikir de aklın, bilinenden bilinmeyene intikalidir.<sup>214</sup> Fakat aralarındaki fark, fikrin, bir sebep ya da orta terim ile yapılmasına karşın sezginin, ara nedenlerin atlanması ve hatta bazen de orta terim ya da illetlerin bilinmemesi şeklinde tezahür etmesidir. Fakat onu vehimden ayıran şey, sezgi sonucunda oluşan bilgilerin, mevcut bilgilerle doğrulanabileceği veya en azından mevcut bilgilerle çelişmeyeceğidir. Sezgiye örnek olarak doktorun, hastanın yüzüne bakarak hastalığını teşhis etmesi verilebilir. Burada doktor, daha hastayı muayene etmemiştir veya elinden başka bir veri yoktur. Fakat kendinde olan bir bilgi ya da tecrübe nedeniyle zihin, hızlıca işlem yaparak yüzdeki sararmadan muhtemel sonuçlara gider. Aslında bilinç dışının, bilgilerimizin oluşmasındaki öneme dikkate alındığında mesele daha da kolay anlaşılabilir.

Sezginin daha ileri boyutları vardır. Örneğin bazı matematikçiler, formülleri kullanmadan doğrudan sonuca ulaşabilmişler hatta bazen formüllerin içeriğini bilmeden işlem yapabilmişlerdir. Bilimsel anlamdaki sezgiye en iyi örnek Einstein ve Feynman'ın ürettikleri bilimsel teorilerdir. Sezgi, doğuştan olacağı gibi sonradan kazanılabilecek bir takım

<sup>213</sup> Bkz. İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, 50vd.

<sup>214</sup> İbn Sînâ, *Burhân*, 56-60.

kabiliyetleri içerebilir. Ama her iki tür sezgiler de tecrübe ile gelişme gösterebilmektedir.

Sezgi meselesinde dikkat çekmek istediğimiz temel husus; sezgide, orta terimin yani nedensellik bağı ile olayların akış silsilesinin; dolayısıyla da zamanlamanın devre dışı kalıyor olmasıdır. Bir başka ifade ile sezgi olayında zihin, neden-sonuç ve sıralama gibi zamansal faaliyetleri de aşarak çalışıyormuş gibi görünmektedir.

### **7. Ek not 3: Varolan hiçbir şey, yokluktan meydana gelmez ve yok olmaz**

Varlık, parçacıkların hareket etmesi ve bir araya gelmesi ile başlamaktadır. Bu parçacıkların hareket etmesi ve bir araya gelmesi için ise enerji bulunmalıdır. Enerji, ölçülebilen yani bilimsel olarak somut bir şekilde ortaya konulabilen bir şey değildir. Daha doğru bir ifade ile enerji doğrudan ölçülemez; ancak etkileri ve sonuçları ile ölçülebilir. Yani biz enerjiiyi, etkileri ve sonuçları olmadan bilemeyiz. Fakat bu durum, enerjinin, etkilerinden önce varolmadığı anlamına gelmez. İşte burada felsefecileri zorlayan bir soru vardır: Enerji, herhangi bir alanda rastlantı ile mi ortaya çıkmaktadır yoksa enerjinin ortaya çıkması için bir müdahale mi gereklidir? Bu müdahale, enerjilerin birbiri ile etkileşimi midir yoksa ilahi bir müdahale midir? Gerek ilahi müdahale ile olsun gerekse enerjilerin birbirini etkilemeleri sonucu olsun, genel olarak, enerjinin yani doğal olarak da maddenin yokluktan gelmediği söylenebilir (enerjinin birinci kanunu ya da enerji korunum kanunu). Bunun sonucu olarak hiçbir enerji de yok olmaz ve kainattaki toplam enerji daima eşittir.<sup>215</sup>

Enerjinin yokluktan gelmemesi kabulüne kainattaki

<sup>215</sup> Ford, *101 Soruda Kuantum*, 191vd.

işleyişin önceden belirlenen bir sistem (temsil) dahilinde işlediği görüşü de eklendiğinde, varlığın tüm işleyişinin planlandığı yani varlığın bilgisinin de en azından eşzamanlı olarak varlıkla birlikte varolduğu gibi bir sonuca götürmektedir.<sup>216</sup>

Beynin temel bilgi işleyişinin maddi süreçler ile gerçekleşmesi, oluşan bu bilgilerin de maddenin temel yapısı ile birlikte muhafaza edilip edilemeyeceğinin araştırılmasına neden olmuştur. Yani acaba evrenin kendisi ya da evrenin içinde ya da dışında varolan bir şey, tüm bu verileri kopyalamakta ve kaydetmekte midir? Gerek DNA gerekse duyuların ve aklın çalışma sistemi, kainatın, teorik olarak da olsa bir bilgi depolama işlevi görebileceğini mümkün kılmaktadır. Fakat bu bilgileri işleme ve değerlendirme için canlılık yani bilinçli hareket şarttır. Fakat canlılık olmasa da bu bilgilerin muhafaza edilmesi, maddenin temel yapıtaşlarının kabiliyetleri arasındadır.

#### **8. Ek not 4: Gayptan haber almak ve bilimsellik**

Zamanın, insanın sınırı olması ile teorik olarak zamansızlığın ve mekansızlığın imkanı meseleleri, hem suiistimale hem de yanlış anlamaya müsait konulardır.

İnsan zihni, mevcut bilgilerden zihinde hazır olmayan bilgileri elde edebilme imkanına sahiptir. Ki klasik dönemde de insanın geleceğe dair bir takım çıkarımlarda bulunması (tedebbür) mümkün görülmüştür. Fakat bunlar teorik ve zanni bilgilerdir. Bu bilgiler, “burhan” bölümünde bahsedilen yöntemlerle delillendirilemediği sürece vehmi yani varsayım olarak kalacaktır. Zaten çürütülen çıkarımların yanlış olacağı vakidir.

<sup>216</sup> Krş. Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 58vd.; Penrose, *Büyük Küçük ve İnsan Zihni*, Şekil 1.30.



Burada iki durum bilinmelidir: Öncelikli olarak delillendirilemeyen çıkarımlar, doğru olarak kabul edilmezler.

İkinci olarak bu çıkarımlar delillendirilse bile zorunlu bilgi ifade eden kaynaklardan biriyle teyit edilmediği sürece zan ifade ederler. Zanni bilgiler, geçici doğrular olarak kabul edilebilir; tıpkı bilimsel hipotezler gibi. Hipotezler, bilimsel bilgilerin olmadığı yerde başlangıç bilgisi olarak değerlidirler. Yani biz bilmediğimiz şeylere dair varsayımlarda bulunuruz ve bunları araştırmaya başlarız. Süreç içinde yanlış oldukları ispat edilen bilgiler elenirler. Doğruluğu kesin ya da galip zanla ispat edilenler bilimsel kabul edilir. Doğruluğu ortaya çıkan ama bilimsel bilgi haline gelmemiş bilgilerimiz ise teori olarak varlıklarını sürdürürler. Teoriler, değerlidir ve bazen bilimsel hale gelmeseler de sorun çözmeye veya teknoloji üretimde kullanılabilirler.<sup>217</sup>

Şu halde tedbir almak veya araştırma konusu olması bakımından geleceğe ya da bilinmeyen şeylere dair bilgilerimizin bir değeri vardır. Fakat bu bilgilerle kesinmiş gibi amel edemeyiz. Ta ki bilimsel ispatlama yöntemlerine konu olabilsin. Zaten bilimsel olarak ispatlanan şeyler, artık gayp olmaz. Böyle bilgiler, geleceğe dair olsa da bilimsel kabul edilir. Örneğin olası bir deprem riski hesaplanabilir veya olası bir depremde hangi binaların yıkılabileceği bazı bilimsel yöntemlerle tahmin edilebilir. Tıpkı hava tahmin raporları gibi. Artık bunlar bilimsel bilgi (burhan ve yakın yani ilim) olarak kabul edilir ve bunlarla amel edilebilir.

Rüyalarda geleceğe dair görülen şeylere göre ise zaten yaşayamayız. Zira bir rüyanın yukarıda özetlenen hangi tür rüyaya girdiğini kestirmek zor olduğu gibi velev ki geleceğe dair bir bilgi de içerse bunun bir işaret mi yoksa yanlış mı

<sup>217</sup> Kamer, 49.

olduğunu ayırt edemeyiz (peygamberlerin durumları özeldir ve dini olarak vahiy ile izah edilir).

### 9. Ek not 5: Kader ve ölçü

Ayeti kerimelerde her şeyin bir ölçü (kader)<sup>218</sup> ve denge (mizan)<sup>219</sup> ile yaratıldığı ifade edilmiştir. Yine başka ayeti kerimelerde Allah'ın kainata koyduğu bir nizam (sünnettullah) olduğu, nizamın daha önceden asla değişmediği ve gelecekte de değişmeyeceği ifade edilmiştir.<sup>220</sup> Kader, mizan ve sünnettullah ile ilgili ayeti kerimelerin devamında; insanların da ölçüye ve adalete riayet etmeleri emredilmektedir.<sup>221</sup>

Kader, bir inanç meselesi olarak tüm sistemin ve olayların daha önceden ilahi olarak tayin edilmesi anlamına gelmekte olup burada kasıt insan eylemleri haricindeki tüm olaylardır. İnsan eylemlerinde tayin ya da özgürlük olup olmadığı meselesi ise tartışmalıdır.<sup>222</sup>

Kainattaki sisteme ve kader meselesine dönersek; acaba tüm olaylar mı önceden belirlenmiştir yoksa sadece bu olayların meydana gelmesini sağlayacak sistem mi tayin iledir? Yukarıdaki ayeti kerimeler, tüm olayların bir sistem ve ölçü yani bilimsel ifade ile “nedensellik” silsilesi içinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Daha başka ayeti kerimelerde Allah'ın tüm varlığa ne yapacağını gösterdiği ifade edilmiştir.<sup>223</sup> “Başlangıç durumuna hassas bağlılık” ilkesi de, tüm sonraki durumların, ta ilk anda planlandığına işaret olarak

<sup>218</sup> Kamer, 49.

<sup>219</sup> Rahman, 7.

<sup>220</sup> Fetih, 23.

<sup>221</sup> Mesela bkz. Rahman, 8vd.

<sup>222</sup> Bkz. Yavuz, *Kader*, TDVİA, 24/58-63.; Apaydın, *İrâde*, TDVİA, 22/384-387.

<sup>223</sup> Bkz. Fussilet, 12.

anlaşılabilmesi açısından önemli bir ilkedir ve bu durumun ifadesi için de güzel bir açıklamadır.<sup>224</sup>

Bazı ayeti kerimelerde, kainatta her olan şeyin Allah'ın izni ve iradesi ile gerçekleştiğine dair ifadelerden kasıt, gerek sistemin gerekse insanda varolan irade ve kudretin kaynağının Mevla'nın yaratması ve dilemesi ile olduğunu söylemek mümkündür. Yine aynı durumun, Allah'ın her şeyi ilmi ile kuşatması olarak anlamak da mümkündür.<sup>225</sup>

Kader meselesinin bilgi açısından önemine gelince; öncelikli olarak kainatta bir sistem varsa bu sistemi yaratmak, bir bilgiyi gerektirir. Dahası bu sistemin varlığı, sistemin bilinmesini mümkün kıldığı için; yine böyle bir sistemin varlığı, insan bilgisine imkan tanır. Zira nedensellik olmasa idi yani olaylar belli şartlarda aynıyla tekrar edilmese idi bilimler olmazdı. Zira bilimler, deney ve gözleme dayandığı için temelde aynı şartlarda aynı sebeplerin aynı sonuçları vermesi üzerine inşa edilmiştir.

Diğer taraftan kader, kainatın işleyişinin bir sistemi ise doğal olarak hareketin yani değişimin de ölçüsüdür. Şayet bir ölçü varsa, bunu bilmek insan için mevcut şartlarda pratik olarak mümkün olmasa da, bu ölçünün bilinmesi teorik olarak mümkündür. Ölçü ve sistemin bilinmesi mümkün olduğuna göre insanın geçmiş ve hatta geleceğe dair birçok olayları bilmesi de mümkün olabilecektir. Ki kaos teorisiyle ifade edilen bu konu; hava tahminlerinden yapay zeka reklamlarına kadar günümüzde pratik olarak kullanılan birçok yöntem, bu ilke üzerine dayanmaktadır. Buna göre; “her olayın arkasında basit ya da karmaşık bir sistem vardır. Aslında her karmaşanın ardında da bir basitlik vardır. Ve teorik olarak tüm

<sup>224</sup> Bkz. Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, 58vd.

<sup>225</sup> Bkz. En'am, 59 ve Tekvir, 29.

karmaşıklar hesaplanabilir.<sup>226</sup> İnsan hatta toplum davranışlarının bile hesap edilebileceğine dair çalışmaların temel esası da budur.

### 10. Ek not 6: Ölüm ve bilgilerimizin akıbeti

Ölüm, nefsin bedenden ayrılması olarak tarif edilmektedir. Tüm tartışmaları bir kenara bırakırsak nefsin varlığını kabul edenler de etmeyenler de, bilgileri saklayan ve işleyen merkez ile canlılığın aynı şey olduğunu ittifak halindedirler. Bu durumda canlılığın sona ermesi, bu canlılıkla birlikte kaydedilen bilgilerin de kaybolması veya en azından bedenden ayrılması anlamına gelmektedir.

Peki bu bilgilerin akıbeti nedir? Olayları tamamen maddi süreçler ile açıklayanlar açısından bakarsak, maddenin veri depolama yeteneği göz önüne alındığında, bu bilgilerin kaderi, maddenin varlığıyla aynı sonu taşımaktadır diyebiliriz.

Nefsin varlığını kabul edenlere gelince; gelenek, çoğunlukla, bireysel nefsin devamlılığı konusunda hemfikirlerdir. Fakat bu nefsin işlevlerini nasıl sürdüreceği, dünyada iken öğrendiği bilgilerin ölüm sonrasında bir öneminin olup olmadığı ve yine ölümden sonra insanın bir takım ilahi sırlara yani kainatın arkasındaki bilgilere sahip olup olmayacağı hususlarında, doğal olarak, eldeki delillerin yetersizliği nedeniyle, kesin bir görüş beyan edilmiş değildir. Fakat genel ve teorik olarak, nefsin varlığını sürdürmesi durumunda kendinde olan bilgilerin ve tecrübelerin de devam edeceği söylenebilir. Rüya meselesinde elde ettiğimiz bilgiler de bu konudaki görüşü desteklemektedir.

<sup>226</sup> Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ruelle, *Rastlantı ve Kaos*, Stewart, *Evreni Ölçmek*.



## SONUÇ



### 1. Varlık vardır, yokluk yoktur

“Varlık vardır, yokluk yoktur” ilkesinden hareketle varolan her şeyin, zorunlu olarak var yani gerçek olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda teorik veya pratik olarak varolmak, sadece insan bilgisine göre olan epistemik ve izafi bir durumdur.

Cevher ve araz olma durumu ise varolan şeylerin, birbirine göre olan durumlarını ifade eder. Yoksa varolan her şey, kendi başına ya da başkasıyla olsun bir şekilde vardır ve arazlar da en az cevherler kadar gerçektir. Buna göre cevherlik ve arazlık yerine parça-bütün ilişkisi veya varolan şeylerin birbiri ile olan ilişkisi veyahut da zihnin varlığa dair oluşturduğu bir tür epistemik durumlar ifadesini de kullanabiliriz.

Bilgi, varlığın bilgisi ve insanda olan bir durum olsa da, gerek duyu işlemleri gerekse aklın gözlemlenebilen fonksiyonları esas alındığında, bilginin sabit, varlıktan ve insandan bağımsız, somut ve gözlemlenebilen bir tarafı vardır. Fakat bunu söylerken, insanın gerek duyularının gerekse aklının sınırları olduğunu ve her şeyi gözlemleyip akledemeyeceğini hatırlamak gerekir. Yani bütün her şey ve bütün

süreçler, bizim gözlemediğimiz ve düşündüğümüzden ibaret olmayabilir.

Bilgiden kasıt, insan bilgisidir. Allah'ın varlığının bilgisi hariç Tanrı'nın mahiyetine ve zatına ait bilgiler, insan bilgisinin dışındadır. Allah'ın varlığı ise metafiziğin ilkesi olması bakımından yine metafiziğin konusuna girmekte yani insan bilgisinin ve dolayısıyla mantığın konularını aşmaktadır. Allah'ın varlığa ait bilgileri de yine insan bilgisinin dışındadır. Zira Allah'ın bilgisi, varlığın varoluş sebebi olması bakımından yine metafizik bir durumdur.

İnsanın varlıkla kurduğu en önemli ilişki, bilgidir. Şöyle ki insan, sadece kendi varlığına ile bir varlık ilişkisi yani ontolojik bir ilişki kurabilir. Yani bir başka ifade ile insanın tek ontik eylemi, kendi varlığının ve benliğinin bilgisidir. Bunun haricindeki tüm eylemleri ya doğrudan salt eylem ya da epistemik eylem yani bilgidirler. Buna göre insanın, varlıkla, kendi varlığı haricinde, Allah'ın varlığı dahil tüm ilişkisi, epistemik durumdan ibarettir. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse “mevcut” yani varlık, insan ile irtibata geçince “ma'lum” yani bilgi haline gelmektedir. Bu durumda bizim, metafizik ilkeler ve diğer metafizik konularla irtibatımız da bilgi ilişkisidir. Hatta “Allah'ın varlığına inanmak” da bir bilgi durumudur. Zira kabul, bilgiden sonradır. Yani biz önce, Allah'ın varlığını biliriz; sonra kabul ederiz. Bir başka ifade ile dünya şartlarında, Tanrı ile, ontik bir ilişki kuramayız. Diğer taraftan bizim bilkuvve-bilfiil varlık, cevherlik arazlık gibi yargılarımız da epistemiktir. Bu yüzden Aristoteles, metafiziğin varlığını ya da daha doğru ifade ile metafizik bilgilerinin varlığının bilgisini ve doğruluğunu temellendirmek için, mantık ilminden yararlanmak zorunda kalmıştır diyebiliriz.

Bilim, görünen ile ilgilenir ve bunun ötesindeki manevi/ilahi meseleler, metafiziğin yani felsefenin konusuna girmektedir. Klasik dönemde, akıl ve aklın mahalli olan nefis de manevi ve latif bir cevherdir. Fakat buradaki ayrımın da bizim bilgimizle sınırlı olduğunu yani bir başka ifade ile bizim bilgimize göre görünen ve görünmeyen ayrımı yapıldığını söylemek mümkündür. Bazı teknik imkanların gelişmesi ile birlikte daha önceden latif olarak kabul edebileceğimiz enerji ve kuvvet gibi şeyleri artık somut olarak, bizzat ölçemesek de etkileri aracılığıyla ölçebiliyoruz. Bu durumda insanın elindeki imkanlar arttıkça bilme imkanları ve dolayısıyla varlığa dair tasnifleri de değişebilecektir.

Bunun sınırlarını bilemiyoruz ama Allah'ın insana, insan türü devam ettiği sürece yeni şeyler bilme ve kendini geliştirme imkanı verdiğini biliyoruz. İsimlerin ve isimlendirme yeteneğinin verilmesine dair tefsirlerden, biz, böyle anlıyoruz.

## **2. Varolmak hareket etmek; canlılık ise bilmek demektir**

Bilgi, canlılıkla başlar. Genel olarak varlığı oluşturan temel şeyler maddidir ve tümü hareketli olarak kabul edilmektedir. Canlılık ise “istemli” hareket etmektir. Bu istem, bilinçli ya da bilinçsiz yani tercihe bağlı veya zorunlu olabilir. Bu durumda canlılıkla bilinç aynı anlamlara geliyor diyebiliriz. Zira canlılık, canlı organizmanın, kendine yararlı ve olan şeylerin bilgisi ile yararlı olan şeylere yönelmenin ve zararlı şeylerden kaçınmanın bilgisini, aynı zamanda da bu bilgilerin gereğini yapmayı, anlam olarak içermektedir. Şu halde yaşamak, davranmak demektir ve davranmak bilgiyi ve hatta bilginin kaydedilmesini gerektirmektedir.



### 3. Bilgi insandan olan bir şeydir ve insan tabiatın yani bilginin ve bilme sürecinin bir parçasıdır

Bilincin iradeli ve iradesiz türleri vardır. Bilincin en üst düzeyi olan insan aklı, tüm bu bilinç ve hareket düzeylerini içermektedir.

Kainatta, insan bilgisi haricinde DNA bilgileri ile tabiat-taki bilgiler ve diğer canlıların bilgisi bulunmaktadır. Fakat mantığın konusu olan bilgi, insan bilgisi, dahası insanın “aklı” bilgileridir.

İnsanın duyu ve duygular olmak üzere temel iki bilgi kaynağı vardır. Beyin yani insanın iradesi dışında çalışan hayvani nefis, bu verileri otonom olarak almakta, işlemekte ve hatta otonom olarak yorumlamaktadır. İnsanın bilinçli yani istemli ve iradeli bilme faaliyetine “düşünce” diyoruz ki gerçek anlamda akıl burada başlamaktadır. Klasik dönemde “nâtik canlı”, düşünen, bilen, konuşan ve irade sahibi olma gibi tüm durum ve anlamları içermektedir.

Düşünce, iradeli bir eylemdir fakat burada elde edilen yorum ve yargılar, yine bizim bilinç ve irademiz dışında otonom olarak kayıt edilmektedir. Hatta kaydedilen bu veriler, yine bizim irademiz dışında yorumlanabilir. Bilinç yani düşünce ve akıl, bilinç dışına üç türlü müdahalede bulunabilir:

- Bilinç dışını sürekli olarak yeni ve çeşitli bilgilerle desteklemek: Böylece bilinç dışı, daha fazla veriyi işleme imkan ve kapasitesine sahip olacak ve daha sağlıklı bilgiler üreterek bunları bilince sunabilecektir.
- İradeli bilme eylemi yani düşünce: Böylece bilinç, bilinçdışını faaliyete geçirebilme gücüne sahiptir. Aynı zamanda bu bilme sürecini kısmen de olsa durdurabilmekte ve yavaşlatabilmektedir.
- Elde edilen bilgilerde nihai karar mercii akıldır: Yani

bilinçdışı, her ne kadar kendi başına çalışıp elde ettiği verileri bilince otomatik olarak sunsa da, bilinç, düşünme ve karar verme eylemleri sayesinde bu sonuçları değiştirebilmekte, red veya kabul edebilmektedir.

Bilginin birçok sürecinin otonom olarak işlemesi, ayrıca beynin çalışma fonksiyonlarının maddenin temel özelliklerine dayanması; bir başka ifade ile insanın tabiatın bir parçası olması, bilginin objektifliğini desteklemektedir. Zira bilme süreci ile bilinen şeylerin temel özellikleri uyum halindedir ki bu da insanı bilme sürecinin bir parçası yapmaktadır. Ayrıca insan, zaten bilginin konusu olan evrenin bir parçası olması hasebiyle kendisi de bilgiye konu olmaktadır. İnsanın kendisini bilmesi ve kendisinin de tabiatın bir parçası olması, insanın, tabiatı da bilebilmesine ve bu bilginin doğru olarak kabul edilmesine imkan tanımaktadır.

#### **4. Bilgi parçaların toplamıdır**

Bu konu ile alakalı son bir önemli husus, bilginin, bir takım parçaların toplamı olduğudur. Öncelikli olarak bilgi, duyu ve akılla elde edilen tüm verilerin toplamıdır. Yine insan bilgisinde elektriksel ve kimyasal işlemler ile kuantum durumlar birlikte kullanılmaktadır.

Bilgi ayrıca arazların toplamıdır. Şöyle ki aslında dış dünyada cevher diye bir şey yoktur. Dış dünyada zatlar vardır ama biz bu zatlara da doğrudan algılayamayız. Zihin, duyu- lar sayesinde zatlara özelliklerini ayırıştırır ve alır. Bunları zihinde toplar ve birleştirir. Böylece cevheri inşa eder. Bu durumda bilgi, bir toplamdır.

Son olarak bilgi, aslında tüm insanlarda olan bilgilerin toplamıdır. Buna külli bilgi diyebiliriz. Yani tek tek insanlarda olan bilgiler bir araya gelerek ancak varlığa dair bir bilgi oluşturmaktadır. Bu da bilginin kümülatif yönüne ve

insanlar arasındaki ilişki ve işbirliğine vurgu yapması açısından önemlidir. Bir başka ifade ile insanlar varlığı dair ne kadar şey bilir ve dahası bu farklı bilgileri ne kadar bir araya getirilebilirse, gerçekliğe dair o kadar bilgimiz olmaktadır.

Şu halde gerçeklik ve doğruluğu da ayırmak gerekiyor. Doğruluk, bizzat zihinde olan bir durum olmadığı gibi gerçekliğin kendisi de değildir. Zira gerçeklik, bizim bilgimizden bağımsız olarak dış dünyada bulunmaktadır. Bizim bilgimiz ise bizdedir yani dış dünyadan bağımsızdır. Şu halde doğruluk, bizim bilgimizle dış dünyadaki gerçekliğin örtüşmesidir. Gerçekliğe dair bilgimiz ve özellikle de bilgi yollarımız arttıkça, bilgimizin doğruluk değeri de artmaktadır.

### 5. Bilgi yorum ve genellemedir

Bilginin ne olduğuna dair tüm konulardaki bilgimiz, görebildiğimiz ve düşünebildiğimiz şeylerle sınırlıdır. Şöyle ki mantık ilmi açısından konuşmak gerekirse elimizdeki en net bilgi; “doğrunun doğru, yanlışın da yanlış olduğu” bilgisidir. Bunun haricindeki bilgiler nazaridir ve bilenin o andaki bilme ve araştırma şartları ile zihni kapasitesine bağlıdır.

Yine insan beyni, duyu verilerini alır, yorumlar, eksik taraflarını tamamlar. Hatta bu verileri kaydederken ve kaydettikten sonra da tasarrufta bulunur.

Ayrıca düşünme, genelleme yapma yani ayrıntıları ve bazı bilgileri perdelemektir. Örneğin insan zihni, “su, yüz derecede kaynar” şeklinde bir bilgi üretir. Aslında bu bilgi, sadece NŞA’da yani atmosfer basıncının normal durumunda ve deniz seviyesinde doğrudur. Yani biz, yukarıdaki önermede, özellikle suyun kaynamadığı diğer durumları göz ardı ederiz.

Bu yüzden bilimsel doğrular, mutlak ve nihai değil de şartlı doğrular olarak kabul edilmiştir. Peki o halde bu geçici

ve şartlı doğruların değeri nedir? İnsanın yaratılışı ve dünyanın şartları gözönüne alındığında insan, gücü yettiğinden yani anlayabildiğinden ve yapabildiğinden mesuldür. Ve şu anda elimizdeki en iyi ve hatta tek imkan da mevcut bilgi kaynaklarımızdır. Fakat insanın, kıyamete kadar yani insan türü sona erinceye kadar, kendini geliştirmek ve araştırmakla sorumlu olduğunu unutmamak gerekiyor.

Bilginin odaklanma olduğunu da söyleyebiliriz. Yani bir nevi seçme ve sınırlamadadır. Bu da bilginin temeli olan kavramı veren şeyin “had” olarak tarif edilmesi ile örtüşüyor. Zira tanım anlamına gelen had, sınırlamak ve temyiz etmek anlamındadır.

## 6. Objektiflik; tutarlılık, uyum ve evrensellik ileler

Bilginin öznedede olan bir durum olması ve yoruma ve genellemeye açık birçok tarafının olması, bilginin sübjektif olarak kabul edilmesi gibi bir şüpheye neden olabilir. Fakat bazı sebepler, bilginin objektif olarak kabul edilmesi için yeterli sebep olarak görülmüştür. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

- *Dış tutarlılık:* İnsanın, tabiatın yani bilginin ve bilme sürecinin bir parçası olması. Yani insan, tüm bilgi süreçlerine müdahale edemez yani bu süreçleri tamamen değiştiremez ve bozamaz.
- *İç tutarlılık:* Bilgi süreçlerinin sonucunda insanın süreçlerle uyumlu bir bilgi üretmeye mecbur olması. Aksi halde insan zihni çalışmaya devam edemez.
- *Evrensellik:* Yani tüm insanların, asgari bazı müştereklerde buluşması. Örneğin renkler, büyüklük küçüklük, madde, enerji, varlık vs. gibi. Aksi halde insanlar arasında iletişim, imkansız hale gelirdi.

### **7. Bilgi, varlıkla birlikte vardır**

Bilgi, varlığın bilgisidir ve dolayısıyla varlıktan sonradır. Fakat buradaki sonralık, zaman bakımından değil hiyerarşiktir. Allah'ın varlığı haricindeki her şeye “alem” diyecek olursak ve bilgiyi de “alemin bilgisi” olarak tanımlarsak; bilgi ile varlığın aynı anda ortaya çıktığı ve varlık varolduğu süreçte varlığa ait bilgilerin de varlığını devam ettireceğini söylemek mümkündür.

Düşünme, hatırlama, aklına gelme, icat, keşif, sıçrama ve ittisal gibi kavramlara bilginin oluşum süreçleri de eklendiğinde bilginin, insan bilgisine konu olmadan önce de; dolayısıyla öznenen bağımsız olarak varolduğunu söylemek mümkündür. Yani özetle bilgi, yokluktan gelmez ve yine yok olmaz.

### **8. Bilgi, bağlantılardır**

Bilgi kavramla başlar ve kavram, özne ile nesne arasındaki bağlantıdır. Ama gerçek anlamda asıl bilgi, yargılardır ki yargılar, şeylerin birbiri ile bağlantısıdır. Bu bağlantıyı zihin kuruyormuş gibi görünse de aslında bağlantılar, varolan şeyler arasındadır ve doğal olarak kendileri de vardır. Zihin, varlıkla uyumlu olarak, varlıklar arasında var veya mümkün olan bu bağlantıları alır ya da kendinde yeniden üretir/kodlar. Bu bağlantılar, varlıkla birlikte vardır ve varlıklar varolduğu sürece bağlantılar da korunacaktır.

### **9. Zaman, bilen özne ile bilgi arasındaki ilişkidir**

Varolmak hareket etmek ve canlılık ise değişmek olduğuna göre varlıklar hareket etmediklerinde yok olurlar (veya bizim bilmediğimiz bir alana intikal ederler). Canlılar için ise durum daha kritiktir. Mevcut evren şartlarında canlılık sürekli hareket etmek değişmektir. Nasıl ki fotonlar durunca

kayboluyor ise canlılar hareket etmediklerinde yani sıfır enerji durumunda canlılık durumlarını kaybederler. Canlıların bu kendi değişimleri ile kurdukları ilişki “iç zaman”dır. Gerçek ve mutlak anlamda zaman, varlıktaki veya canlılardaki bu değişimdir.

Canlıların diğer hareket eden ve değişen şeylerle kurduğu ilişki ise asıl kastettiğimiz ve bilgiyi ilgilendiren asıl zamandır. Bilgi, varlıkla özne arasındaki ilişki ise zaman bu ilişkinin ölçüsüdür. O yüzden insan bilgisi, zaman ve mekan gibi sınırlarla sınırlandırılmıştır.

### **10. Zaman, pratik olarak, durdurulamaz, yavaşlatılamaz, geri veya ileri alınamaz**

Teorik olarak zamanı yavaşlatmak, durdurmak, geri almak ve hatta tümüyle kaldırmak mümkündür. Fakat mevcut şartlarda pratik olarak bu imkansızdır.

Buna göre;

- Çökme ve gözlemlene ilkeleri, insanın bilgisini “ân” yani şimdi ile sınırlandırmaktadır.
- Kaos, rastlantı ve entropi ilkeleri ise zamanın geriye doğru alınmasına engeldir.
- Yine hız ve kütle, zamanın geri alınması veya ileriye doğru gidilmesine olanak tanımamaktadır.
- Varolan her şeyin hareket etmesi ve entropi, zamanın ileri ve tek yönlü olmasını zorunlu kılmaktadır. Yani zaman ileri veya geri alınamayacağı gibi aynı zamanda yavaşlatılamaz veya durdurulamaz.
- Mekan ve belirsizlik ilkesi, geleceği bilmemize engeldir.



## KAYNAKÇA

- Akyüz, Turgut. *Akıl-Mantık İlişkisi ve Aklın Dini ve Felsefi İlimler Açısından Önemi*, Akıl Kitabı-1 ed. Turgut Akyüz, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020, 11-24.
- Akyüz, Turgut. *Ebübekir Zekerîyyâ er-Râzî'nin Felsefî Görüşleri: İlâhiyyât (Metafizik) ve Tabiiyyât (Doğa Felsefesi)*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Akyüz, Turgut. *Fabreddin er-Râzî'ye Göre Aklın Tarifi ve Temel İşlevleri*, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, cilt 2, sayı 1, Haziran 2019, 23-35.
- Akyüz, Turgut. *Gelenekten Hareketle "Özgürlük-Tutarlılık, Sübjektiflik-Objektiflik ve Farklılık-Ortaklık" İkilemleri Üzerine Bir Değerlendirme*, ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 1, sayı 2, yıl 2020, 206-224.
- Apaydın, H. Yunus. *İrâde*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22/384-387.
- Aristoteles. *en-Nassu'l-Kâmil li mantki'l-Aristo I-II*, thk. Ferid Cebir, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Lübnânî, 1999.
- Aristoteles. *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2012.
- Baba, Çoşkun. *Mantiğin Nirengi Noktası Akıl*, Akıl Kitabı-1



- ed. Turgut Akyüz, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020, 53-76.
- Bayrakdar, Mehmet. *Tekâmül Nazariyesi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40/337-339.
- Bekenstein, Jacob D. *Kütleçekim Kara Delikler ve Bilgi Üzerine*, çev. Cem Oran, İstanbul: Ginko Bilim, 2019.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Alem*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2/357-360.
- Canan, Sinan. *İnsan Fabrika Ayarları I-II*, İstanbul: Tutukitap, 2019-2020.
- Carroll, Sean. Higgs: *Evrenin Sonundaki Parçacık*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Ginko Bilim, 2019.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf I-II-III*, trc. Ömer Türker, çev. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanlığı, 2015.
- Çağrıçı, Mustafa. *Yaratma*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 43/324-329.
- Çelebi, İlyas. Gayb, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13/404-409.
- Dawkins, Richard. *Gen Bencildir*, çev. Melisa Miller, Barbaros Efe Güler ve Uygur Polat, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019.
- Demir, Osman. *Zerre*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44/295-96.
- Dennett, Daniel C. *Özgürlüğün Ervimi*, çev. Çağatay Tarhan, İstanbul: Alfa Bilim, 2016.
- Fârâbî. *el-Mantık inde'l-Fârâbî I-II-III*, thk. Refik el-Acem, Beyrut: Dâru'l-maşrık, 1985.

- Fârâbî. *İhsâu'l-ulûm: İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Ateş, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Fazlıoğlu, İhsan. Hakikat ile İtibar: *Dış-dünya'nın Bilgisinin Doğası Üzerine-XV. Yüzyıl Doğa Felsefesi ve Matematik Açısından Bir İnceleme*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 1, cilt 1, Ekim 2014, 1-33.
- Feyerabend, Paul. *Bilimin Tiranlığı*, çev. barış Yıldırım, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.
- Feynman, Richard P. *Fizik Yasaları Üzerine*, çev. Nermin Arık, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015.
- Feynman, Richard P. *Kuantum Elektrodinamiği: KEDİ: Işık ve Maddenin Tubaf Kuramı*, çev. Ömer Akyüz, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2017.
- Ford, Kenneth W. *101 Soruda Kuantum; Göremediğiniz Dünya Hakkında Bilmeniz Gereken Şeyler*, çev. Barış Gönülşen, İstanbul: Alfa Bilim, 2019.
- Günel, Tuğba. *İnsan, Nefs, Ruh, Akıl*, Kelam Araştırmaları, sayı 13, cilt 1, yıl 2015, 553-560.
- Hacking, Ian. *Temsil ve Müdahale*, çev. Ozan Altan Altınok, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016.
- Hawking, Stephen ve Roger Penrose. *Zamanın ve Uzayın Doğası: İçinde Yaşadığımız Evrenin Gerçekliği*, çev. Umur Daybelge, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2011.
- Heisenberg, Werner. *Fizik ve Felsefe*, çev. M. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 2000.
- Heisenberg, Werner. *Parça ve Bütün*, çev. Ayşe Atalay, İstanbul: Düzlem Yayınları, 1990.
- Hökelekli, Hayati. *Hads*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 25/68-69.
- İşıklı, Şevki. *Kuantum Dünyasında Zaman Var mı? Uzay ve Zamanın Doğası Nedir?*, Uluslararası İslam

- Medeniyetinde Zaman Sempozyumu, 08-11 Ekim 2015, 99-120.
- Işıklı, Şevki. *Kuantum Mekaniği İlkelerinin Felsefi İçeriği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: 2011.
- İbn Rüşd, Psikoloji Şerhi, çev. Atilla Arkan, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- İbn Sînâ. *el-İşârât ve't-tenbîhat*, metin ve çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: Fizik (Tabîa)*, metin ve çev. Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: İkinci Analitikler (Burbân)*, metin ve çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: Kategoriler*, metin ve çev. Muhittin Macit, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: Metafizik-I (İlâhiyyât)*, metin ve çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: Metafizik-II (İlâhiyyât)*, metin ve çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Sînâ. *Kitâbüş-Şifâ: el-Medhal*, metin ve çev. Ömer Türker, *Mantığa Giriş: Medhal*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Kadı Bezzâvî. *Tevâliü'l-envâr*, çev. İlyas Çelebi ve Mahmut Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Karaçay, Bahri. *Mutlu Beyin*, Ankara: TUBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2018.

- Karaçay, Bahri. *Yaşamın Sırrı DNA*, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2013.
- Karlığa, Bekir. *Cisim*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8/28-31.
- Kaş, Murat. *Zihni Varlık Tartışmalarının Klasik Sonrası Dönemde Ahımlanışı: Bilginin Mahiyeti ve Kategorisi Bağlamında Bir İnceleme*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 4, cilt 3, Ekim 2018, 49-81.
- Kaya, Mahmut. *Sudûr*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37/467-468.
- Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2019.
- Kurzban, Robert. *Neden Sizden Başka Herkes İkiyüzlüdür: Evrim ve Modüler Akıl*, çev. Zafer Avşar, İstanbul: Alfa Bilim, 2012.
- Kutluer, İlhan. *Cevher*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7/450-455.
- Kutluer, İlhan. *İttisâl*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 23/484-485.
- Nagel, Thomas. *Zihin ve Evren: Materyalist Neo-Darwinci Doğa Görüşü Neden Neredeyse Kesinlikle Yanlış*, çev. Özge Çağlar, İstanbul: Jaguar Kitap, 2015.
- Omnes, Roland. *Kuantum Felsefesi*, çev. Ercüment Akat, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018.
- Özpilavcı, Ferruh. *Akıl Risaleleri Geleneği ve Bu Gelenek İçinde Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Akıl Risalesi*, İslâmî İlimler Dergisi Mantık Sayısı, yıl 5, sayı 2, Güz 2010, 75-106.
- Penrose, Roger. *Büyük Küçük ve İnsan Zihni*, çev. Cenk Türkman, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2005.
- Penrose, Roger. *Kralın Yeni Usu I: Bilgisayar ve Zeka*, çev.

- Tekin Dereli, Ankara: TUBİTAK Bilimsel Yayınları, 2020.
- Râzî, Fahreddîn. *el-Mantıku'l-Kebîr*, Tahkik ve İnceleme Turgut Akyüz, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2017.
- Râzî, Fahreddîn. *Kitâbu'n-Nefs ve'r-rûh ve Şerhu kuvâhumâ*, çev. Hüsnü Aydeniz, Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Râzî, Fahreddîn. *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbihât*, thk. Ali Rıza Necidzade, Tahran: 1383h.
- Reichenberg, Hans. Kuantum Mekanığının Felsefi Temelleri, çev. Deniz Ölçek, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014.
- Rose, Hilary ve Steven Rose. *Nörobilim Zihnimizi Değiştirebilir Mi?*, çev. Meriç Öztürk, İstanbul: Ginko Bilim, 2018.
- Rose, Steven. *21. Yüzyılda Beyin*, çev. Levent Can Yılmaz, İstanbul: Ginko Bilim, 2019.
- Rovelli, Carlo. *Gerçeklik Görüldüğü Gibi Değildir*, çev. Tolga Esmer, İstanbul: Can Yayıncıları, 2018.
- Ruelle, David. *Rastlantı ve Kaos*, çev. Deniz Yurtören, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Sâvî, Zeynüddîn Ömer bin Sehlân. *el-Besâiru'n-Nâsriyye fi ilmi'l-Mantık*, ta'lik. Refik el-Acem, Beyrut: Dâru'l-fıkri'l-Lübnânî, 1993.
- Stewart, Ian. *Evreri Ölçmek*, çev. Onur Çelik, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018.
- Stewart, Ian. *Yaşamın Matematiği: Varoluşun Sırlarını Açığa Çıkarmak*, çev. Cengiz Yücel, Ankara: Akılçelen Kitapları, 2016.
- Susskind, Leonard. *Kozmik manzara*, çev. Murat Havzalı, İstanbul: Ginko Bilim, 2018.

- Susskind, Leonard. *Kuantum Mekaniği*, çev. Zekeriya Aydın, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2019.
- Susskind, Leonard. *Kuramsal Başlangıç*, çev. Zekeriya Aydın, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018.
- Şulul, Cevher. *Tanrı'nın Felsefi Algılanışı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 19, cilt 19, yıl 2008, 55-68.
- Tarlacı, Sultan. *Bilinç: Beyin, Zihin ve Benliğin Keşfi*, İstanbul: Destek Yayınları, 2019.
- Tiryaki, Mehmet Zahit. *Güçlerden İşlevlere: Fahreddin Râzî'nin İç Duyular Eleştirisi*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 4, cilt 2, Nisan 2018, 73-115.
- Türker, Ömer. *Kutbüddin er-Râzî'de Tasdik Kavramı ve Felsefi İçeriği*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 5, cilt 2, Ekim 2019, 1-19.
- Türker, Ömer. *Varlık Bakımından Varlık Üzerine Düşünmenin İmkânı: İslam Metafizik Geleneklerinden Hareketle Bir Analiz*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 3, cilt 2, Ekim 2015, 1-33.
- Türker, Ömer. *Varlık ve Anlam: Bilgi ve Bilinenin Özdeşliği Üzerine*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 1, cilt 1, Ekim 2014, 35-50.
- Uludağ, Süleyman. *Nefis*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32/529-531.
- Üçer, İbrahim Halil. *Özdeşlikten Temsile: İbn Sinâ'ya Göre İnsani Nefiste Bilinen-Bilen Özdeşliği Sorunu*, Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 4, cilt 2, Nisan 2018, 1-53.
- Ünlüsoy, Abdulhan. *Ontolojinin Epistemolojisi: Aklın/Düşüncenin Sosyal İnşası*, Akıl Kitabı-1 ed. Turgut Akyüz, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020, 25-52.

Yahya İbn Adiy. *Tehzîbü'l-Ahlâk*, çev. Harun Kuşlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Akıl*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2/242-246.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Kader*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24/58-63.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Ruh*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35/187-192.